

Modernin teollisen puurakennuksen arkeologinen inventointi

Tapaustutkimuksena Hangon Tulliniemen
kauttakulkuleiri 1942-1944

Anu Varjo
Pro gradu -tutkielma
Arkeologia
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Maaliskuu 2019

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Anu Varjo			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Modernin teollisen puurakennuksen arkeologinen inventointi. Tapaustutkimuksena Hangon Tulliniemen kauttakulkuleiri 1942-1944.			
Oppiaine – Läroämne – Subject Arkeologia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro Gradu	Aika – Datum – Month and year 3/2019	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 91+ 3 liitettä	
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Hangon Tulliniemen Kauttakulkuleiri tarjosi mahdollisuuden tutkia pienen kaupungin kokoisen sotilasleirin rakentumista ja katoamista alkuperäisen käytön päätyttyä. Alkuperäinen rakennuskanta oli tehdasvalmisteisia rakennuksia, joiden valmistus ja käyttö yleistyivät Suomessa 1940-luvun alussa. Yksi tutkimuksen tavoite oli selvittää, että olivatko rakennukset suomalaisen Puutalo Oy:n tuotteita, sillä muualla Euroopassa valmistaloteollisuutta oli ollut jo vuosikymmeniä. Toinen tavoite oli selvittää, että minkälaisia muuta rakennuskanta oli ollut tutkittavaksi säilyneiden kolmen parakin lisäksi. Lopuksi haluttiin tarkastella valmistalon elinkaaren päättymistä ja sitä, minkälainen tutkimuskohde valmistalo voi olla kokonaan tuhoutuneena.</p> <p>Olemassa olevien rakennusten tutkimus on pääasiassa historiallisen ajan rakennusarkeologiaa, jonka aineistona olivat kolme vielä huonokuntoisena olemassa olevaa, alkuperäistä parakkia. Parakkien inventoinnin ja dokumentoinnin tuloksia verrattiin arkistosta ja kirjallisuudesta saatuihin tietoihin Puutalo Oy:n parakeista. Valmistalojen arkeologisoitumisprosessin arviointi pohjautui historiallisen ajan kaivausmenetelmiin.</p> <p>Modernin ajan tutkimuskohteista oletetaan olevan dokumentaatiota ja kirjallisia lähteitä, mutta tässä tapauksessa näin ei ollut. Kirjallisesta aineistosta ei selvinnyt minkälaisia rakennukset olivat tarkalleen ottaen olleet. Puutalo Oy:n arkistolähteistä ei löytynyt suoraan Hankoon viittaavia rakennuspiirustuksia eikä parakkien peruspiirustuksia, joihin olemassa olevia parakkeja olisi voinut verrata.</p> <p>Arkistolähteiden ja olemassa olevien parakkien vertailun perusteella on kuitenkin hyvin varmaa, että Hangon parakit voisivat olla Puutalo Oy:n PS-parakin versioita. Olemassa olevien ja jo tuhoutuneiden Hangon parakkien perusteella voidaan arvioida, miten teollinen valmisrakennus käyttäytyy elinkaarensa päässä ja minkälainen arkeologinen tutkimuskohde siitä tulee. Suomessa on vastaavalla menetelmällä tehtyjä, samanikäisiä valmisrakennuksia huomattavia määriä, mutta niitä ei ole aikaisemmin tutkittu arkeologisina kohteina.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Rakennusarkeologia, nykyajan arkeologia, inventointi, moderni teollinen puurakentaminen,			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Filosofian, historian, kulttuuriin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuskohteen esittely	2
1.2	Tutkittavat parakit.....	5
1.3	Tutkimuskysymykset ja aiheen rajausta	6
2	TEORIAT JA METODIT	7
2.1	Rakennusarkeologia.....	8
2.2	Nykyajan arkeologia.....	9
2.3	Rakennusten inventointi	10
2.4	Tutkimuksen eettinen tarkastelu	12
3	MODERNIT TEOLLISESTI VALMISTETUT PUURAKENNUKSET	14
3.1	Valmistaloteollisuuden kehitys Suomessa.....	14
3.2	Parakituotteet tuotekehityksen perusteena.....	15
3.3	Puutalo Oy	16
3.3.1	PS-parakki	17
3.3.2	Tutkimuskohteen vertailu PS-piirustuksiin.....	18
3.3.3	Muu PS-parakkien materiaali	22
3.4	Yhteenveto.....	22
4	AIKAISEMPIA TUTKIMUKSIA.....	22
4.1	Teollisesti valmistetut rakennukset	23
4.2	Saksalaisten rakennuskannan tutkimuksia.....	23
4.2.1	Pohjois-Suomen kauttakulkuleirit	24
4.2.2	Turun kauttakulkuleiri	26
4.2.3	Inari, Peltajoki, tukikohta.....	29
4.2.4	Norja, Teillager Svaerholt, tukikohta	30
4.2.5	Puola, Zagan, Stalag Luft III, sotavankileiri	32

5	DOKUMENTTIEN TUTKIMUS	34
5.1	Kiinteistöjen asiakirjoja	35
5.2	Kartat	36
5.3	Työsiirtola-ajan asemapiirustukset	39
5.4	Ilmakuvat	40
5.5	Valokuvat	42
5.6	Kirjallisten lähteiden puuttuminen	44
5.7	Yhteenveto	45
6	PARAKKIEN INVENTOINTI	46
6.1	Rakenteet ja rakennusosat	46
6.2	Elementtirakenne	47
6.3	Perustukset ja sokkeli	48
6.4	Seinät	52
6.5	Ikkunat	54
6.6	Sisäänkäynnit ja kuistit	57
6.7	Vesikatto	58
6.8	Talotekniikka	59
6.8.1	Lämmitysuunit	60
6.8.2	Peseytymistilat	63
6.9	Huonejako ja sisätilat	64
6.10	Parakki 4	65
6.11	Parakki 7	67
6.12	Parakki 8	69
6.12.1	Ikkunat	71
6.12.2	Huonetilat	71
6.12.3	Keittiö	72
6.12.4	Lämmitysuunit	73

7	PARAKKIEN ANALYSOINTIA	75
7.1	Rakennukset.....	75
7.2	Alue	76
7.3	Suojelu.....	76
8	KOHTEN KULTTUURIPERINNÖN ANALYSOINTIA.....	77
8.1	Rakennettu kulttuuriperintö	78
8.2	Paikallinen kulttuuriperintö	79
8.3	Nykyistä kulttuuriperintöä.....	80
9	TEOLLISESTI VALMISTETTU RAKENNUS ARKEOLOGISENA TUTKIMUSKOHTENA	81
9.1	Paikantaminen maastossa	82
9.2	Rakennusmateriaalien tarkastelu	83
9.3	Puretun rakennuksen tutkimus.....	85
9.4	Palaneen rakennuksen tutkimus.....	86
10	YHTEENVETO	87
11	LÄHDELUETTELO.....	92

LIITE 1. Puolustushallinnon rakennuslaitos

Saksalaisparakki, Puutalo Oy

PSM-pääpiirustus, Puutalo Oy, 1943

”Baracke für 50 Mann”, Puutalo Oy, 1941

LIITE 2. Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö. Kansallisarkisto

Hangon työsiirtola, asuinrakennus 1/50

Ia. 7:1-3 1.- 3. [Hangon työsiirtolan alueen asemapiirustus.

Ia. 21 Tulliniemen työsiirtolan rakennukset. [asemapiirustukset]

LIITE 3 Anu Varjon inventointipiirustukset

Parakki 4 alakehän tukirakenteet ja sokkeli detalji

Parakki 4 ikkunan alta paljastunut elementtirakenne

Parakki 4 sisäseinän rakennedetalji

Parakki 7 ikkunaelementin rakennetta

Parakki 4 ikkunan detaljipiirustus

1 JOHDANTO

Asuminen, eli jonkinlaisessa suojassa oleskeleminen on yksi ihmisen perustarpeista ja arkeologisen tutkimuksen perusosia. Tämä pro gradu -tutkimus on osa historiallisen ajan arkeologista tutkimusta, jossa tutkitaan modernilla ajalla tapahtunutta nopeaa alueen rakentumista ja sen käytön elinkaarta ajallensa uuden rakentamistavan, valmisrakennusten suhteen. Tutkimuksen kohteena on Hangon Tulliniemen toisen maailmansodan aikainen saksalainen kauttakulkuleiri, joka rakennettiin vuonna 1942 ja jonka alkuperäinen käyttö päättyi syyskuussa 1944. Aluetta on tutkittu aikaisemmin vähän ja siitä löytyy ylipäättänsä niukasti lähdemateriaaleja. Historiallisen ajan arkeologian tutkimuksen yksi tarkoitus on tuoda esille varsinkin sellaisia paikkoja ja rakennuksia, joista ei ole säilynyt dokumentaatiota ja joista ainoa keino saada tietoja on arkeologinen tutkimus (Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013).

Alueen rakennuskanta koostui pääasiassa teollisesti elementeistä valmistetuista runkorakenteisista rakennuksista. Tämä rakentamistapa yleistyi ja valmistaloteollisuus kehittyi Suomessa juuri 1940-luvun alussa. Vuonna 1942 aloitettu kauttakulkuleirin rakentaminen on tehty suomalaisittain modernilla tekniikalla, ja ainoastaan valmisrakennuksia käyttämällä leiri oli mahdollista rakentaa noin puolessa vuodessa. Kauttakulkuleiri oli tarkoitettu noin 3000-4000 sotilaalle ja kantahenkilökunnalle. Siellä oli noin 100-130 rakennusta (Fast 2017). Kokonsa puolesta tätä pienempiä kaupunkeja ja kauppaloita oli vuonna 1938 14 kpl ja suurempia 24 kpl (STV 1939: 12).

Saksalaiset polttivat muut kauttakulkuleirit vetäytyessään Suomesta, tai ne jäivät muun maankäytön alle viimeistään 1980-luvulla. Muita kauttakulkuleirejä esimerkiksi Rovaniemellä, Oulussa tai Turussa ei voida enää tutkia kuin arkistomateriaaleista ja niiden vaikutuksesta kaupunkikuvaan. Lapissa on voitu tutkia joitain jäljelle jääneitä leirialueita ja yksittäisiä rakennuksia (Seitsonen 2018:58-61; Mikkonen 2016; Lahdenperä 2015; Ylimaunu et al. 2013; Lahti 2011). Suurin osa Tulliniemen kauttakulkuleiristä purettiin 1940-1950-luvun taitteessa, koska alueelle ei ollut käyttöä ja Suomessa oli materiaalipulaa. Pieni osa alueesta pysyi aktiivisessa käytössä 1960-luvulle asti ja satunnaisessa käytössä 1980-luvulle asti. Vain kolme parakkia jäi lopulta tutkittavaksi näihin päiviin asti.

Arkeologisessa mielessä on mielenkiintoista, että miten pienen kaupungin kokoisen sotilasleirin rakentuminen on tapahtunut ja minkälainen rakennuskannan elinkaari on ollut. Tämän kauttakulkuleirin puretusta osasta ei ole jäänyt juuri mitään merkkejä maastoon ja koko alueesta on vähän arkistotietoja, joten periaatteessa alue voisi kadota jälkiä jättämättä. Arkeologia tieteenä olettaa historialliselta ajalta olevan kirjallisia lähteitä, mutta tämä tutkimus osoittaa, ettei niitä välttämättä ole.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on myös tarkastella modernien, teollisesti valmistettujen rakennusten elinkaarta ja erityisesti niiden tuhoutumista sekä minkälaisia arkeologisia tutkimuskohteita tällaiset rakennukset voivat olla. Tehdasvalmisteisista asuinrakennuksista tuli 1940-luvulla suosittuja, kun tarvittiin uutta rakennuskantaa ensin talvisodassa ja sitten jatkosodassa tuhoutuneiden rakennusten tilalle. Teollisesti valmistettuja puutaloja on inventoitu ja tutkittu rakennusarkeologisessa mielessä ylläpitoa ja suojelua varten, kuten esimerkiksi Turun Kupittaaan ”ruotsalaistaloalueella” ja Porvoon Soturikylässä, mutta arkeologista tutkimusta niistä ei ole aikaisemmin tehty (Kammonen 2012; Savolainen 2005; Soturikylän rakennustapaohje 2004). Suomessa on asutuksen painopistealueiden muuttuessa hylätyssä, romahtaneessa sekä lähes tuhoutuneessa tilassa olevaa tehdasvalmisteita talokantaa, joka on tulevaa arkeologista tutkimusmateriaalia (Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013). Hangon Tulliniemen parakkien erityinen merkitys tutkimuskohteena on se, että vastaavia parakkityyppejä on ollut käytössä muuallakin Euroopassa. Näiden parakkien perustella voidaan arvioida, miten parakkityyppinen kevyt rakennus on tutkittavissa kokonaan purkamisen, palamisen tai maatumisen jälkeen.

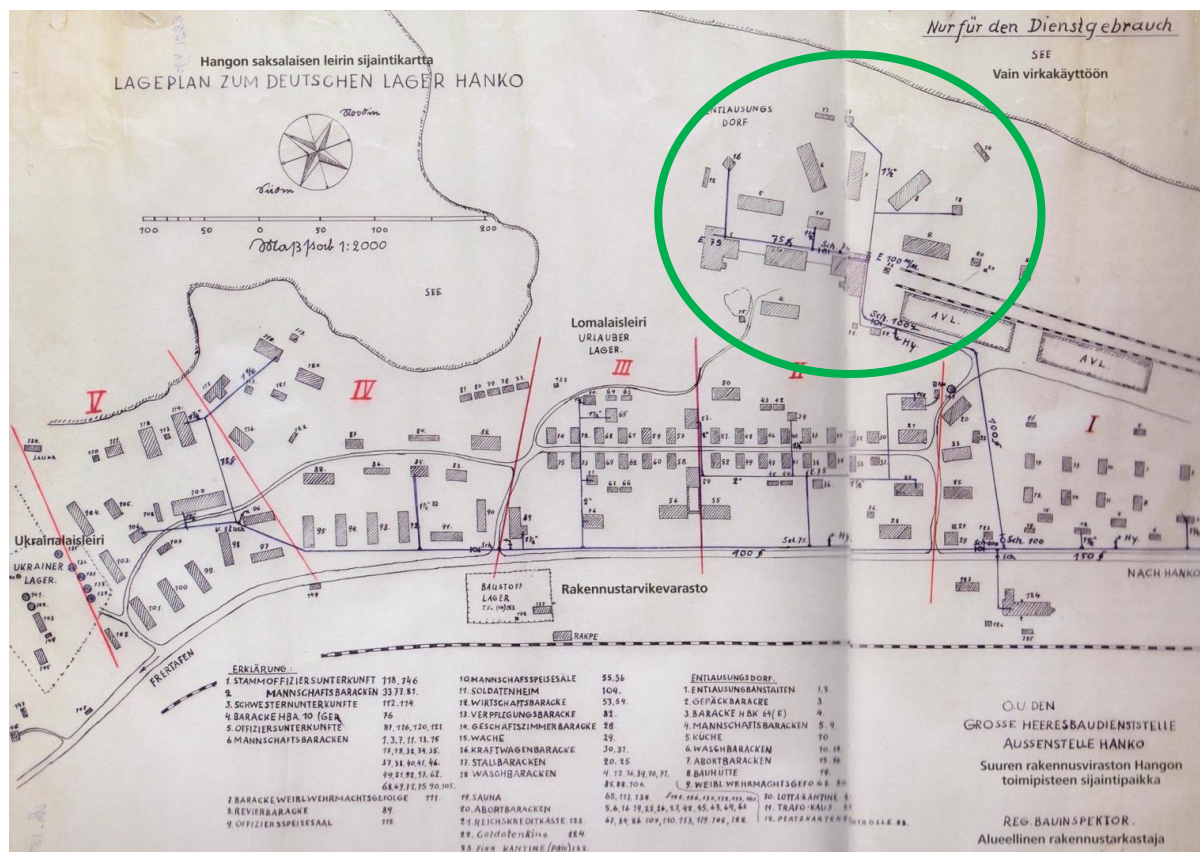
1.1 Tutkimuskohteen esittely

Hangon kauttakulkuleiri sijaitsi Tulliniemellä, joka on eteläisin osa Hankoniemeä. Hiekkaisen mäntykankaan ja kallion lisäksi maasto on paikoin rannan lähellä soista ja kosteaa lehtoa. Rakentaminen on 1942-1944 rajautunut niemen keskelle, jossa puusto ja kasvillisuus ovat tarjonneet suojaa sotatoimilta sekä merituulilta. Suuri osa tutkimusalueesta on nykyisin luonnonsuojelualue tai virkistysaluetta. Osa silloisesta kauttakulkuleirin alueesta on jäänyt nykyisen vapaasataman toimintojen alle, eikä sitä voida enää tutkia. Saksalaiset kuljettivat

joukkoja Norjaan ja Pohjois-Suomeen vuosina 1940-1944. Kuljetuksia varten rakennettiin kauttakulkuleirejä Ouluun, Kemiin ja Rovaniemelle, joissa sotilaat odottivat junakuljetusta joko Pohjois-Suomeen rintamalle tai laivakuljetusta takaisin Saksaan. Kauttakulkuleireillä myös lomailivat sellaiset sotilaat, jotka eivät matkustaneet kotiinsa Saksaan (Nieminen 2011: 238, Westerlund 2008: 177-233; Fast 2017). Sotilas- ja huoltokuljetukset Hangosta alkoivat takaisinvaltauksen jälkeen tammikuussa 1942. Hangossa oli kuljetuksia varten syväsatama ja rautatieyhteydet Pohjois-Suomeen asti. Kauttakulkuleiriä varten saksalaisille sotilasviranomaisille vuokrattiin 16 hehtaarin alue Tulliniemeltä. Vuokra-alueeseen kuului myös vapaasataman rakennuksia ja osa satama-alueesta. Vuokra-aika alkoi 14.1.1942 ja päättyi saksalaisten vetäytymiseen Hangosta 8.9.1944 (Ekström-Söderlund, Hangon museo).

Kauttakulkuleirien suunnittelusta ja rakennustöiden toteuttamisesta vastasivat saksalaisten oman rakennusvirasto Organisation Todtin insinöörijoukot. Saksalaisilla oli tapana käyttää ensisijaisesti paikallisia yrityksiä ja palkallista työvoimaa ulkomailla olevien leirien rakentamiseen, mutta he käyttivät työvoimana myös sotavankeja (Grabowski et al. 2014; Westerlund 2008: 196- 199; Denkiewicz-Szczepaniak 1999). Hangossa rakentamiseen ja muuhun työhön käytettiin ukrainalaisia sotavankeja, joista osa asui kauttakulkuleirillä (Westerlund 2008: 177-233).

Saksalaiset olivat laatineet vuonna 1943 Hangon kauttakulkuleiristä kuvan 1. kartan. Kartasta näkyy leirin rakenne ja rakennusten suhteellisia sijainteja toisiinsa nähden. Lähteestä riippuen leirillä oli ollut 100-130 rakennusta noin 4000 miestä varten (Nieminen 2011: 238, Westerlund 2008: 177-233; Fast 2017). Kartan oikeassa laidassa näkyy ”Täinpoistokylä” (Entlausungsdorf), jonka kautta jokainen sotilas saapui. Sotilaat päästettiin varsinaiseen leiriin vasta täisaunan ja vaatteiden vaihdon jälkeen. Tällä toiminnalla haluttiin estää tautien ja syöpäläisten kulkua kodeista rintamalle ja päinvastoin (Fast 2017: 36, Nieminen 2011: 238-245, Lappalainen, 1987: 239- 241). Täinpoistokylän rakennukset sijaitsivat lähinnä junarataa ja ne jäivät käyttöön aina 1980-luvulle asti sekä muodostavat tässä analysoidun tutkimusalueen. Parakit numero 4, 7 ja 8 sekä sauna, jonka numero on 18 ovat vielä tutkittavissa.

Kuva 1. Kartta Hangon kauttakulkuleiristä, 27.3.1944. (Hangon museo).

Muu leirialue oli jaettu lomalaisleiriin aliupseereille ja upseereille, kantahenkilökunnan ja muiden työntekijöiden alueeseen sekä ukrainalaisten sotavankien leiriin, Ukrainien Lageriin. Alueella on jäljellä neljä pyöreää painannetta sotavankileirin vanerisista teltoista, jotka kuuluvat yllä olevan kartan ”Ukrainalaisten leiriin”. Teltojen rakenteita ei ole enää olemassa ja painanteiden lisäksi materiaaliset jäänteet ovat lähinnä nauvoja. Tässä tutkimuksessa ei huomioida vaneriteltoja, koska halutaan ensin keskittyä yhä pystyssä olevaan rakennuskantaan ja näiden tutkimuksen kannalta ajankohdalla ei ole enää merkitystä.

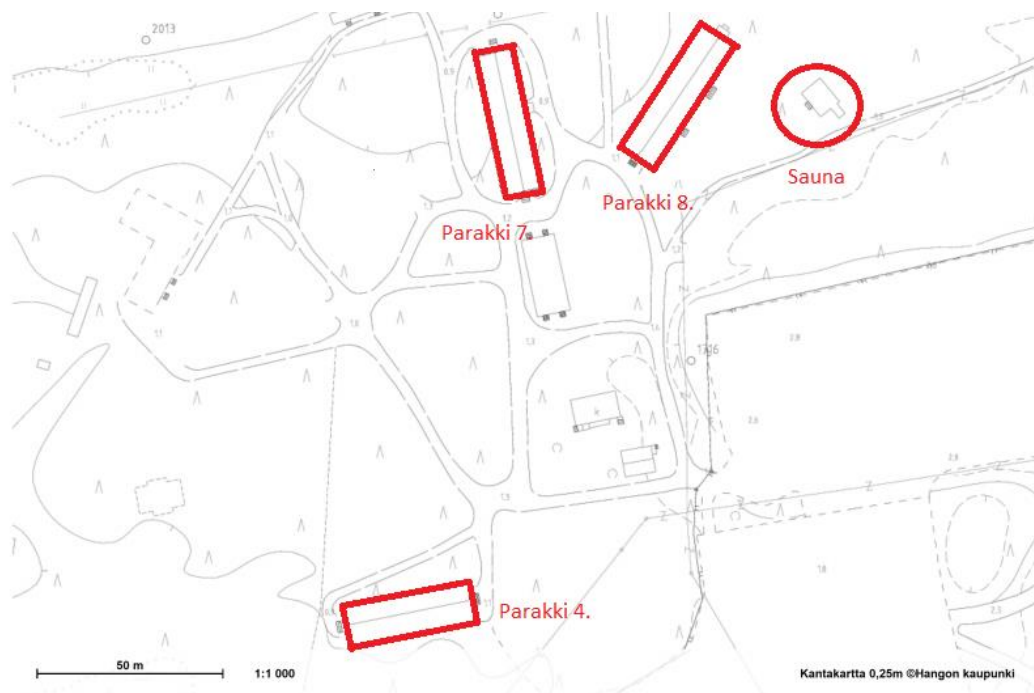
Suomen tehtyä rauhan Neuvostoliiton kanssa saksalaiset poistuivat Hangosta syyskuussa 1944. Saksalaisten vetäydyttyä suomalaiset käyttivät Tulliniemeen jääneen leirin tiloja palaavien sotavankien ja internoitujen kotiuttamis- ja tutkintaleirinä 1945-1948. Hangon oli yksi paikka, jonne koottiin Liittoutuneiden valvontakomission vaatimuksesta internoitaviksi määrättyjä Suomessa oleskelleita Saksan ja Unkarin kansalaisia. Muualla Euroopassa internoidut suomalaiset saapuivat takaisin maahan Hangon tutkintaleirin kautta. Sinne myös koottiin Neuvostoliittoon palautettavia venäläisiä sotavangeja (Ylimaunu et al. 2013;

Westerlund 2008: 177-233; Lappalainen 1987: 239- 241). Tämän jälkeen leirialueella toimi naisten työsiirtola vuosina 1948-1963. Tämän jälkeen alue oli jälleen Puolustusvoimien satunnaisessa käytössä 2000-luvulle asti, kunnes käyttö päättyi kokonaan.

Tutkittava alue rajautuu luonnonsuojelualueeseen ja Hangon vapaasatamaan. Hangon kaupunki on tehnyt päätöksen, ettei alueelle kohdistu maankäyttötoimia ja loput Tainpoistokylän parakit saavat jäädä paikoilleen kadotakseen aikaan, koska niiden kunnostaminen ei ole enää käytännössä mitenkään mahdollista.

1.2 Tutkittavat parakit

Hangon kaupungin kantakartassa näkyvät olemassa olevat rakennukset. Tutkimuksen kohteena olevista parakeista käytetään niiden vuoden 1943 aikaisia numeroita 4, 7. ja 8. Muuta alueen rakennuskantaa, kuten kantakartassa näkyvää saunaa, ei analysoida. Alkuperäisestä ”Tainpoistokylästä” näkyy vielä parakeille 5, 6 ja 9 vievät kulkutiet sekä niiden paikat. Keskellä aluetta näkyvät rakennukset eivät ole alkuperäisiä, vaan ne on rakennettu työsiirtolan aikana 1948-1964.

Kuva 2. Hangon kaupungin kantakartta. (Hangon kaupunki, 5.1.2019)

Kaikki kolme tutkittavaa parakkia ovat 11m leveitä. Parakit 7 ja 8 ovat 40m pitkiä ja parakki numero 4 on 35m pitkä. Parakeissa 7 ja 8 ei ole ollut keskikäytävää, kuten parakissa 4, vaan huonetiloihin on kuljettu päätyjen ja toisen pitkän sivun sisäänkäynneistä. Alun perin parakit ovat olleet yksikerroksisia. Niissä ei ole ollut kellareita tai ullakoita, ja parakkiin 8 toinen kerros on korotettu myöhemmin. Jokaisessa kolmessa parakissa on toinen pitkä sivu romahtanut siten, ettei osasta tiloista saa enää selvää, joten sisätiloja on tarkastelu olemassa olevan osan ulkopuolelta havainnoiden. Hangon Tulliniemen parakkien ilmiäisy ja rakenneratkaisut viittaavat vahvasti Puutalo Oy:n PS-järjestelmän parakkeihin (Rinkinen 1945: 58-60). Luvussa 3. esitellään tarkemmin Puutalo Oy:tä ja PS-järjestelmää sekä kuudennessa luvussa verrataan tutkimuskohteena olevia parakkeja arkistojen piirustuksiin.

1.3 Tutkimuskysymykset ja aiheen raja

Tässä työssä on tarkoitus tarkastella kauttakulkuleirin rakennuskantaa arkeologisesta näkökulmasta rakennusarkeologisin menetelmin. Kauttakulkuleiristä tunnetaan Hangon museon vuoden 1943 kartta, mutta rakennuskannasta ei ole kuvauksia. Voidaanko selvittää, että minkälaisia rakennuksia alueella on ollut? Millaista tietoa voidaan saavuttaa rakennuksista, jotka ovat jo osin tuhoutuneet ja joista on olemassa niukasti dokumentaatiota. Vastaavasti on myös kiinnostavaa, että mitä tietoa ei voida saavuttaa, koska modernin ajan kohteesta voisi olettaa löytyvän kaiken mahdollisen tiedon. Lisäksi tämä tutkimus on myös modernin teollisen puurakentamisen ja runkorakenteisten rakennusten arkeologista inventointia ja arkeologisoitumisprosessin tarkastelua, jota ei ole aikaisemmin tehty. Nämä havainnot koskevat myös muita teollisesti valmistettuja runkorakenteisia rakennuksia.

- 1. Millaaisia rakennuksia kauttakulkuleirillä on ollut 1942-1944? Mitä tietoa voidaan saada rakennuksista?*
- 2. Millaista tietoa voidaan saada modernien, teollisesti valmistettujen puurakennusten inventoinnilla? Minkälaista tietoa ei voida saavuttaa?*
- 3. Miksi kauttakulkuleirin alue on unohdettu?*
- 4. Miten teollisesti valmistettujen rakennusten arkeologisoitumisprosessi etenee?*
- 5. Mikä merkitys on tällaisen kohteen ja rakennuskannan tutkimuksella?*

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan leirialuetta sen toimiessa saksalaisten kauttakulkuleirinä, eikä niinkään huomioida leirialueen käyttöä ennen vuotta 1942 tai vuoden 1944 jälkeen. Rakennuskantaa vertaillaan muiden Suomessa ja ulkomailla olleiden kauttakulkuleirialueiden ja vastaavien kohteiden rakennuksiin, mutta tutkimuksessa keskitytään siihen, että millaisia rakennuksia Hangon Tulliniemessä oli. Tässä työssä ei huomioida pahvi- tai vaneriteltoja, joita on ollut ukrainalaisten sotavankien alueella vaan ainoastaan teollisesti valmistettuja parakkeja.

Rakennus muodostaa rakennettua ympäristöä, joka tarjoaa puitteet elämiselle ja yhteiskunnille, kulttuuriperinnölle. Tätä kokonaisuutta voidaan tutkia monilla tavoilla arkeologiasta ihmistieteisiin. Ympäristöön liittyy tuotantoa, sosiaalisia suhteita, kommunikaatiota ja rakennettu ympäristö muodostaa näille tapahtumille tiloja, joista sosiaaliset tilat voivat olla myös aineettomia (Anglert & Eriksdotter 2018: 26-27). Tässä tutkimuksessa ei käsitellä Tulliniemen rakennuksia sosiaalisten suhteiden ilmentämisessä eikä selvitetä minkälaisia tiloja rakennukset ovat käyttäjilleen olleet tai minkälaista ympäristöä ne ovat luoneet.

2 TEORIAT JA METODIT

Tämän tutkimuksen ensisijaisena kohteena ovat rakennukset, niiden jäänteet ja jäljet maastossa. Metodien perusteella tutkimus on rakennusarkeologista tutkimusta (Anglert & Eriksdotter 2018; Green & Dixon 2016; Andersson 2003; Schuller 2002). Ajoituksensa puolesta leirin tutkimus on nykyajan arkeologiaa (contemporary archaeology) (Petursdottir 2013: 11-13, Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013, Buchli & Lucas 2001).

Aihepiirinsä takia Hangon Tulliniemen kauttakulkuleirin tutkimus on konfliktiarkeologista tutkimusta (conflict archaeology). Konfliktiarkeologian tunnettuja kohdetyppejä ovat taistelupaikat, linnoitteet ja linnakkeet.

Kohteisiin kuuluvat Hangon Tulliniemen kauttakulkuleirin tapaan myös sotilas- ja vankileirit, vaikka ne eivät ole olleet varsinaisia taistelupaikkoja (Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Banks et al. 2017; Kauhanen 2015; Grabowski et al. 2014; Ylimaunu et al. 2013; Saunders 2012; Nieminen 2011; Lappalainen 1987).

2.1 Rakennusarkeologia

Rakennusarkeologia on yksi historiallisen ajan arkeologian monista monitieteellisistä tutkimusaloista, jossa yhdistyy mm. arkeologiaa, etnologiaa, taidehistoriaa ja kulttuuriperinnön tutkimusta. 1970-80-luvuilla rakennusarkeologia kehittyi omaksi alakseen yhdessä muun historiallisen ajan arkeologian kanssa (Anglert & Eriksdotter 2018: 13-24; Ratilainen 2010; Hicks & Horning 2006). Rakennusarkeologista tutkimusta voidaan tehdä kaikista ihmisten rakentamista kohteista, olivat ne yksittäisiä rakennuksia tai useamman rakennuksen ryhmiä. Rakennuksen määrittellään olevan ihmisen tekemä, pysyvä rakennelma, jossa on katto ja seinät. Pääsääntöisesti rakennukset sijaitsevat maanpäällä, mutta osia niistä voi sijaita maan alla (Anglert & Eriksdotter 2018: 13-24; Hicks & Horning 2006; Andersson & Hildebrand 1988).

Varhaisimmat tutkimuskohteet Suomessa 1800-luvulla olivat restauroituja linnoja ja kirkkoja, joista tutkittiin ja dokumentoitiin erityisesti muurattuja rakenteita. Nykyisin tutkimuskohteet ovat laaja-alaistuneet, eikä käyttötarkoituksella ole merkitystä. Kohteet voivat olla mitä tahansa ihmisen tekemiä rakennelmia vajoista teollisuusrakennuksiin, vankiloihin ja tavallisiin asuinrakennuksiin (Anglert & Eriksdotter 2018: 13-24; Ratilainen 2010). Käyttötarkoituksen ei ole tarkoituksenmukaista määrätä tutkittavia kohteita, koska rakentamishetkellä tavallisesta rakennuksesta voi tulla myöhemmin harvinainen oman rakennustyyppinsä edustaja (Hicks & Horning 2006).

Perinteisesti rakennusarkeologinen kohde on kokonaan tai osittain pystyssä olevan rakennus, jonka tutkimus on pääasiassa kajoamatonta inventoimista. Kajoamattomilla ja kuvailevilla inventointimenetelmillä pyritään tavoittamaan koko rakennuksen materiaallinen elinkaari rakennusvaiheesta, käytöstä ja muutoksista aina sen mahdolliseen tuhoutumiseen asti (Anglert & Eriksdotter 2018: 13-24; Hicks & Horning 2006). Rakennuksen tutkimus vielä sen

tuhouduttua on asia, josta voi erottaa rakennusarkeologian muista rakennustutkimuksen menetelmistä. Toinen on tieteellisten ajoitusmenetelmien käyttö (Anglert & Eriksdotter 2018: 13-24; Ratilainen 2010; Hicks & Horning 2006).

Tutkimukselliseen sopivuuteen vaikuttaa enemmän ainutlaatuisuus ja harvinaisuus kuin ikä, joten kohteet voivat olla jopa moderneja kohteita. On huomattava, että modernin ajan materiaalisen kulttuurin arkeologinen analyysi tarjoaa tietoja erilaisten materiaalien säilyvyydestä (Schofield & Johnson 2006). Lisäksi sillä on merkitystä onko arkeologinen tutkimus ainoa mahdollisuus saada tietoja kohteesta puutteellisen tai kadonneen dokumentaation tähden (Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013; Schofield & Johnson 2006).

Tulliniemen modernit, teollisesti valmistut runkorakenteiset asuinrakennukset sotilaiden kauttakulkuleirillä ovat sopiva kohde rakennusarkeologiselle tutkimukselle. Dokumentaatio rakennuksista on puutteellista. Parakkien kunto on niin huono, että nyt on viimeinen tilaisuus dokumentoida niiden rakenteita ja tarkastella niiden ilmiä. Rakennuksiin ei enää voi mennä sisälle, minkä takia tutkimuksessa joudutaan soveltamaan inventointimenetelmiä.

2.2 Nykyajan arkeologia

Tämä tutkimus on myös modernin ajan eli nykyajan arkeologiaa (contemporary archaeology). 1980-1990-luvulla on syntynyt modernin ajan arkeologista tutkimusta, jossa tutkimuksen kohteet ovat 1900- ja 2000-luvulta. Kiinnostus moderniin aikaan on herännyt, koska on huomattu arkeologisia kohteita ja löytöjä syntyvän jatkuvasti ihmisten materiaalisen kulttuurin toiminnan seurauksena. Jopa moderneissa kohteissa arkeologia voi olla ainoa keino saada selville mitään kohteesta kirjallisten lähteiden vähäisyyden takia. Nykyajan arkeologian tutkimusmenetelmiä ovat kaivaukset ja niihin liittyvä arkistotutkimus. Täydentäviä menetelmiä ovat haastattelujen, päiväkirjojen ja muiden vastaavien etnografisten aineistojen käyttäminen (O'keeffe & Yamin 2015; Petursdottir 2013: 11-13, Kallio-Seppä & Ylimaunu, 2013, Buchli & Lucas 2001; Olivier 2001). Tätä tutkimusta varten ei ole tehty haastatteluja.

Arkeologian menetelmien avulla voidaan tutkia kaikkien aikakausien materiaalista kulttuuria sekä siihen liittyvien ilmiöiden prosesseja ja syntymekanismeja ilman aikarajausta (O'keeffe & Yamin 2015; Olivier 2001). Nykyajan arkeologia ei ole keino kehittää menetelmiä kaukaisemman menneisyyden tutkimukseen eikä etsiä analogioita vaan tutkia tarkoituksenmukaisesti moderneiksi tulkittuja kohteita (O'keeffe & Yamin 2015; Petursdottir 2013: 11-13; Buchli & Lucas 2001). Monet nykyajan arkeologian kohteet ovat olleet konflikteihin liittyviä kohteita, mutta kohteet voivat olla mitä tahansa muitakin leirintäalueista kalankäsittelylaitoksiin (Veiniö & Väisänen 2016; O'keeffe & Yamin 2015; Petursdottir 2013).

Suomessa on tehty vasta vähän modernin ajan arkeologisia tutkimuksia, ja erityisen niukasti sellaisia tutkimuksia, jotka eivät liity 1900-luvun konfliktien tutkimukseen. Yksi esimerkki nykyajan arkeologisesta tutkimuksesta on Joanna Veiniön ja Elisa Väisäsen Helsingin Rastilan leirintäalueen kaivaukset, joilla tutkittiin pois purettua leirintäalueen majoitusmökkiä. Kaivauksilla haluttiin selvittää, että mitä voidaan saada selville materiaalisesta kulttuurista pois puretun mökin rakennuspaikalta. Myös tässä tutkimuksessa esineistöä löytyi maastosta, mutta kenttätutkimuksen perusteella ei saanut juuri mitään tietoja mökistä, jonka paikka oli siivottu huolellisesti purkamisen jälkeen (Veiniö & Väisänen 2016). Nykyajan arkeologista tutkimusta on ollut vuosien 2015-2016 pakolaiskriisin aikana Pohjois-Suomen raja-asemille päätyneiden autojen tutkimus. Autot olivat monitahoinen ilmentymä ihmisten liikkuvuudesta, materiasta ja eettisyydestä (Seitsonen, Herva & Kunnari 2016). Toisenlaista väliaikaista ihmisten aiheuttamaa materiaalista jälkeä on tarkasteltu rockfestivaaleilla Seinäjoella. Tutkimuksessa haluttiin selvittää kuinka ihmiset kokevat festivaalipaikan sekä tarkastella alueen materiaalista kertymää vuotuisista rock festivaaleista (Äikäs, Perttola & Kuokkanen 2016).

2.3 Rakennusten inventointi

Inventointi jakaantuu esitietojen etsimiseen, kohteen tutkimukseen ja dokumentointiin. Tässä tutkimuksessa koetettiin löytää arkistoista juuri tätä aluetta ja näitä rakennuksia koskevia kirjallisia tietoja. Lisäksi etsittiin ilmakuvia ja aikalaisten ottamia valokuvia, jotta olisi voitu saada käsitystä siitä miltä muualla alueella on näyttänyt. Jokainen rakennus käytiin erikseen

systemaattisesti dokumentoiden läpi ja dokumentaatiota verrattiin saatuihin arkistotietoihin. Puoliksi romahtaneiden parakkien huonon kunnon takia inventointi oli haastavaa. Parakkeihin ei voinut mennä sisälle, ja parakkien läheisyydessä liikkuesssa oli noudatettava erityistä varovaisuutta sortumisvaaran takia. Tuulisella säällä parakkien läheisyydessä ei voinut liikkua ollenkaan. Vain tietyissä kohdissa on voitu työskennellä aikaa vievän rakenteiden mittaamisen ja piirtämisen parissa turvallisesti, joten nopeasti tehtävä valokuvaus on ollut ensisijainen dokumentointimenetelmä.

Nykyisin olemassa olevat rakennukset näkyvät vuoden 1943 leirin kartassa, ilmakuvissa ja Hangon kantan kartassa. Tässä tutkimuksessa asemapiirustusta ei laadittu erikseen alueen laajuuden takia vaan käytettiin alueen kuvaukseen Hangon kantan karttaa. Kantakartasta näkyy myös purettujen rakennusten paikkoja, mikä auttaa hahmottamaan alueen nykyistä tilaa verrattuna vuoden 1943 tilanteeseen.

Rakennuksen laajuus vaikuttaa tarkastelumahdollisuuksiin, sillä pienessä ja selkeäpiirteisessä rakennuksessa voidaan huonetilojen yhteydessä kuvata tarkasti myös yksittäisiä rakennusosia, kuten kaikki ovet, ikkunat, uunit ja muut kiinteät rakenneratkaisut. Suurissa kohteissa rakennusosat kuvaillaan vain tyypeittäin, jolloin esimerkiksi ovi- ja ikkunatyypin yhteydessä kuvataan niiden toistuvuuden ja yksilöllisyyden erot (Sahlberg 2010: 40–47). Koska tarkasteltavat rakennukset ovat kolme suurta parakkia, niin tutkimukset ja dokumentoinnit tehtiin pääpiirteisinä.

Rakennusarkeologisessa tutkimuksessa ja inventoinnissa rakennuksia dokumentoidaan piirtämällä ja valokuvaamalla. Ne ovat toisiaan täydentävät menetelmät (Sahlberg 2010: 40–47; Ratilainen 2010; Schuller 2002: 7–9; Watt & Swallow 1998: 49–50). Tässä tutkimuksessa rakennuksia on dokumentoitu pääasiassa valokuvaamalla, koska kohteet olivat suuria ja merkittävän laajat osat niistä olivat sortuneita. Sortuneet rakenteet ovat toisaalta ainutlaatuisella tavalla auki, jolloin oli mahdollista nähdä rakenteiden poikkileikkauksia ja yksityiskohtia, jotka eivät ehjissä rakennusosissa ole näkyvillä. Valokuvaamalla otettiin yleiskuva rakennuksesta ympäristössään. Lisäksi kuvattiin ikkunat, ulko-ovat, kuistit, kattorakenteet ja sisätiloja (Sahlberg 2010: 40–47; Andersson 2003: 22). Valokuvadokumentoinnissa ja tutkimuksessa käytettiin omien valokuvien lisäksi myös

professori Jan Martti Kailan ”Poetic archaeology” -projektin valokuvia, sillä ammattivälineistöllä on saatu ainutlaatuisen tarkkoja kuvia rakennusten pitkistä julkisivuista ja sisätiloista. Rakennusarkeologisessa inventoinnissa ei välttämättä tutkita rakennusten sisätiloja, mutta tässä tutkimuksessa koettiin oleelliseksi dokumentoida niitä mahdollisuuksien mukaan (Anderson 2003: 5-14).

Rakennusten inventoinneissa suositellaan tekemään dokumentaatiota piirtämällä mittapiirustuksia. Mittapiirustuksilla voidaan dokumentoida koko rakennus, yksittäisiä rakennusosia, rakennusosien liitoksia ja poikkileikkauksia. Mittapiirustus voi olla ainoa tarkka kuvaus rakenteista ja detaljeista, varsinkin jos alkuperäisiä piirustuksia ei ole (Sahlberg 2010: 40–47; Schuller 2002: 7-9). Puoliksi romahtaneista kauttakulkuleirin parakeista oli haastavaa laatia mittapiirustuksia, koska rakenteita puuttui ja osa rakenteista oli liikkeessaan menettänyt muotonsa ja alkuperäisen sijaintinsa. Parakeista laadittiin muutamia mittapiirustuksia sellaisista kohdista, jotka koettiin informatiivisiksi.

2.4 Tutkimuksen eettinen tarkastelu

Natsisaksan toiminta Suomessa on osa tämän työn viitekehystä, vaikka tutkimuksen painopisteet ovat Puutalo Oy:ssä, parakkien tarkastelussa ja arkeologisessa tutkimuksessa. Sotien jälkeen Saksassa sekä saksalaisten vaikutuksen alla olleissa Euroopan osissa on pohdittu kuinka saksalaisten rakennuttamiin rakennuksiin ja heidän käyttämiinsä paikkoihin tulisi suhtautua. Kansallissosialismiin liittyvien kohteiden ei ole haluttu muuttuvan epätoivotuiksi muistelupaikoiksi (Thomas et al. 2016; Säaskilahti 2016; Kauhanen 2015; Herva 2014; Ylimaunu et al. 2013; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013). Tulliniemen kauttakulkuleiri tuskin on ideologisia ajatuksia herättävä, koska se ei ole ollut taistelupaikka tai muuten erityisen merkittävä paikka, joten siitä ei ole odotettavissa mitään natsisaksan ideologista muistelupaikkaa.

Tulliniemen alue oli pitkään pois suuren yleisön tietoisuudesta. On vaikea sanoa, unohdettiinko alue ikävän historian peittämiseksi (Säaskilahti 2016; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013; Kauhanen 2015; Ylimaunu et al. 2013). Parakkien viimeisin käyttötarkoitus oli Hangon Rannikkopatteriston varastoina (Eronen 2011: 15).

Vuonna 2002 Puolustusvoimat lopettivat alueen käytön ja kaikkien rakennusten käyttö päättyi tarpeettomana. Alueen käyttö oli 1940-luvulta 1980-luvulle rajattuna työsiirtolalle, Puolustusvoimille ja vapaasatamalle, joiden toiminnan luonteen takia kulku ei ole voinut olla vapaata.

Suomessa suhtautumiset ja tunteet saksalaisten aikaa kohtaan voivat olla monenlaisia neutraalista positiiviseen ja vihamieliseen. Suomalaisten historian huomioiden yksimielisyyttä yhteistyön laadusta saksalaisten kanssa on vaikea saavuttaa. (Seitsonen 2018; Silvennoinen 2017; Sääskilahti 2016; Carr 2010). Saksalaiset toivat Suomeen varustelun ja sotilaiden lisäksi vaurautta ostamalla suomalaisia tuotteita, käyttämällä suomalaisia yrityksiä ja palkkaamalla työntekijöitä. Esimerkiksi saksalaiset olivat ostaneet pelkästään Puutalo Oy:n tuotteita toukokuuhun 1942 mennessä 341 miljoonalla Suomen markalla. Toisaalta, saksalaisilla oli poliittisia näkemyksiä, jotka erosivat suomalaisten näkemyksistä, kuten suhtautuminen juutalaisiin eivätkä saksalaiset noudattaneet sotavankien käsittelyssä kansainvälisiä sopimuksia (Seitsonen et al. 2017; Silvennoinen 2008: 285-324; Westerlund 2008). Saksalaiset käyttivät työvoimana venäläisiä sotavankeja, joiden huomattavan huonot vaatteet, vähäinen ruoka ja kova kohtelu herättivät jopa suomalaisissa sääliä (Heino 2018; Lahdenperä 2015; Westerlund 2008; Parkkari 2006).

Usein pidetään tärkeänä, ettei synkkää historiaa unohdeta, vaan sitä tutkitaan neutraalisti ja käsittelylle löydetään tasapainoisia keinoja (Seitsonen 2018; Thomas et al. 2016; Sääskilahti 2016, Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013; Carr 2010; Beck 2002). Kauttakulkuleirin suhteen käsittely on monipuolista ja neutraalia, sekä olemassaoloa on tuotu esiin monipuolisesti. Hangon kauttakulkuleiriä osana paikallista kulttuuriperintöä käsitellään luvussa 8.

3 MODERNIT TEOLLISESTI VALMISTETUT PUURAKENNUKSET

”Talon ennakkovalmistus on vanha tapa, jo esi-isämme käyttivät sitä. Hehän hakkasivat talon hirsirungon metsässä, merkitsivät kunkin osan merkillä, toivat rakennuspaikalle ja kokosivat osista talon. Heillä oli siis käytännössä, kuten puutaloteollisuudessa on tapana, osien litterat ja merkit, eroa oli pääasiassa siinä, että pystytyspiirustukset ja -ohjeet olivat vain rakentajan muistissa ja mielikuvituksessa.” (Puutalo Oy:n teknillisiä esitelmiä kirjan sivulla 57)

Suomessa puurakentaminen on ollut vallitseva asuinrakentamisen menetelmä kivikaudelta asti. Hirsirakentaminen oli suosittua, koska usein materiaalin sai rakennuspaikalta ja rakennusapua läheltä. Hirsitalo oli pitkäikäinen, vankka ja tiivis asuinrakennus. Huonoja puolia olivat rakennustyön työläys, suuri puutavaran menekki sekä kivirakentamiseen nähden lyhyt käyttöikä (Siikanen 2016: 9-11; Savolainen 2005). Kauttakulkuleiri oli suunniteltu tilapäiseksi, joten orgaanisen rakennusmateriaalin lyhyellä käyttöiällä ei ollut merkitystä. 1920-luvulle asti puuhun perustuvan asuntorakentamisen vallitsevana tekniikkana säilyi hirrestä salvominen (Savolainen 2005, Ahola 1996: 60).

3.1 Valmistaloteollisuuden kehitys Suomessa

1800-luvulla sahateollisuuden kehittyminen mahdollisti palkkien, runkotolppien ja lautojen tehokkaan valmistamisen edullisesti (Siikanen 2016: 14-16; Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013: 10-12, 20-21; Savolainen 2005). Yhdysvalloissa teollisuudessa panostettiin pitkien sarjojen valmistamiseen, ja standardointiin perustuva puutalotuotanto alkoi siellä jo 1800-luvulla. Euroopassa ja Pohjoismaissa toimi jo 1900-luvun alussa useita naulatuista lautaelementeistä runkorakenteisia taloja valmistavia yrityksiä (Siikanen 2016: 14-16; Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013: 10-12, 20-21; Savolainen 2005).

Suomessa 1900-luvun alussa suunnittelu- ja rakennusala kansainvälistyi ja tiedonvälitys tehostui, ja oltiin tietoisia teollisen valmistalotalotuotannon mahdollisuuksista. (Standertskjöld 2008; Savolainen 2005). 1920-luvulla tehtiin ensimmäisiä puutalojen

esivalmistamiskokeiluja, mutta eristemateriaalien kehittäminen oli vasta alkuvaiheessa ja yleinen mielipide piti amerikkalaistyylistä kehikkorakennetta liian kylmänä Suomen ilmastoon. Lisäksi hirsirakentamiseen tarvittava puutavara pysyi edullisena (Ahola 1996: 60). Kantavaa ristikkorunkoa ja yksinkertaista julkisivulaudoitusta käytettiin lähinnä vajoissa, katoksissa ja vastaavissa kevytrakenteisissa rakennuksissa, mutta asuinrakentamisessa se ei tehnyt läpimurtoa moneen vuosikymmeneen (Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Ahola 1996: 60).

Puutalojen teollinen tuotanto ei käynnistynyt Suomessa kunnolla ennen 1940-luvun alkua. Standardoituja, tehdasvalmisteisia ovia ja ikkunoita sekä laadukasta ja edullista lämmöneristettä oli kehitetty 1920-1930-luvulla, mutta muiden rakennusosien standardoinnissa oli yhä puutteita (Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013: 20-21; Standertskjöld 2008; Savolainen 2005). Modernismi ja funktionalismi löivät läpi 1930-luvulla arkkitehtuurissa saaden yleisen mielipiteen suopeaksi uudelle tavalle tehdä asuinrakennuksia. Samalla myös teollisuuden mielenkiinto asuintalojen tehdasvalmistamiseen heräsi uudelleen. (Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013: 20-21; Savolainen 2005). Vuonna 1938 Alvar Aalto suunnitteli omaan AA-järjestelmäänsä perustuvia asuintaloja A. Ahlström Oy:lle. Vuoden 1939 Asuntonäyttelyssä oli esillä kolme tehdasvalmisteista asuintaloa (Ahola 1996: 63).

3.2 Parakkituotteet tuotekehityksen perusteena

Lopulta talvisodan aiheuttama tarve asuttaa siirtolaisia ja korvata tuhoutunutta rakennuskantaa kehitti kysynnän kerralla suureksi. Talvisodan päättymisen jälkeen Suomessa oli pulaa asunnoista, sillä asuntokantaa oli tuhoutunut sotatoimissa ja 400 000 evakolle piti järjestää uudet asunnot. Myös Suomen Puolustusvoimilla oli erilaisia nopean rakentamisen tarpeita, joihin vastattiin erilaisilla parakkityypeillä (Siikanen 2016: 9-11; Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Puutalo Oy 1950).

Parakki toimi puutaloteollisuuden elementtirakennusten kehittäytyessä hyvänä kokeilualustana, koska siinä oli kaikki tarvittavat rakennusosat. Parakkien tuotannossa voitiin keskittyä hiomaan prosessia. Parakissa oli kaikki tyyppitalon toivotut ominaisuudet: nopea

pystyttää, joustavat rakenneratkaisut, muunneltavuus, edullisuus ja tarvittaessa siirreltävyys (Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Ahola 1996:68).

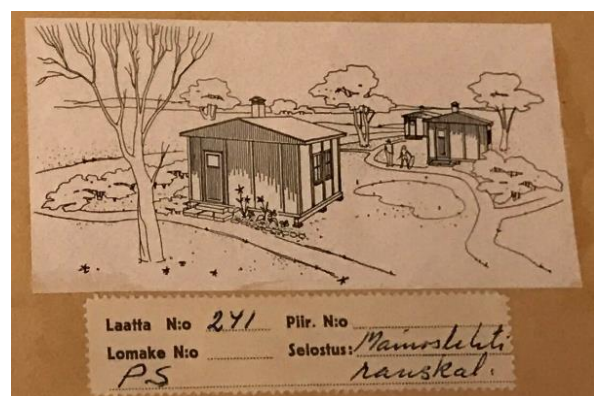
3.3 Puutalo Oy

Suomen Puutalo Oy perustettiin 21. rakennus- ja puutavarayhtiön yhteisvoimin vastaamaan erityisesti julkiseen valmistalojen tarpeeseen vuonna 1940 (Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Puutalo Oy 1950). Yritysten yhteenliittymän tavoite oli tehostaa suunnittelua, tuotantoa sekä tuotteiden vientiä ulkomaille ja vastata nopeasti suureen kysyntään (Puutalo Oy 1950:10-14). Kotimaisen myynnin lisäksi Puutalo Oy teki heti alusta alkaen yhteistyötä ruotsalaisen taloteollisuuden kanssa sekä myi tuotteitaan saksalaisille ja italialaisille (Seitsonen et al. 2017; Westerlund 2008: 132-143; Puutalo Oy 1950; Rinkinen 1945). Vuosina 1941-1944 saksalaiset ostivat Puutalo Oy:n parakkeja ja vastaavia rakennuksia 1 500 000 m² ja asuintaloja 700 000 m². Myös pahvi- ja vaneriteltoilla oli runsasta kysyntää (Westerlund 2008: 132-143, Puutalo Oy 1965: 57).

Puutalo Oy:lla oli useampia rakennejärjestelmiä erilaisten rakennustyyppien valmistamiseen. Rakennejärjestelmän käyttö mahdollisti useiden rakennustyyppien suunnittelun ja valmistamisen samoista materiaaleista muokkaamalla peruspiirustuksia, kokoamisessa tarvittavia työpiirustuksia ja ohjeita (Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013; Puutalo Oy 1950: 20-21; Rinkinen 1945: 28). Arkkitehtuurimuseon arkiston Puutalo Oy:n esitteen kuvien perusteella voidaan nähdä esimerkiksi PS-rakennejärjestelmän perusmallin mahdollisuuksia.

Kuva 3. Puutalo Oy:n mainoslaatta nr.240.
(Arkkitehtuurimuseon arkisto).

Kuva 4. Puutalo Oy:n mainoslaatta nr.241.
(Arkkitehtuurimuseon arkisto)

Sotien aikaisessa ja jälkeisessä asuntotuotannossa pystyttiin muutenkin hyötymään PS-parakkien rakenteista ja valmistustavoista. Alun perin sotilaskäyttöön kehitetyn Talvi-rakennemallin tietoja ja tekniikkaa hyödynnettiin sotien jälkeisessä asuntotuotannossa (Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013: 20-21; Ahola 1996; Puutalo Oy 1950).

3.3.1 PS-parakki

Puutalo Oy:n esitelmäkirjan mukaan vuosina 1940-1944 käytössä olleen PS-parakkijärjestelmän sotilaskäyttöön kehitettyjä tuotteita olivat miehistöparakki, sauna, varasto, autotalli ja erikoistalo. Suomalaisten lisäksi näitä oli myyty saksalaisille sekä italialaisille. Parakkituotteet oli nimetty seuraavasti: (Puutalo Oy 1943: 28).

- Parakki P
- Rakennusmalli S
- Käyttö: Autotalli (A), Erikoistalo (E), Miehistöparakki (M), Sauna (S). ja Varasto (V).

PS-parakki oli Puutalo Oy:n oman kuvauksen mukaan yksinkertaisin rakenne, minkä takia uusien rakennustyyppien piirustukset ja luettelot oli mahdollista tehdä jopa muutamassa vuorokaudessa (Rinkinen 1945: 58-63). PS-rakennetta kehitettiin vuoden 1943 alussa paremmin eristetyksi PS Talvi-rakennesarjaksi (Puutalo Oy 1950:24-30; Rinkinen 1945:63).

PS-parakkien rakenteet koostuvat levyiksi naulatuista seinistä, lattiasta, välikatosta ja vesikatosta. Kattotuolit ja lattian ruodit toimitettiin palkkeina. PS-rakenteella valmistetut parakit perustettiin betonipilareille tai puisille alustoille (Rinkinen 1945: 58-62). Tässä järjestelmässä käytettävä täytseinä-levyrakenne oli omaa tuotekehitystä, jonka avulla voitiin säästää puutavaraa, käyttää standardoituja osia ja valmistaa rakenteita moduuleina (Laitinen 1995: 15–17; Puutalo Oy 1950: 24-38).

Perusmalleissa PS-miehistöparakin korkeus oli 2,5m, leveys 7,5m ja pituus 15m. PSV-varastoparakki oli korkeudeltaan 3m, leveydeltä 7,5m ja pituus 15m. PS-parakeista kapein malli oli 5m ja suurin 12,5m leveä. Yli 10m rakennus tarvitsi kuitenkin jo kantavan väliseinän ja 12,5m leveässä parakissa niitä olisi pitänyt olla kaksi. Koko vaikutti myös katemateriaaleihin, ja yli 7,5m leveässä rakennuksessa ei voinut kattokulman jyrkkyyden

takia olla tiilikattoa. Huopakattoisen katon kaltevuus sai olla 15 astetta. Parakkien huonekorkeus oli 2,5m ja 3m (Rinkinen 1945:62).

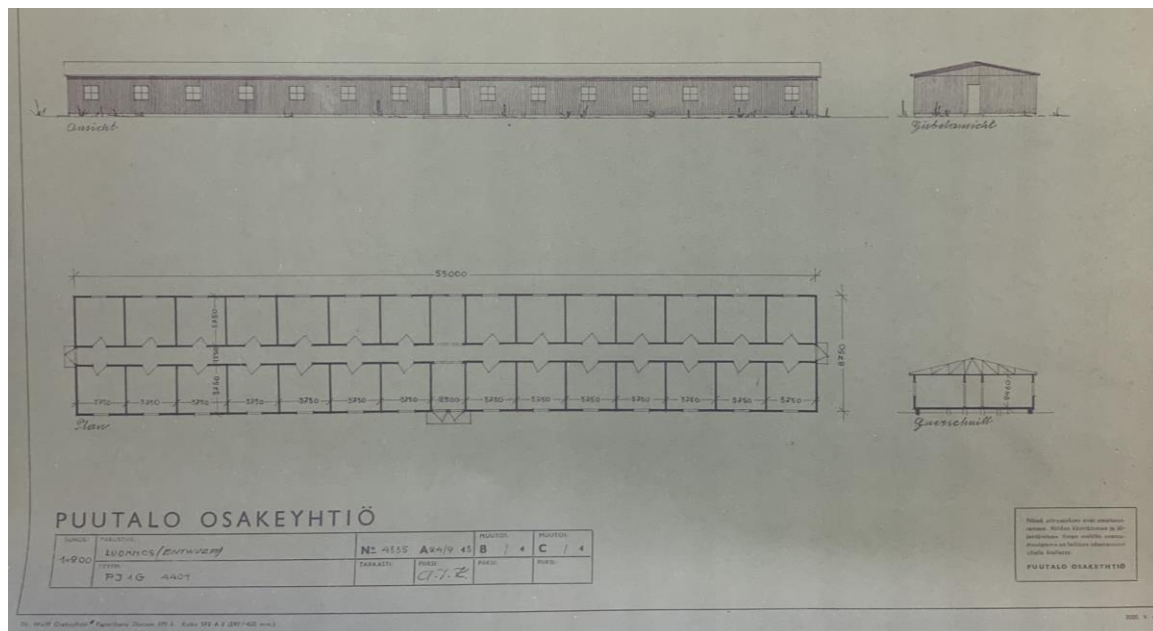
3.3.2 Tutkimuskohteen vertailu PS-piirustuksiin

Yksi tutkimuksen tavoite oli selvittää, että ovatko Hangon Tulliniemen parakit suomalaista tuotantoa. Suunnitteluasiakirjat, kuten pääpiirustukset tai työselitykset, kuvaavat rakennustaan valmistumishetkellä. Näistä myös selviää miltä rakennus on näyttänyt ja minkälaiset rakenteet siinä on alun perin ollut (Sahlberg 2010: 40–47). Puutalo Oy:n omien esitelmien ja historiikkien mukaan PS-parakkien piirustuksista oli olemassa perusversio, jota voitiin muokata tarpeen mukaan (Rinkinen 1945: 58-63). Arkistoista etsittiin Puutalo Oy:n piirustuksia ja suunnitteluasiakirjoja, jotta voitaisiin verrata tutkittavia parakkeja 4, 7 ja 8 niihin. Piirustuksia etsittiin arkistotutkimuksissa muun muassa Elinkeinoelämän keskusarkistosta, Elkasta, kansallisarkistosta, arkkitehtuurimuseon arkistosta ja puolustushallinnon rakennuslaitoksen arkistosta löytämättä niitä. Sotamuseon arkistossa ei tiedustelun mukaan ollut Hangon Tulliniemeen, kauttakulkuleireihin tai Puutalo Oy:n liittyviä piirustuksia.

Elkassa ei ollut PS-parakkien peruspiirustuksia eikä kattavia sarjoja PS-parakkien eri versioista. Sen sijaan myöhemmistä tuotteista löytyi kattavia sarjoja eri kehitysvaiheista ja variaatioista. Myöskään Hangon Tulliniemeä koskevia suunnitteluasiakirjoja 1940-luvun alusta ei löytynyt. Elkasta löytyi joitain PI-sarjan parakkien pääpiirustuksia, yleispiirustuksia ja luonnoksia erikokoisista miehistöparakeista, autotalleista, varastoista ja täisaunoista. PI-parakit olivat PS-parakin versio, jota oli myyty Saksaan ja Italiaan (Puutalo Oy 1950: 25-30). PI-sarjan parakkien julkisivujen tyyli on hyvin samankaltainen kuin kolmella Hangon Tulliniemen parakilla. Kuitenkaan yksikään piirustuksista ei vastaa suoraan mitään Hangossa olevaa parakkia vaan kaikista löytyy yhteisiä piirteitä. Teija Ahola (1996) oli todennut, että Puutalo Oy:n lopettaessa toimintansa vuonna 1979 sen arkistot tuhoutuivat tai levisivät yksityisarkistoihin eikä kaikkea materiaalia ole toimitettu Elkaan, mikä voitiin tässäkin tutkimuksessa havaita.

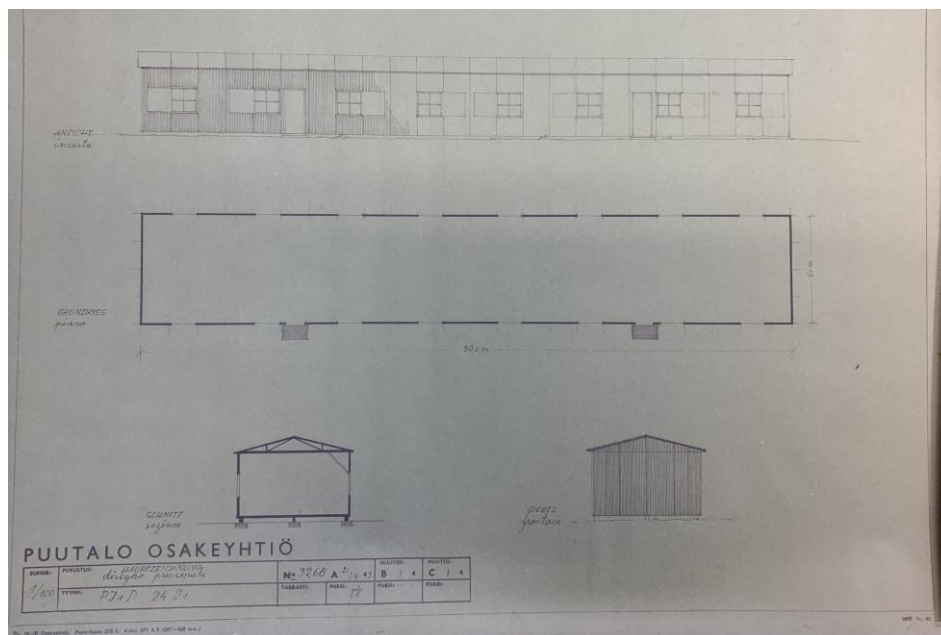
Tämä PI-parakkiversion luonnos muistuttaa hyvin paljon Hangon Tulliniemen 4 ja 7 parakkeja vastaamatta täysin kumpaakaan. Sisäänkäynnit ovat päädyissä ja keskellä

rakennusta on pariovet. 7 parakissa ei ole kuitenkaan keskikäytävää, mutta parakissa 4 on ollut. Keskikäytävä, huonetilat sen molemmin puolin ja sisäänkäynnit päädyissä. Julkisivulaudoitus on Hangon parakkien tyyliin tasainen eivätkä elementtien saumaukset erotu.

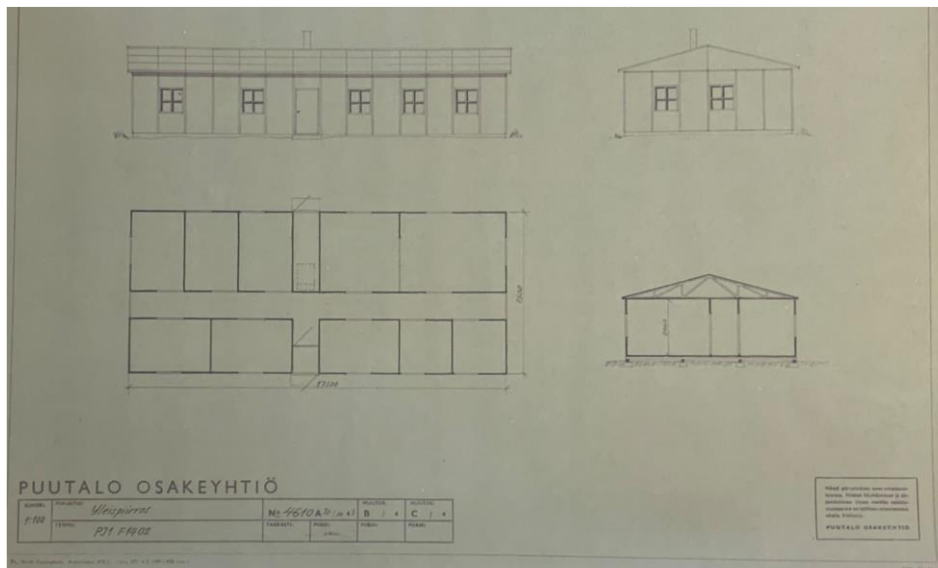
Kuva 5. PI-parakin luonnos, 1943, Puutalo Oy. Elinkeinoelämän keskusarkisto. (Kuva: Anu Varjo)

Kuvan 6 PI-pääpiirustuksessa julkisivussa näkyvät elementtien saumat. Sisäänkäynnit ovat vain toisella pitkällä sivulla. Parakin sisäosan tilajako on tässä luonnoksessa avoin.

Kuva 6. Puutalo Oy:n PI-version pääpiirustus vuodelta 1943. Elinkeinoelämän keskusarkisto. (Kuva: Anu Varjo)

Tässä PI-pääpiirustuksessa julkisivussa näkyvät elementtien saumat. Sisäänkäynti on ollut keskellä ja rakennuksessa on ollut keskikäytävä.

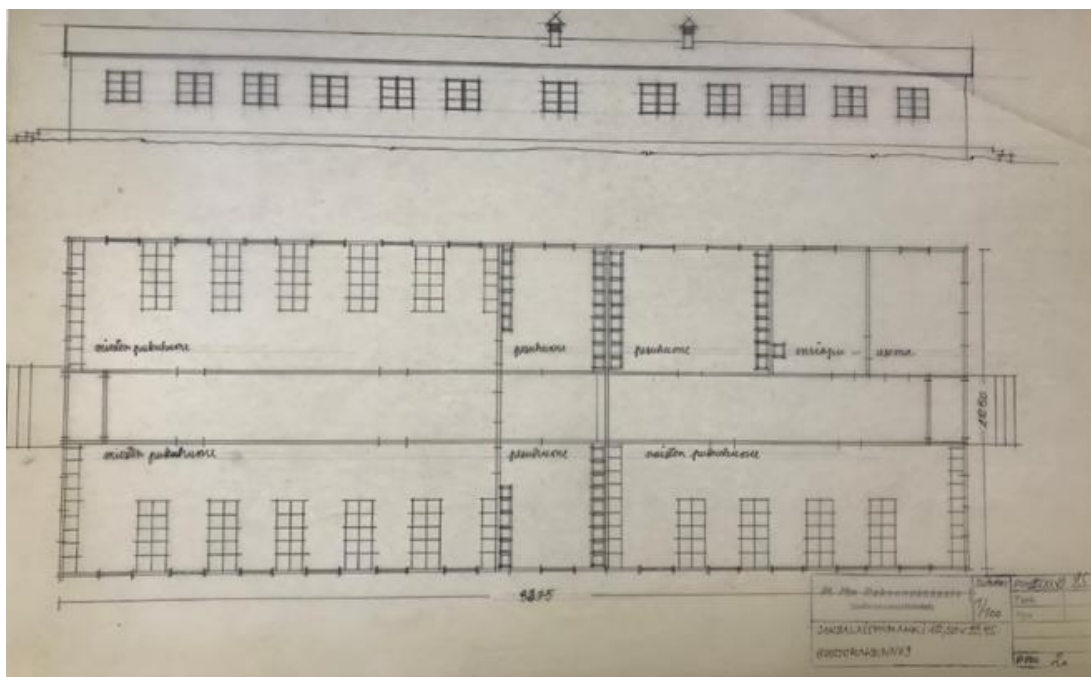

Kuva 7. Puutalo Oy:n PI-version yleispiirustus, 1943. Elinkeinoelämän keskusarkisto. (Kuva: Anu Varjo)

Puolustushallinnon rakennuslaitoksen arkisto

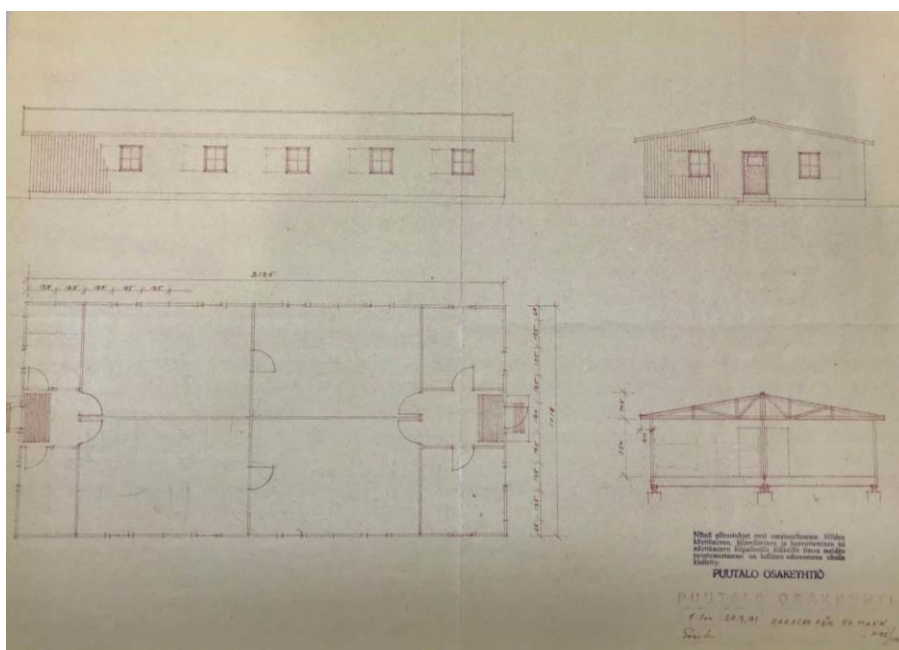
Arkistossa oli joitain Puutalo Oy:n parakkien piirustuksia, mutta ei juuri Hankoon tai tutkittaviin parakkeihin liittyviä. Joten muusta rakennuskannasta ei voida tämänkään arkistotutkimuksen perusteella sanoa mitään. Puolustusvoimilla on ollut omaa rakennussuunnitteluosaamista ja piirustuksia on voitu laatia yhteistyössä Puutalo Oy:n kanssa.

Kuvan 8 ”saksalaisparakiksi” nimetyn huoltorakennuksen piirustusten tilajaossa on parakki 4 tyyppinen keskikäytävä ja pesuhuoneet. Parakin ilmiasu muistuttaa muuten Hangon parakkeja, mutta tässä piirustuksessa on kuusiruutuiset ikkunat eikä neliruutuiset. Oulun Tuiran kauttakulkuleirin parakissa on ollut sivun 26 valokuvan 10. mukaan vastaavat ikkunat. Piirustusten ja valmistuneiden parakkien ristiriidat voivat johtua esimerkiksi siitä, ettei standardointi vielä Puutalo Oy:n alkuvaiheessa vuosina 1940-1942 ollut täysin aukotonta (Standertskjöld 2008; Rinkinen 1945). Ikkunan ruutujen jakomäärä ei varmastikaan ollut merkittävä tekijä vaan se, että ikkunaelementti sopi sille varattuun paikkaan seinäelementissä.

Kuva 8. Saksalaisparakki, huoltorakennus. Puolustushallinnon rakennuslaitoksen arkisto. (Kuva: Anu Varjo)

Tämän vuoden 1941 piirustuksen julkisivulaudoituksen tyyli sekä muu ilmiäsu muistuttavat vahvasti tutkittavia parakkeja. Myös tilajako on samankaltainen parakin 8 tilajaan kanssa.

Kuva 9. "Baracke für 50 Mann", 1941, Puutalo Oy. Puolustushallinnon rakennuslaitos. (Kuva: Anu Varjo)

3.3.3 Muu PS-parakkien materiaali

Rakennusaikaisista rakennusoppaista ja rakennuttajien mallikirjoista saa tietoa rakentamisajan tavanomaisista rakennustavoista, - materiaaleista ja – tekniikoista. (Sahlberg 2010: 40–47). Arkkitehtuurimuseon arkistossa oli Puutalo Oy:n ranskalaisen mainoslehden kuvalaatat vuodelta 1946, joista näki PS-parakkien rakenteita. Siellä oli myös ”Teknillinen esitelmäsarja Puutalo Oy:n henkilökunnalle” vuodelta 1945. Siinä kerrottiin PS-parakin kehittämisestä ja sen ominaisuuksista (Rinkinen 1945). Kansallisarkiston digitalisoiduista aineistoista löytyi Puutalo Oy:n esitteitä valmisrakennuksista suomeksi ja saksaksi vuodelta 1943, sekä Puutalo Oy:n alihankkijan Kause Oy:n mainoksia. Kansallisarkiston kautta ei löytynyt Puutalo Oy:n, PS-parakkien tai Hangon kauttakulkuleirin rakennuksia käsittelevää materiaalia ilmakuvia lukuun ottamatta. Näissä mainoslehdissä oli valokuvia, havainnekuvia ja rakennekuvia parakkivalikoimasta, joiden visuaalinen ilme on hyvin yhteneväinen Tulliniemen parakkien kanssa.

3.4 Yhteenveto

Puutalo Oy:n piirustukset ja muu materiaali eivät täysin aukottomasti todista sitä, että tutkimuksen kohteena olevat parakit olisivat Puutalo Oy:n tuotteita. Ilmiasu ja rakenneratkaisut viittaavat tähän alkuperään kuitenkin niin vahvasti, että parakkeja käsitellään jatkossa Puutalo Oy:n PS-parakkeina.

4 AIKAISEMPIA TUTKIMUKSIA

Tässä osiossa esitellään aikaisempia tutkimuksia muualta Suomesta ja Euroopasta, joissa on käsitelty saksalaisten rakennuttamien tukikohtien tai leirien rakennuskantaa. Aikaisemmissa tutkimuksissa rakennuskannan mainitaan olleen parakkeja ja vaneriteltoja, mutta niistä on saatu suhteellisen vähän tietoja, koska tutkittavat alueet on poltettu tai rakennuskanta on jo maatunut tutkimuskelvottomaksi.

4.1 Teollisesti valmistetut rakennukset

Arkeologisia tutkimuksia teollisesti valmistetuista, runkorakenteisista taloista ei ole aikaisemmin tehty. Tämän rakentamistavan kysyntä kiihtyi 1940-luvun alussa sotien aiheuttaman asuntopulan takia, jolloin tämän ikäluokan talot olisivat nyt noin 70-80 vuotiaita. Ikänsä puolesta talot ovat päätyneet ennemmin rakennusarkeologisen inventoinnin ja dokumentoinnin kohteiksi kuin tuhoutuneiden rakennusten tutkimuskohteiksi.

Teollisesta talojenvalmistamisesta on kirjoitettu useita historiikkityyppisiä tutkimuksia. Osa niistä on ollut historiakatsauksia liittyen muihin rakennusprosesseihin (Siikanen 2016; Kammonen 2012; Wasastjerna & Mäkelä-Marttinen 2013; Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Ahola 1996).

4.2 Saksalaisten rakennuskannan tutkimuksia

Kauttakulkuleirien rakennuskannan tutkimukselle on asettanut haasteita se, että kohteita ehti tuhoutua ennen kuin kiinnostus tutkia toisen maailmansodan aikaisia kohteita alkoi 2000-luvulla. Vetäytyessään Pohjois-Suomessa saksalaiset polttivat suuren osan käyttämistään leireistä ja tukikohdista. Viimeiset säästyneet kauttakulkuleirien rakennukset purettiin 1980-luvulla (Ylimaunu et al. 2013). Turun kauttakulkuleirin rakennukset purettiin 1950-luvun loppuun mennessä muun maankäytön tieltä (Heino 2018; Lahdenperä 2015; Parkkari 2006). Ainoa erityisesti kauttakulkuleirejä käsittelevä tutkimus on tehty Pohjois-Suomen leireistä, jossa tutkittiin niiden vaikutusta paikallisten kaupunkien maankäyttöön (Ylimaunu et al., 2013; Kallio-Seppä & Ylimaunu, 2013). Rakennusarkeologista olemassa olevien rakennusten tutkimusta Suomessa ei ole enää voitu tehdä.

”Lapin synkkä kulttuuriperintö”-tutkimushanke tutki vuosina 2009-2018 saksalaisten joukkojen Lappiin toisen maailmansodan aikana jättämää aineellista kulttuuriperintöä. Hankkeen tutkimuskohteet ovat olleet saksalaisten tukikohtia ja muita leirejä eikä liikenteellisten solmukohtien kauttakulkuleirejä. Tässä hankkeessa rakennuksia tutkittiin osana kaivauspaikkoja, kuten Inarin Peltojoen tukikohdan arkeologisissa tutkimuksissa (Seitsonen et al. 2017). Peltojoen tukikohdan tutkimusta esitellään luvussa 4.2.3.. Hankkeessa

tutkittiin myös saksalaisten sairaalaa lähellä Inarin kirkonkylää. Sairaalarakennuksesta ei ollut jäljellä juuri mitään, koska se oli vetäytymisvaiheessa poltettu. Arkeologisessa kaivauksessa löytyi kuitenkin runsaasti esineistöä liittyen sairaalan toimintaan (Banks et al. 2017). Vastaavasti Lars Westerlundin tutkimuksessa saksalaisten vankileireistä Suomessa ja lähialueilla sivuttiin rakennuksia ja kauttakulkuleirejä, mutta painopisteenä olivat vankileirit ja rakennuksia käsiteltiin osana leirien tukitoimintoja (Westerlund 2008).

Tämän tutkimuksen kannalta oleellisimpia kansainvälisiä tutkimuksia saksalaisten käyttämistä rakennuksista ovat Norjan Svaerholtin tukikohdan ja Puolan Zaganin sotavankileirin arkeologiset tutkimukset (Grabowski et al. 2014; Doyle et al. 2013). Näitä tutkimuksia esitellään lyhyesti kappaleissa 4.2.4 ja 4.2.5. Saksalaisten miehittämällä Iso-Britannian Kanaalisaarilla on tehty tutkimuksia sodanaikaisesta kulttuuriperinnöstä.

Näitä tutkimuksia ei esitellä tässä enempää, sillä niissä on keskitytty betonisiin linnoitteisiin (Carr 2010).

Iso-Britanniassa on tehty rakennuksiin keskittyvä arkeologinen sotilasleirin tutkimus Mortonhallissa, Skotlannissa. Mortonhallin sotilasleiristä oli Hangan tapaan olemassa hyvin vähän kirjallisuutta ja asiakirjalähteitä, joten arkeologinen tutkimus antoi ainutlaatuisia tietoja rakennuksista. Leirin parakkikanta ei ole ollut vertailukelpoista, koska se perustui metallisiin, englantilaisiin Nissen-parakkeihin (Kirby, Ross & Anderson 2013). Skotlannissa on tutkittu Comrien kylän lähellä sijainnutta Cultybragganin toisen maailmasodan aikaista vankileiriä. Cultybragganissa vankeina oli akselivaltojen sotilaita ja erityisesti saksalaisia sotilaita. Toisen maailmansodan jälkeen alue oli armeijan käytössä, kunnes se tuli armeijalle tarpeettomana myyntiin 2000-luvun alussa. Tällä hetkellä aluetta voidaan tutkia, koska se on yhteisömuutoksessa ja sen käyttöä suunnitellaan kulttuurihistoria edellä (Thomas & Banks 2018)

4.2.1 Pohjois-Suomen kauttakulkuleirit

Saksalaisilla on ollut vastaavan tyyppisiä kauttakulkuleirejä Pohjois-Suomessa Oulussa, Torniossa, Kemissä ja Rovaniemellä sekä Turussa Varsinais-Suomessa. Tutkimuksissa on keskitytty saksalaisten rakennusprojektien vaikutuksesta myöhempään kaupunkikuvaan, sillä

kauttakulkuleirit ja muut alueet ovat olleet näkyvillä paikoilla keskellä kaupunkia, satamien ja rautateiden lähellä (Mikkola 2016; Ylimaunu et al. 2013, Westerlund 2008).

Rovaniemellä saksalaiset polttivat kaikki rakennukset, jotka olisivat olleet sopivia suomalaisten sotilaiden käyttöön. Samalla kaupunki paloi varsin laajasti, vaikka siviiliväestön asunnot, kirkot ja sairaala oli ilmeisesti ollut tarkoitus säästää, joten saksalaisten aikaista kaupunkikuvaa ei ole jäänyt jäljelle kuin yksittäisiä kohteita ja varsinaista kauttakulkuleiriä ei ole säilynyt (Mikkonen 2016; Ylimaunu et al. 2013 (Mikkonen, 2016).

Pohjois-Suomen kauttakulkuleirikaupungeista Oulu oli ollut tärkein ja suurin. Siellä saksalaisilla oli käytössä useampi sotilasleiri, sairaala, vapaa-ajankeskus ja harjoitusmaastoja. Saksalaisten rakennustoiminnan vaikutukset näkyvät yhä heidän käytössä olleiden alueiden katuverkon muodostumisessa ja rakennuskannassa, joka on säilynyt matalana, yksikerroksisena ja yksinkertaisena.

Oulussa 1942 saksalaiset investoivat noin parikymmentä vuotta suunnitellun rautatiesillan rakennuttamiseen, joka vaikutti huomattavasti sataman tavaralastauksen toimivuuteen myös sotien jälkeen. Oulussa ja Torniossa käytettiin 1950-luvulla entisiä kauttakulkuleirialueita teollisuusalueina, sillä niiden infrastruktuuri parakkeineen, sähkölinjoineen ja rautateineen sekä sataman läheisyys, sopivat teollisuustoimintaan. Torniossa ei ollut ennen sotia teollisuusaluetta, ja entinen parakkikylä mahdollisti kaupungin elinkeinojen kehittymistä isolla harppauksella (Ylimaunu et al. 2013; Kallio-Seppä & Ylimaunu, 2013)

Oulussa Puolustusvoimat käyttivät saksalaisten rakennuttamia parakkeja vuoteen 1954, jolloin viimeiset parakit purettiin huonokuntoisina ja vanhanaikaisina. Ainoana saksalaisten rakennuksena säästyi kaksikerroksinen, hirsinen upseerikerhorakennus, joka on yhä olemassa Kuvassa numero 10. näkyy saksalaisten rakennuttama parakki Tuirassa Oulussa, ja se muistuttaa Hangossa olleita parakkeja (Ylimaunu et al. 2013, 9-10).

Kuva 10. Varustarkastus KTR I:ssä Tuiran "Pikku-Berliinissä" 1946. Pohjois-Suomen Tykistökilta.

Torniossa on ollut pienempi leiri, jonka parakit olivat lähinnä ruoan ja ammusten varastointikäytössä. Miehistölle oli kolme parakkia ja yksi parakki oli upseerien sekä ruokahuollon henkilöiden käytössä. Torniossa Suomen armeija otti parakit omaan käyttöönsä 1945, mutta jo vuonna 1946 osa parakeista kierrätettiin asuinrakennusten rakennusmateriaaliksi materiaalipulan takia. Tornion kaupunki hankki yhdeksän parakkia omaan käyttöönsä, joista osa oli käytössä purkuvuoteen 1988 asti (Ylimaunu et al. 2013).

4.2.2 Turun kauttakulkuleiri

Hangon tapaan Turun kauttakulkuleiriä on käsitelty tieteellisissä tutkimuksissa vähän. Jatkosodan alussa saksalaiset käyttivät kasarmeja ja kouluja majoitukseen, mutta 2000-4000 miehen huolto ja valvonta ympäri kaupunkia oli haastavaa. Vuonna 1942 Turun kaupunginhallitus antoi saksalaisten käyttöön ilmaiseksi 10 ha vesijättömaata Patterihaasta, sataman ja rautatien välistä kauttakulkuleiriä varten (Heino 2018; Lahdenperä 2015: 26-27; Raula, 2014; Parkkari 2006). Leiri valmistui 1943 maaliskuussa ja sen käyttö päättyi 15.9.1944. Turun Pikku-Berliinin kuvaillaan olleen oma, vartioitu kaupunkinsa, jota ympäröi piikkilanka-aita ja josta saksalaiset vastasivat itse. (Heino 2018; Lahdenperä 2015: 26-27; Raula, 2014)

Kuva 11. Pikku-Berlinin sijainti Turussa. Kuva 12. Turun Saippua ja Pikku-Berliini 1950 (Turun museokeskus) (Parkkari, 2006).

Rakennustöistä vastasi saksalaisten Organization Todt, urakoinnista ja materiaalityöistä olivat vastanneet suomalaiset yritykset (Heino 2018; Lahdenperä 2015; Raula, 2014). Kauttakulkuleirillä oli yhteensä 70 rakennusta, joista suurin osa oli majoitusparakkeja. Lisäksi alueella oli sairaala, kenttäposti, kolme ruokalaa, saunoja, kanttiini ja kirjasto (Heino 2018; Lahdenperä 2015). Turun kauttakulkuleirin rakennusten valmistajasta ei ole käytössä olleessa kirjallisuudessa mitään tietoja. Tätä asiaa ei niistä välttämättä ole erityisesti tutkittu.

Valokuvissa numero 13 ja 14 parakit näyttävät olevan hyvin samankaltaisia kuin Puutalo Oy:n parakit esitteissä ja Hangossa olemassa olevat parakit. (Puutalo Oy 1943; Arkkitehtuuri museo). C.J. Gardbergin valokuvat parakeista vuonna 1957 on otettu niin kaukaa, että parakkien kuntoa ja varustelua on vaikea arvioida. Auvisen mukaan parakeissa oli ollut lämmityslaitteina kamiinoja, jotka eivät varanneet lämpöä, joten asuinrakennuksina parakit olivat kylmiä ja vetoisia (Auvinen 1989:99). Näissä valokuvissa näyttää olevan tiilisiä piippuja, joten on mahdollista, että kamiinoja on vaihdettu jossain vaiheessa paremmin lämpöä varaaviin uuneihin.

*Kuva 13. Ruissalontien varrella olevia parakkeja kuvattuna etelästä.
Kuvaaja C.J.Gardberg, 1957 (Turun museokeskus)*

Viimeiset käytössä olleet parakit purettiin pois 1950-luvun loppuun mennessä jätevedenpuhdistamon tieltä. Purkuvaiheen valokuvasta näkyy, että rakennusmateriaalit on haluttu saada talteen käyttökelpoisina, vaikka parakit olivat olleet pehmeälle maalle perustamisen takia vääntyneitä ja painuneita jo vuonna 1945 (Lahdenperä 2015; Auvinen 1989:99).

Kuva 14. Turun Pikku-Berliiniä puretaan (Turun museokeskus)

4.2.3 Inari, Peltojoki, tukikohta

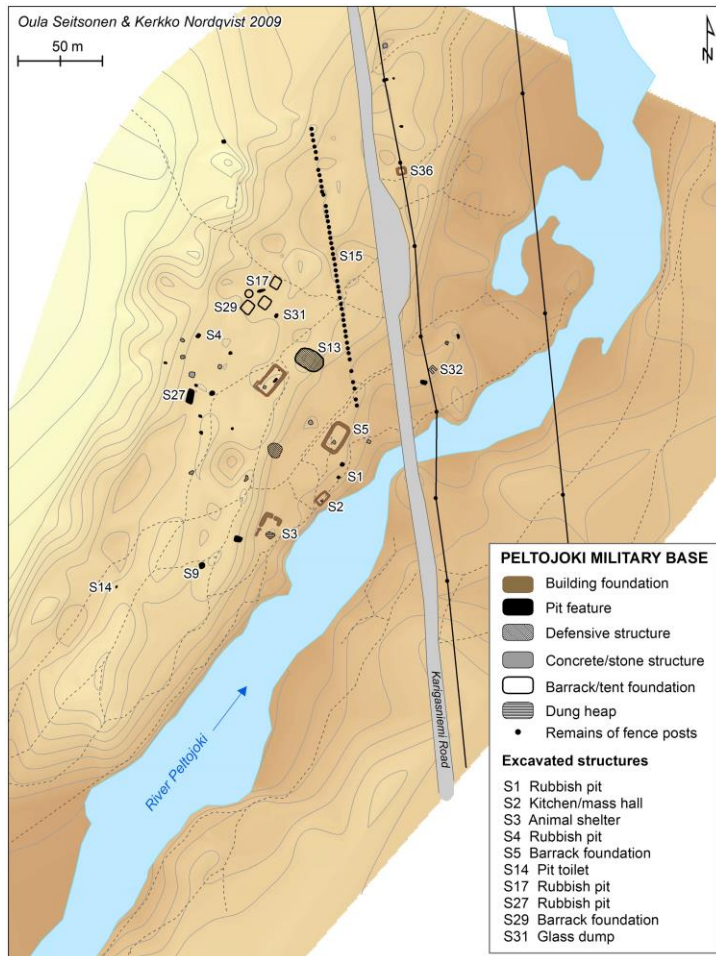
Inarin Peltojoen leirialue oli yksi Kaamanen-Karigasniemi-tien varrella olleista tukikohdista. Leirissä majoittui tietä rakentaneita ja myöhemmin talvikunnossapitoon osallistunutta vankityövoimaa sekä tietä valvoneita sotilaita. Peltojoen leiri oli käytössä 1941-1944. Leirialueen koko on ollut noin 250 x 150 m ja siellä on ollut noin 45 rakennelmaa (Seitsonen et al. 2017)

Kuva 15. Inarin Peltojoen tukikohta. (Kuva: Oula Seitsonen)

Vetäytyessään saksalaiset tuhosivat leirin, joten alueella tehdyissä arkeologisissa tutkimuksissa on voitu tarkastella vain palaneita parakkien jäänteitä. Peltojoen leirialueesta on ollut vähän kirjallisia arkistolähteitä, joten arkeologisella tutkimuksella on voitu selvittää leirialueen jäsentymistä, rakennuksia ja materiaalistien jäänteiden kautta leirin elämää (Seitsonen et al. 2017).

Peltojoelta on tutkittu kahden parakin, ruokalana ja keittiönä toimineen parakin sekä tallin paikkoja. Rakennusten tutkimuksen osalta parakeista on löytynyt metrin leveitä ja n. 20cm korkeita hiekkapenkkejä, jotka ovat olleet parakkien perustukset. Lisäksi Peltojoelta on löytynyt betonisia uunien perustuksia. Näiden lisäksi palosta on säilynyt myös metallia, kuten nauvoja ja uuninluukkuja (Seitsonen et al. 2017). Arkeologisten löytöjen perusteella ei kuitenkaan voida tietää, että miltä rakennukset ovat näyttäneet tai minkälainen huonejärjestys on ollut.

Kuva 16. Peltojoen leirin rakennukset. (Kuva: Oula Seitsonen & Kerkko Nordqvist)

4.2.4 Norja, Teillager Svaerholt, tukikohta

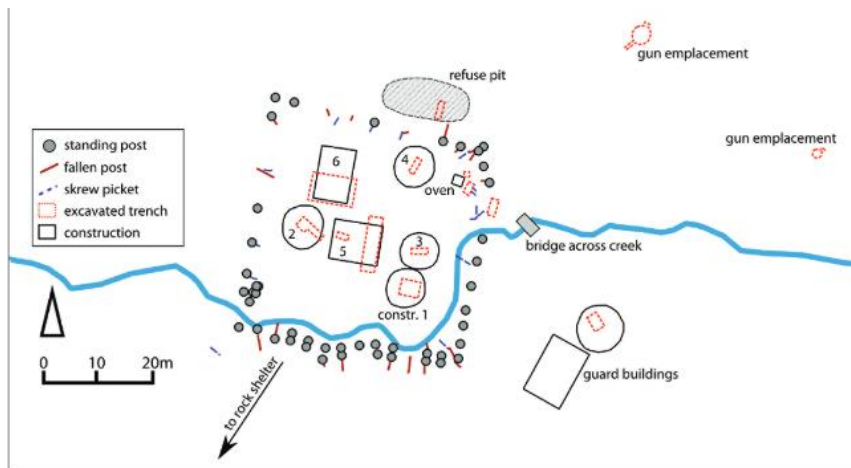
Pohjois-Norjassa, Finnmarkin Svaerholtissa on tutkittu saksalaisten pienehköä linnoitusleiriä, joka oli osa Atlantik Wall-linnoitusketjua. Saksalaiset perustivat leirin 1942 Organisation Todtin mobilisoidun insinööritoimiston ohjeiden mukaan ja tuhosivat sen lokakuussa 1944 vetäytyessään. Svaerholtiin kuljetettiin venäläisiä sotavankeja varsinaisen rakennuspataljoonan avuksi ja suorittavaksi työvoimaksi, koska alueella sijaitsi pieni kalastajakylä. Leiristä ole löydetty saksalaisten dokumentaatiota, joten sen tutkimus on puhtaasti arkeologista tutkimusta (Grabowski et al. 2014).

Kaikki rakennukset poltettiin vetäytymisvaiheessa, joten jäännösten arkeologinen tutkimus on haastavaa. Leirialueella on löydetty kuuden rakennuksen pohjien maavalleja: neljä pyörää ja kaksi suorakaiteen muotoista. Maavallit ovat olleet rakennusten perustuksia ja samalla

eristeitä, samaan tapaan kuin kivikauden asumuksissakin on ollut. Leirin alueella on ollut kivistä ladottu uuni, joka vastaa rakenteeltaan 1200-1900-luvuille käytössä olleita ”Ryssänuuneja”, joissa on paistettu leipää ja laitettu ruokaa (Grabowski et al. 2014).

Pyöreät rakennukset ovat olleet suomalaisen Puutalo Oy:n vaneriteltoja, jotka on yleisesti tunnettu nimillä ”Sperrholzzelte” tai ”Finnenzelte”. Vaneriteltojen halkaisija on ollut n. 5,5m ja niiden pinta-ala n. 16m² (Grabowski et al. 2014). Saksalaiset käyttivät vaneriteltoja mm. sotavankien majoitukseen ja varastoina (Grabowski et al. 2014; Westerlund 2008). Kahdessa teltassa, 1 ja 4, on ollut ohut betonilattia, mikä voisi viitata niiden käyttöön esimerkiksi varastoina, sillä pohjoisessa betonilattia olisi ollut asumuksessa kylmä. Vaneriteltoa numero kahdessa on ollut maalattia, jonka pintamaa on siirretty teltan ulkopuolelle maavalliksi ja ulko-ovella on puinen kynnyks. Kakkosen keskellä on ollut suuri rautainen, padan tyyppinen esine, joka on voinut olla lämmityskamiina, joten todennäköisesti tätä on käytetty asumiseen. Teltassa 3 on ollut suuri betoninen rakenne keskellä, mikä on voinut olla kiuas tai uuni, joten se on voinut myös olla asumiskäytössä. Poltetuista teltoista on jäänyt maaperään rautanauvoja, pultteja, ruuveja sekä muuta rakenteissa ollutta metallia (Grabowski et al. 2014).

Suorakaiteen muotoiset rakennukset ovat oletettavasti olleet parakkeja, kooltaan 8,5 x 7,5metriä. Rakennuksen keskellä on ollut ladottuja tiiliä, joka on mahdollisesti ollut tilanjakaja tai uunin rakennetta. Toinen parakki oli noin 9 x 6,5 m kokoinen ja sen keskellä on ollut tiilistä ja sementistä tehty uunirakenne, joka on ilmeisesti rikottu ennen tuleen sytyttämistä. Maastossa näkyy yhä myös parakkeja varten tehdyt perustusvallit (Grabowski et al. 2014).

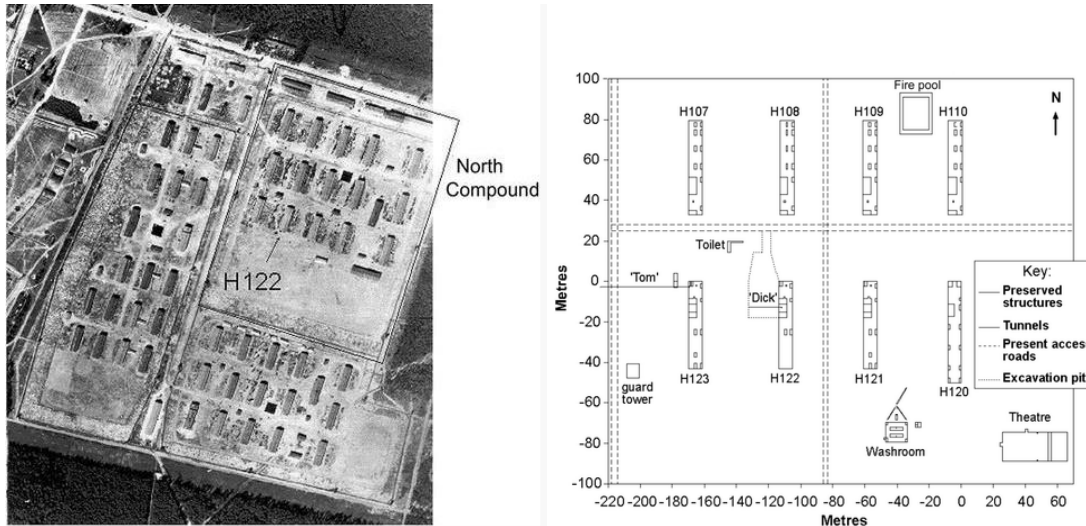
Kuva 17. Teillager Svaerholtin karttakuva (Grabowski, Olsen, Pétursdóttir & Witmore, 2014)

4.2.5 Puola, Zagan, Stalag Luft III, sotavankileiri

Hyvän vertailukohdan Hangon leirille tarjoaa Puolassa, Zaganissa (saksalaisittain Sagan). sijainnut sotavangeiksi jääneiden liittoutuneiden lentäjien sotavankileiri Stalag Luft III. Vankileiri oli rakennettu mäntymetsään kauas muusta asutuksesta, lähelle Berliini-Wroclaw (Breslau). rautatietä. Leirialue oli tarkkaan järjestelty ja suunniteltu sekä siitä oli haluttu tehdä karkaamaton vankileiri. Leirillä olleiden lentäjien laajimmasta pakoyrityksestä tehtiin vuonna 1963 Suuri Pakoretki (*The Great Escape*)-niminen elokuva, minkä takia tästä leiristä tuli sotien jälkeen erityisen kuuluisa.

Leiristä puuttuvat asiakirjat, kartat ja vastaavat dokumentit, joten rakentamisvaiheista ja suunnitelmista ei ole varmuutta, mutta ilmakuvista ja aikalaiskertomuksista tiedetään, että leiriä rakennettiin vaiheissa ja viimeisimmässä vaiheessa siinä oli neljä lohkoa. Eri aikaisten rakennusvaiheiden takia parakkeja on ollut ainakin kahta eri tyyppiä, mutta ilman asiakirjoja ei ole tietoa siitä, että miksi parakkeja puuttuu rivi 113-118. Leirillä oli sotavankienparakkien lisäksi myös sairaanhoitoon, vartiointiin ja hallintoon liittyviä parakkeja, vessoja ja peseytymisparakkeja, teatteri ja ruokaloita, jotka olivat erillään sotavankien majoitusparakeista (Doyle et al.2013).

Liittoutuneiden ilmakuvassa vuodelta 1943 näkyy leirin todellinen rakennusmäärä ja rakenne. Maamerkkeinä toimivat nelikulmaiset, tiiliset vesialtaat, joissa säilytettiin sammutusvettä tulipalojen varalle. Näiden avulla on voitu tutkimuksissa kartoittaa leiriä ja sen rakennuksia, sekä niiden etäisyyksiä ja suhteita toisiinsa (Doyle et al.2013).

Kuva 18. Vasemmalla Stalag Luft III leirin ilmakuva ja oikealla asemapiirros rakennusten jäänteiden perusteella (Doyle et al. 2013)

Parakit 107-110 olivat huonommin säilyneitä kuin 120-123, mutta tutkimusten mukaan parakit ovat olleet samanlaisia molemmissa riveissä. Parakki 123 oli säilynyt parhaiten, ja sitä voitiin tutkia enemmän kuin muita. Parakkien rakenne-erojen oletetaan johtuvan eri aikoina rakentamisessa käytetyistä valmisparakeista (Doyle et al.2013). Artikkel ei kerro parakkien tarkkoja mittoja eikä siinä ole valokuvia leirin rakennuskannasta sen käyttöaikana tai nykytilassaan, mutta tutkimuksessa kuvaillaan rakennuskantaa sanallisesti.

Tutkimuksen mukaan kaikkien parakkien perustukset ja tukipilarit oli tehty tiilestä, joista oli myös tehty savupiippujen ja hellojen perustukset. Jokaisessa parakissa oli keskuskäytävä ja pesuhuone jommassa kummassa päädyssä. Parakeissa 107-112 pesuhuone oli eteläpäädyssä ja valurautaiset lämmityskamiinat tiiliperustuksella. Parakeissa 120-123 oli pesuhuoneet pohjoispäädyissä ja kaakeliuunit betoniperustuksella. Muuratuista lämmitysuuneista on löytynyt savupiippujen tulitiiliä sekä kaakeliuunien ulkokuoren vihreitä ja ruskeita lasitettuja tiiliä, joissa on pyöristettyjä kulmia. Parakissa 120 oli löydettävissä lähes kokonaiset savupiiput tutkittavaksi. Kaakeliuunien jäänteitä on löydetty parakeista 119-123. Näissä

parakeissa ei ollut punatiilisiä uunien perustuksia ollenkaan. Valurautakamiinoita tiiliperustuksilla on ollut parakeissa 107-110. Jokaisessa pesuhuoneessa oli tasainen, betonilattia, jossa oli urat käytetyn pesuveden ohjaamiselle viemäriin. Puhdas vesi tuli keraamista putkea pitkin pesuhuoneen keskelle sementtiseen säiliöön (Doyle et al.2013).

Leiristä on haettu rakennusmateriaalia paikallisten asukkaiden käyttöön toukokuun 1945 jälkeen, jolloin leiri lopetti toimintansa. Arkeologisten tutkimusten perusteella tyypilliset löydöt rakennuksista ovat olleet tulitiiliä, rakennustiiliä, bitumihuopakaton paloja, rikkinäisiä saniteettikalusteita ja uunien osia. Esimerkiksi ehjät valurautauunit ja -hellat, sähköjärjestelmien osat, ovet, ikkunat sekä parakkien muu käyttökelpoiseksi koettu puumateriaali on viety. Myös maahan kaivetut vesi- ja viemäriputket on kaivettu ylös ja viety. Paikalle on jäänyt ainoastaan rikkinäinen ja kenellekään kelpaamaton materiaali (Doyle et al. 2013).

Artikkelin mukaan ei olisi ollut mahdollista tehdä tarkkoja karttoja perinteisillä kartoitusmenetelmillä, eli mittanauhoilla, vaan leiristä laadittiin ainoastaan karttaluonnoksia hallinnollisiin tarkoituksiin (Doyle et al. 2013). Liittoutuneiden ottamasta leirin ilmakuvasta näkee, että rakennusten sijoittelu on ollut suunnitelmallista ja tarkkaa, joten tuntuu erikoiselle, ettei karttaa olisi ollut. Ilmeisesti leirin suunnittelussa ei ollut suurtakaan merkitystä sille, että oliko se tarkoitettu omille sotilaille tai sotavangeille. Tämä sotavankileiri muistuttaa järjestelyiltään Hangon ja Turun kauttakulkuleiriä rakennusten asettelun ja käytön perusteella, vaikka nämä leirit olivat tarkoitettu sotilaille, jotka olivat vapaita miehiä

5 DOKUMENTTIEN TUTKIMUS

Historiallisen ajan arkeologiseen tutkimukseen sekä rakennusarkeologiaan kuuluu tietojen etsiminen kirjallisuudesta, asiakirjoista, kartoista ja muista arkistolähteistä. (Anglert & Eriksdotter 2018; Niukkanen 2009: 11; Andersson 2003; Andersson & Hildebrand 1988). Hangossa lähtötietojen etsinnän kannalta oli ongelmallista se, että asiakirjatiedot olivat hajanaisia ja niukkoja, koska saksalaiset tuhosivat suurimman osan tukikohdista ja arkistoistaan polttamalla vetäytyessään Suomesta syksyllä 1944 (Seitsonen et al. 2017;

Silvennoinen 2008; Westerlund 2008). Suomalaisten arkistotiedot Hangon kauttakulkuleiristä ovat hajanaisia, sillä suomalaiset eivät vastanneet kauttakulkuleirin operatiivisesta toiminnasta.

Kansallisarkiston Puolustusvoimien toimintaa koskeneista arkistoista tai Sotamuseon arkistosta ei löydy mitään kauttakulkuleirien rakennuksia koskevaa tietoa. Puolustushallinnon Rakennuslaitoksen arkistosta löytyi joitain piirustuksia ja asiakirjoja koskien Puutalo Oy:tä, mutta ei mitään erityisesti Hankoa koskenutta tietoa. Arkkitehtuurimuseon arkistosta löytyi Puutalo Oy:n mallikirja ja Kansalliskirjaston digiaineistosta löytyi Puutalo Oy:n tuotantoon liittyviä pienpainannemainoksia. Arkistoista ei ole löydetty Hangon Tulliniemen osalta yksiselitteisesti kumoavaa tai vahvistavaa tietoa siitä, että oliko rakennuskanta kokonaan tai osittain Puutalo Oy:n valmisrakennuksia, joita saksalaisten tiedettiin suomalaisilta ostaneen (Westerlund 2008; Puutalo Oy 1950; Rinkinen 1945).

5.1 Kiinteistöjen asiakirjoja

Rakennuksista voidaan laatia erilaisia asiakirjoja liittyen niiden omistamiseen ja hallintaan. Rakennus siirtyy omistajalleen saannon eli kaupan tai muun luovutuksen kautta. Tällöin laaditaan saantokirja, kauppakirja tai luovutuskirja, jonka liitteenä voi olla kohdetta kuvailevia asiakirjoja. Ne voivat olla kiinteistökortteja, katselmusmuistioita ja kuntoarvioita sekä lainhuutoja. Myös vuokrasopimuksissa on voinut olla kohdetta kuvaavia liitteitä (Andersson 2003: 29).

Tässä tapauksessa saantokirjoja on voitu laatia alueen käytön siirtyessä vuonna 1948 vankeinhoitovirastolle ja naisten työsiirtolan toiminnan päättyessä vuonna 1964 alueen siirtyessä vankeinhoitolaitokselta Puolustusvoimille. Saantokirjoja ei ole löydetty arkistoista.

Kiinteistökorteissa on voitu mainita rakennusaika, varustetaso, rakennuksen laajuus neliö- ja kuutiometreinä, huoneluku, käyttötarkoitus, peruskorjaus- ja muutosvuosia (Andersson 2003: 29). Jan Fastin mukaan Tulliniemen kauttakulkuleiriltä tiedetään olleen Puolustusvoimien laatimia kiinteistökortteja ainakin osasta rakennuksista. Kortit olivat vuodelta 1945 ja osaan oli käsin myöhemmin täydennetty tieto rakennuksen myynnistä.

Näitä kiinteistökortteja ei ole enää löydetty uudelleen Kansallisarkistosta eikä Puolustushallinnon rakennuslaitoksen arkistosta.

Rakennuksiin tehdyistä merkittävistä muutoksista on usein laadittu muutospiiirustuksia ja työselvityksiä (Andersson 2003:29). Alueelta on työsiirtola-ajalta Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston luonnosmaisia kartoja ja piirustukset II- sarjassa muutospiiirustuksiksi merkittyjä piirustuksia. Muutospiiirustuksista ei kuitenkaan ilmene mihin parakkiin muutoksia on tehty, joten ne eivät ole kovin informatiivisia. Myöskään parakin 7 palokatkon rakentamisesta ei ole löytynyt muutospiiirustuksia.

Rakennusten käytön aikana niistä on voitu laatia kuntoarvioita ja – tutkimuksia, joissa on kuvattu rakenteet sekä niiden mahdolliset muutokset. Kuntoarvioinnissa määritellään aistinvaraisin ja kokemusperäisin menetelmin rakenteisiin kajoamatta kiinteistön, rakennuksen tai sen osan kunto ja korjaustarpeet. Kuntotutkimuksen yhteydessä tehdään mittauksia, avataan rakenteita ja otetaan näytteitä rakennusmateriaaleista niiden kunnon selvittämiseksi, joten se on tarkempi selvitys korjaustarpeiden määrittelyyn (Sahlberg 2010: 14; Watt & Swallow 1998:3-18). Kuntokartoituksia ja – tutkimuksia voi löytyä arkistotutkimuksen yhteydessä esimerkiksi saantokirjojen liitteistä (Sahlberg 2010: 40–47). Rakennuksista on todennäköisesti laadittu kuntokartoitus tai jonkinlainen kuvailu alueen siirtyessä Vankeinhoitolaitokselle tai sieltä Puolustusvoimien käyttöön, sekä Puolustusvoimien tehdessä lopettamispäätöstä alueen käytöstä 2000-luvun alussa, mutta sellaisia ei arkistoista löydetty.

5.2 Kartat

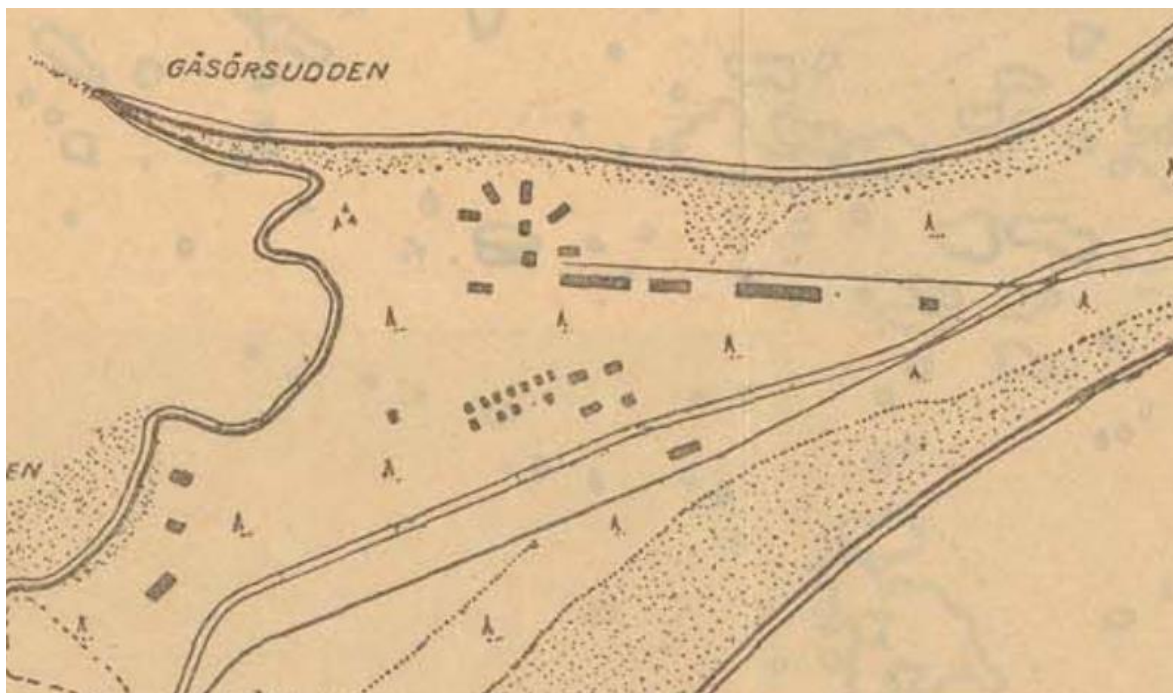
Historiallisessa arkeologiassa kartat ja kuvat ovat oleellisia lähteitä. Kuvallisten lähteiden käyttö avaa näkökulmia mm. muokattujen, tuhoutuneiden ja unohdettujen rakennusten, rakenteiden ja tilankäytön ominaisuuksien ja suhteiden analyysiin, jota ei voitaisi muuten tavoittaa. Rakennuksilla on sosiaalista, yhteiskunnallista, historiallista sekä myös poliittista merkitystä aivan kuten kartoilla ja valokuvillakin. Kuvalliset lähteet on luotu tiettyyn kontekstiin, tietylle yleisölle ja levinneisyydelle. Kuvalliset lähteet kertovat tekijästään ja tämän kulttuurista (Herva 2010; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013) Kartat kertovat maisemasta

kaksiulotteisena kuvana niitä asioita, mitä niihin on merkitty. Ne ovat itsessään historiallisia dokumentteja, artefakteja ja metaforia, sekä edustavat eräänlaista "menneisyyden virallista totuutta", julkista muistia ja hallintoa. Maankäyttö on yksi vallankäytön muoto, sillä maan- ja tilankäytöllä on yhteiskunnallista ja sosiaalista merkitystä (Herva 2010; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013). Karttojen ja ilmakuvien avulla voidaan tutkia alueiden syntymistä, kehittymistä sekä myös häviämistä. Karttojen tutkimus on osa historiallisen ajan arkeologian tutkimusta.

Tulliniemen kauttakulkuleirin alueesta tunnetaan yksi saksalaisten laatima kartta vuodelta 1943 (Hangon museo). Arkistoista ei löytynyt muita Hangon kauttakulkuleiriä vuona 1942-1933 koskevia karttoja. Useissa saksalaisten leirien tutkimuksissa on todettu, ettei alueista ole juurikaan säilynyt tutkittavaksi saksalaisten itsensä laatimia karttoja (Seitsonen et al. 2017, Doyle et al. 2013). Suomea koskevia karttoja voi olla Freiburgissa sota-arkistossa (Bundesarchiv- Militärarchiv), sillä Suomessa tehdyistä hallinnollisista toimenpiteistä raportoitiin Saksaan. Karttoja ja ilmakuvia voi olla myös venäläisissä arkistoissa (Otto, 2011). Tässä tutkimuksessa ei tehty arkistotutkimuksia Suomen ulkopuolelle.

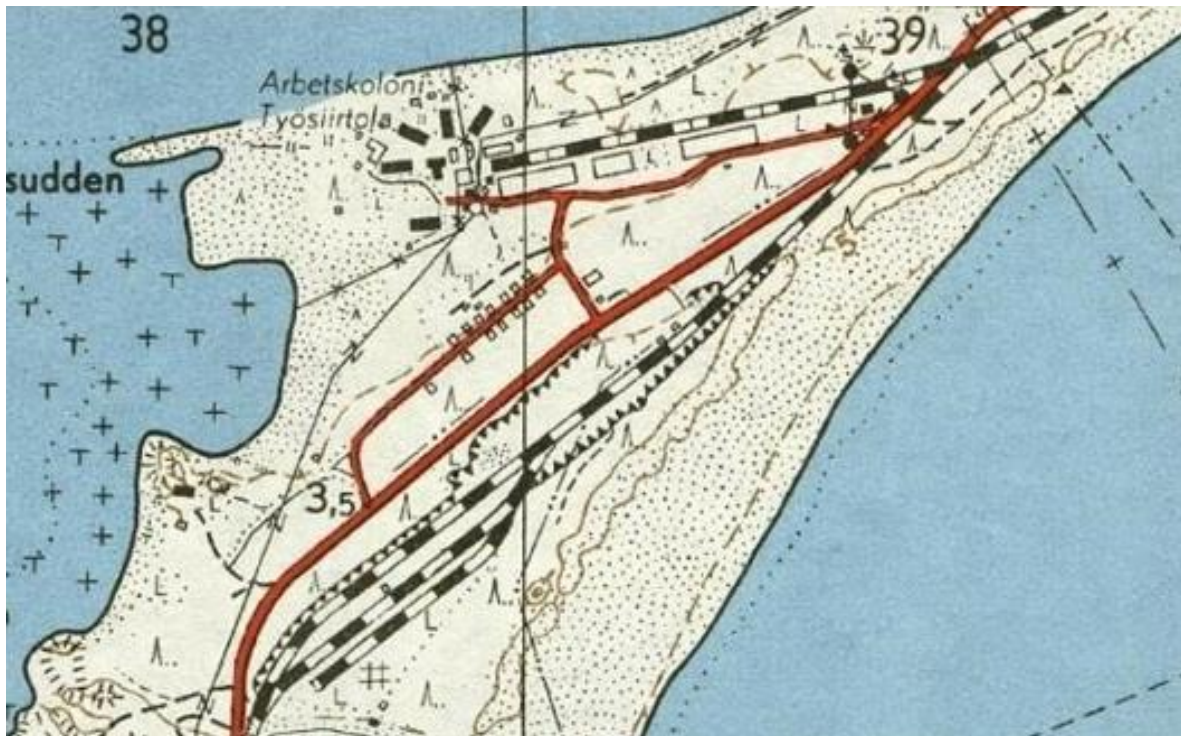
Tulliniemen kauttakulkuleirin, josta osa on jo työsiirtolaa, alue näkyy Hangon kaupungin opaskartoissa vuosilta 1951 ja 1953. Karttojen tietoja alueen rakentumisesta ja sodan jälkeisestä häviämisestä voidaan täydentää mm. ilmakuvilla. Suomen puolustusvoimilla on ilmakuvia alueelta mm. vuosilta 1936, 1942 ja 1950.

Hangon alueen opaskartoissa vuodelta 1951 kartassa näkyy vielä jonkin verran rakennuksia muuallakin kuin Täinpoistokylässä, joka jäi viimeisimpänä jäljelle. Kartassa näkyy oikealla rautatieparakkeja, tien jakama kahden parakkirivin muodostelma sekä Upseerikylän parakkeja lännessä.

Kuva 19. Yksityiskohta Hangon kaupungin opaskartasta vuodelta 1951. (Hangon kaupunki)

Vuoden 1953 kartassa rakennusten määrä on vähentynyt pohjoiskulman Työsiirtolan rakennuksiin, mutta tiet ovat vielä pääosin aikaisemmillä paikoillaan. Lisäksi työsiirtolan alueen keskelle on rakennettu T-kirjaimen muotoinen rakennus, jossa toimi ilmeisesti siirtolan työtehtäviin kuuluva pesula. Työsiirtolassa näkyy valkoisena muutamia rakennuksia, jotka on purettu kuten saksalaisten kartan parakki numero 9, lottakanttiini Eerika. Gåsrörsbunketin kohdalla rannassa näkyy vielä mustana asuinrakennuksena yksi Upseerikylän rakennuksista. Tien jakama rivi parakkeja on valkoisella, mikä tarkoittaa sitä, että ne ovat voineet olla tyhjillään tai varastoina. Nykyään tuo alue on jo Vapaa-Satama Oy:n käytössä.

Kuva 20. Hangon kaupungin opaskartta 1953. (Hangon kaupunki)

5.3 Työsiirtola-ajan asemapiirustukset

Työsiirtola-aika vuosina 1948-1964 ei ole tämän tutkimuksen varsinaista tarkasteluperiodia, mutta yhä olemassa olevien parakkien suurimpien muutosten oletettiin tapahtuneen silloin. Näitä luonnosmaisia asemapiirustuksia on mahdollisesti käytetty alueen toimintojen järjestämiseen ja suunnitteluun. Kartoissa on keskinäisiä ristiriitoja sekä ristiriitoja vuoden 1953 opaskarttaan. Kuvassa 18 puuttuu punaisella ympyröityjä rakennuksia, jotka näkyvät kuvassa 20.

Kuvan 20 alue on sama kuin vuoden 1953 opaskartan työsiirtolan alue. Tämän kartan perusteella parakille 4, joka on alempi sininen ympyrä kartalla, ei ole merkitty mitään toimintoja. Ylempi sininen ympyrällä merkitty parakki puuttuu myös vuoden 1953 opaskartasta eikä sille ole merkitty mitään toimintoa. Kartan 19. IV ja V parakit vastaavat vuoden 1943 kartan parakkeja 7 ja 8. Keskellä oleva T:n muotoinen ”tvätt”-rakennus (pesula), yläoikean ”Mat-Kök”-rakennus (ruokala ja keittiö). ”Syarbetet” ja III-parakki ovat vielä tässä vaiheessa käytössä. Ne on purettu 1960-2000-luvun välissä.

Kuva 21. Työsiirtolan asemapiirustus. (Ia. 7:1-3 1.- 3. [asemapiirustukset] (Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö. Kansallisarkisto).

Kuva 22. Ia. 21 Tulliniemen työsiirtolan rakennukset. (Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö. Kansallisarkisto)

5.4 Ilmakuvat

Alueesta on ilmakuvia vuosilta 1936, 1942 ja 1943. Varhaisimmassa eli vuoden 1936 ilmakuvassa leirin alueella näkyy pääosin metsää, ja kuvan oikeassa laidassa Hangon sataman ohi kulkeva tie ja rautatie sekä varastoparakkeja.

Kuva 23. Ilmakuva vuodelta 1936. (Suomen Puolustusvoimat, Kansallisarkisto)

Vuoden 1942 heinäkuun ilmakuvassa näkyy vuoden 1943 kartasta asuinparakkeja miehistön parakkialueella sekä upseerien alueella. Täinpoistokylän aluetta ei ole vielä rakennettu. Kartassa erottuvat tiet ja rautatie.

Kuva 24. Ilmakuva heinäkuulta 1942. Suomen Puolustusvoimat. (Kansallisarkisto)

Vuoden 1943 ilmakuvassa Täinpoistokylän alue näkyy kuvan vasemmassa ylälaudassa. Alalaitaan on tullut kaksi riviä pieniä asuinparakkeja. Leirin alue alkaa olla valmis ennen kuin sen seuraava vaihe alkaa, eli purkaminen rauhan aikana.

Kuva 25. Ilmakuva vuodelta 1943. Suomen Puolustusvoimat. (Kansallisarkisto)

5.5 Valokuvat

Valokuvat dokumentoivat menneisyyden tapahtumia, paikkoja ja tiloja sekä esineitä. (Kallio-Seppä & Ylimaunu, 2013; Loren & Baram, 2007). Tässä tutkimuksessa käytetään kuvalähteinä aikalaiskuvia sekä muiden tutkimusten ja julkaisujen kuvia. Myös valokuvien käytössä on oltava kriittinen, sillä myös valokuva voi olla tarkoitushakuinen tuote ilmentämään merkityksiä ja tarinoita sekä vallankäyttöä (Koponen et al. 2018, Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013; Loren & Baram 2007).

Hangon kauttakulkuleirin aikalaiskuvat ovat ongelmallinen lähde tälle tutkimukselle. Niitä on vähän, ja ne eivät kata koko aluetta ja kaikkia rakennustyyppejä. Valokuvista on myös puuttunut tarkka sijaintitieto, joten kuvista on jouduttu päättämään missä päin kauttakulkuleiriä ne on otettu. Aikalaiskuvista on nähtävissä sellaisia parakkeja, joita ei enää nykyään alueella ole. Ilman tarkkaa sijaintia näkemys alueen rakennuskannasta ei juuri tarkennu. Valokuvan ensisijainen kohde ei ole useinkaan ollut rakennukset vaan kuvassa olevat henkilöt, kuten alla olevissa kuvissa. Näistäkin kuvista on saatavissa tietoja parakeista, kuten kuvan 26 parakissa näkyy ikkunat ja ikkunaluukut, kuistittomat ovet ja elementtien saumarimat.

Kuva 26. Mannerheimin vierailu Hangon Tulliniemessä återlämnas. 29.11.1943. (SA-kuva).

Kuva 27. Finska uniformerna ha deltagits på-de tyska Hanko 1943.12.15. (SA-kuva)

Esimerkiksi alla olevassa näkyy selkeästi Tulliniemen leirin katumaista rakennetta sekä parakkeja ja kuvan voidaan päätellä olevan Mannschafts-alueelta. Nämä parakit voisivat olla samanlaisia kuin tutkittavat parakit julkisivujen laudoituksesta, ikkunoista ja katosta päätellen.

Kuva 28. Kuvassa näkyvät parakit ovat todennäköisesti vuoden 1943 kartan Lomalaisleirin läpi kulkevan tien varrella. Vuosi 1943. (Jan Fast/Olli Wikberg)

Alla oleva kuva 29 on Hangon Tulliniemestä heinäkuulta 1943, mutta tarkkaa sijaintia kauttakulkuleirissä ei tiedetä. (Kuusela & Wikberg, 1996) Kuvassa näkyvä parakki on eri mallia kuin tutkittavat parakit, joissa elementtien saumoja peittävät rimat jäävät piiloon. Kuva 32 näkyy Oulun ”Vaakunakylän” parakkeja, joissa samanlaisella tavalla erottuva saumarima on maalattu valkoiseksi. Tässä erottuu parakin alapohjan rakenne ja pilariperustus. Lisäksi näkyy, ettei parakkia ole perustettu täysin tasamaalle, sillä oikean päädyn alla on tyhjempää kuin keskivaiheilla. Ulko-ovilla ei ole katoksia taikka kuistirakenteita. Ikkunat muistuttavat tutkittavien parakkien ikkunoita ja ne ovat olleet luukulliset. Ovet ovat olleet todennäköisesti 2 metriä korkeat. Niiden päälle jää rakennetta mahdollisesti 0,5 metriä, joten huonekorkeus on voinut 2,5 metriä ja katon korkeus 3 metriä.

Kuva 29. Kuva on julkaistu kirjassa Wikingin suomalaiset. (Kuusela & Wikberg 1996)

5.6 Kirjallisten lähteiden puuttuminen

Jo aikaisemmissa tutkimuksissa, joissa on perehdytty saksalaisten asiakirjalähteisiin, on niitä mainittu olleen niukasti. Tähän on varmasti vaikuttanut se, että vetäytymisvaiheessa saksalaiset polttivat Pohjois-Suomessa tukikohtansa ja Rovaniemen keskushallintonsa rakennukset (Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Mikkonen, 2016). Hangon kauttakulkuleirin alueen vuokrasi saksalaisille suomalainen sotilashallinto, ja vuokra-aikana saksalaiset vastasivat alueesta itse. (Ekström-Söderlund, Hangon museo). On mahdollista, että Hankoa koskevia arkistotietoja voisi löytyä Saksasta esimerkiksi Freiburgissa sijaitsevassa sotilasarkistossa (Otto 2011).

Suomalaisten asiakirjalähteiden voisi olettaa löytävän syyskuusta 1944, jolloin alue siirtyi suomalaisille. Asiakirjoja on löytynyt arkistoista vähän, vaikka alueen siirtyessä toimijalta toiselle on varmasti laadittu erinäisiä asiakirjoja ja kuvauksia kohteesta. Siirtymiä on tapahtunut saksalaisilta suomalaisille, Puolustusvoimilta Vankeinhoitolaitokselle ja sieltä takaisin Puolustusvoimille. Tulliniemen rakennuksia koskevat tiedot on todennäköisesti hävitetty alueen siirtyessä toimijalta toiselle. Asiakirjoja ei ole säilytetty, jos luopuva taho ei ole olettanut, että ne palaisivat takaisin oman kunnossapitovastuun piiriin. Tietojen säilyttäminen edellyttää resursseja ja tarvetta, joten näin käy jatkossakin sellaisten alueiden kohdalla, jotka eivät ole jollain tavalla monumentaalisia tai muuten merkittäviä esimerkiksi arvostetun suunnittelijan takia. Historiallisen ajan arkeologiassa vajavaiset arkistotiedot ovat osa normaalia tutkimusta. (Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013; Seitsonen et al. 2017; Otto 2011).

Arkistotutkimukselle haasteita aiheuttaa myös käytettävä nimikkeistö. Saksalaiset kutsuivat Hangon kauttakulkuleiriä useilla nimillä, mm. Deutsches Lager Hanko (saksalainen leiri), Durchgangslager Hangö (kauttakulkuleiri), Deutsches Urlaublager Hanko (lomaleiri). ja Waldlager Hanko (metsäleiri). (Fast 2017). Suomalaiset ovat käyttäneet saksalaisten nimien suomalaisia versioita. Lisäksi rakennuskannan osalta voidaan puhua rakennuksista, asuinparakeista, miehistöparakeista ja parakeista, mutta kyseiset rakennukset ovat voineet kulkea myös monella muulla nimellä kulloisenkin käyttötarkoituksen mukaan. Ainoastaan viittaus paikkaan eli Hankoon sekä Tulliniemeen kohdentaisi millä tahansa nimellä kulkevia rakennuksia juuri tähän paikkaan.

Puutalo Oy:n arkisto oli päätynyt Elinkeinoelämän keskusarkistoon 1970-luvun lopulla yrityksen lopettaessa toimintansa. Aineisto oli hajanaista ja alkuperäinen luettelointi ei ole ollut kovin informatiivista. Terhi Ahola (1996) oli omassa tutkimuksessaan huomannut, että 1940-luvun alun aineistoa ei juurikaan ole. Tämän aineiston puuttumiselle on monta syytä: se voi olla osakasyritysten arkistoissa, hävitetty tarpeettomana taikka huonot aiemmat säilytysolosuhteet ovat tehneet siitä arkistokelvotonta. Omassa tutkimuksessaan Lars Westerlund (2008) oli käynyt läpi osakasyritysten tietoja selvittääkseen myyntimääriä, koska Puutalo Oy ei ollut laatinut myyntitilastoja. Parakkeja koskevia piirustuksia ei löytynyt Elinkeinoelämän keskusarkistosta muidenkaan yritysten tiedoista. On mahdollista, ettei vanhentuneita piirustuksia ole koettu myöhemmin enää tarpeelliseksi säilyttää. Osa Puutalo Oy:n piirustuskansioista oli likaisia, niissä näkyi linnunkakkaa sekä paperiliittimet olivat ruosteisia, joten aikaisempi materiaali on voinut tuhoutua ennen arkistoon pääsyä.

5.7 Yhteenveto

Kirjallisten lähteiden perusteella käytännössä vain ilmakuista ja kartoista sai käsityksen alueen rakentumisesta 1940-luvun alusta sen häviämiseen 1960-luvulle tultaessa. Hangon kantakartassa alueen huonokuntoiset rakennukset ovat vielä esillä, joten niiden olemassaolo on tiedetty, vaikka niiden alkuperää ei olisi tiedostettu. Kiinteistöjen asiakirjoja ei löytynyt, joten alueen rakennuksista ei ole olemassa systemaattista kirjallista kuvausta. Aikalaisvalokuvista voitiin hahmottaa detaljeja, mutta niiden perusteella ei saa näkemystä koko kauttakulkuleirin rakennuksista eri alueittain. Valokuviin ei ole merkittynä tarkkaa

paikkaa leirissä eivätkä ne ole rakennuskannan perusteella otettu ”Täinpoistokylässä” vaan muualla leirissä. Kirjalliset lähteet eivät tuottaneet tutkimuksen rakennuskannan osalta erityisempiä tuloksia.

6 PARAKKIEN INVENTOINTI

Tässä luvussa esitellään inventoinnissa ja dokumentoinnissa havaitut parakkien ominaisuudet ja yhteiset piirteet. Lisäksi analysoidaan havaittujen rakenteiden, tyylien ja ominaisuuksien suhteen sitä, että voisivatko nämä parakit olla alustavan oletuksen mukaan Puutalo Oy:n PS-parakkeja.

6.1 Rakenteet ja rakennusosat

Rakennustapaa ja – tekniikkaa voidaan tarkastella lähtötietojen, dokumenttien ja tehtyjen havaintojen pohjalta (Sahlberg 2010: 40–47). Julkisivuista voidaan arvioida rakennuksen alkuperäistä hahmoa, julkisivun eri osien sommittelua sekä rakennuksen alkuperäisen ilmeen säilyneisyyttä (Sahlberg 2010: 40–47). Parakkien julkisivujen analysointi on haastavaa, koska osa julkisivuista on jo romahtanut, mutta toisaalta julkisivut ovat olleet yksinkertaisia ja voidaan olettaa rakennuksen olleen jokseenkin samanlainen myös toiselta puolelta tai toisesta päädyistä.

Tarkasteltavat julkisivun osat: (Sahlberg 2010: 40–47):

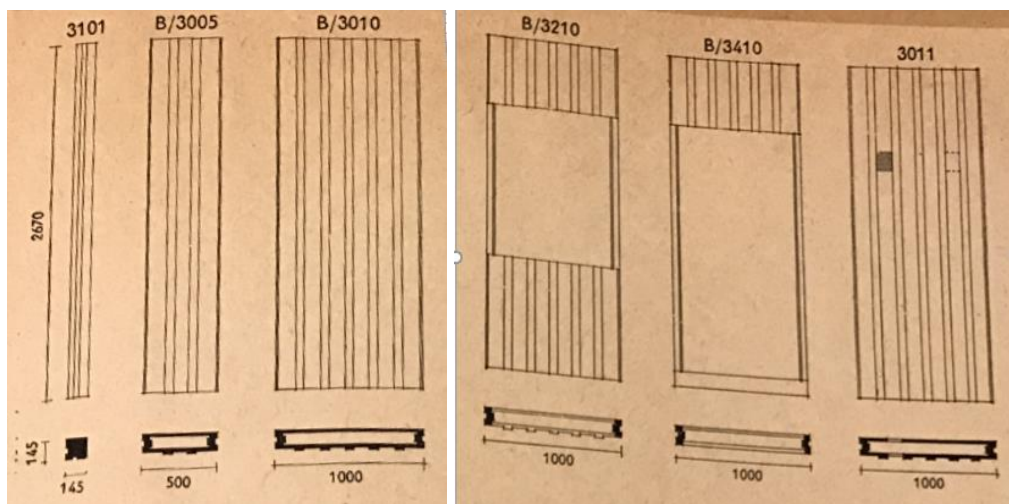
- sokkeli ja perustukset
- seinäpinnat
- ovet ja ikkunat
- räystäät ja vedenpoistojärjestelmät
- katto ja sen varusteet
- katokset
- portaat ja luiskat
- varusteet ja valaisimet

Hangon parakeista löytyvät kaikki muut julkisivujen osat paitsi parvekkeet ja terassit. Julkisivuissa on tehty ajan mittaan muutoksia ja esimerkiksi nykyisin asuinparakeissa olevat kuistit eivät ole alkuperäisiä.

6.2 Elementtirakenne

Parakkien rakenne koostui elementeistä eli määräkokoisista rakennusosista, joista suunnitteluvaiheessa koottiin tarvittavat rakenteet. Elementti on toimitettu valmiina ”kasettina”, joka on voitu rakennuspaikalla asentaa sille kuuluvalla paikalle. Yhdessä elementissä on ollut ulkovuoraus, eristeet ja sisävuoraus. Sisäseinissä on ollut vähemmän eristettä ja pelkät sisävuoraukset. Elementtejä on ollut eri leveyksillä erilaisiin käyttötarkoituksiin: ikkunallisia, ikkunattomia, ovettomia ja nurkkakappaleita. Rakennuksen koko ja aiottu käyttötarkoitus ovat vaikuttaneet sopivien elementtien valintaan.

Kuvan 6 piirustuksissa ja aikalaiskuissa julkisivuissa näkyy, kuinka elementtien saumat on peitetty rimalla. Tutkittavissa parakeissa on Puutalo Oy:n PS-parakkien rakentamiseen käytetty B-sarjaa, jossa elementit eivät erotu ulkopuolelle. Tässä sarjassa oli muun muassa 1m ja 0,5m leveitä elementtejä sekä nurkkakappaleita, joista valitsemalla sopivia voitiin koota haluttuja rakennuksia (Rinkinen 1945: 60-63; Arkkitehtuurimuseo). Julkisivulaudoituksessa on käytetty lautojen välissä rimaa estämään vetoa. Rimasta voitiin luopua sen jälkeen, kun oli siirrytty ponttilautaan. Kuvan 28 julkisivulaudoitus näyttää hyvin samanlaiselta kuin tutkittavien parakkien ulkoseinien laudoitus. Tulliniemen parakeissa myöhemmin tehtyjen kuistien rakenteissa on käytetty samaa laudoitustapaa ilmeisesti yhtenäisen ilmiäsun takia. Seinien laudoitus näkyy myös piirustuksessa 30 ja valokuvissa 32 -34.

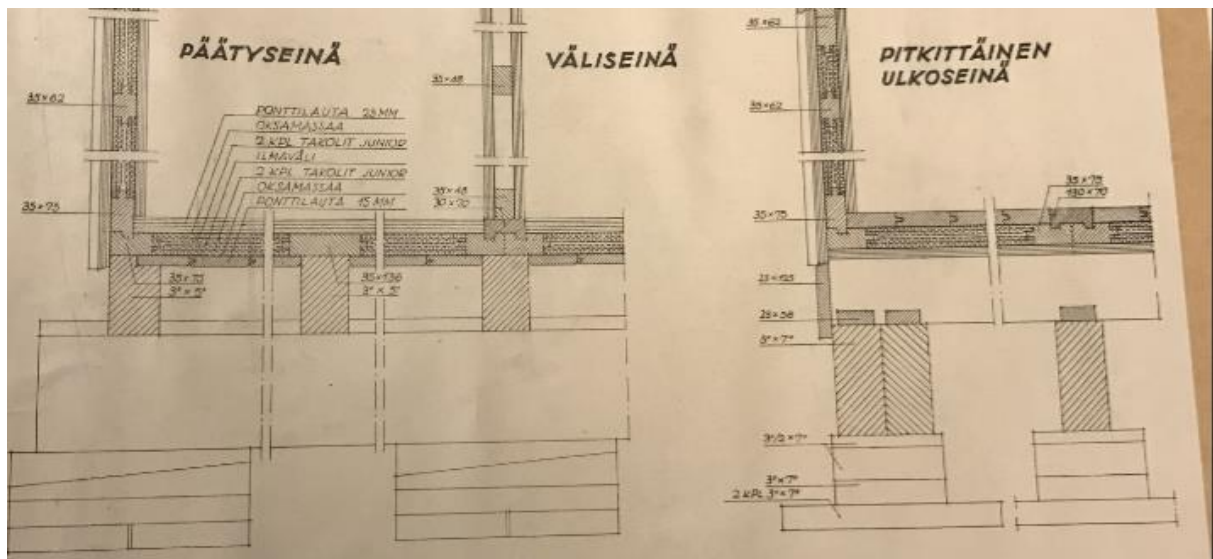

Kuva 30. B-sarjan julkisivuja PS-parakkeihin. Puutalo Oy:n esite. Arkkitehtuurimuseo.

Puutalo Oy:n piirustuksissa kappaleessa ”3.3.2 Tutkimuskohteen vertailu PS-piirustuksiin” on kuvattu myös sileitä ponttilaudoituksia, joissa on seinäkasettien sauman peittävä rima. Tällaisia julkisivuja on kappaleen 5.5 aikalaisvalokuvien mukaan ollut joissain parakeissa Hangon kauttakulkuleirillä, vaikkei sellaista näissä tarkasteltavissa ole.

6.3 Perustukset ja sokkeli

Puutalo Oy:n omien materiaalien mukaan parakkien lattiarakenne, alakehä, on ollut kantava rakenne. Puutalo Oy on suositellut perustamistavaksi esimerkiksi tiilisiä tai betonisia pilareita tai jalasrakennetta. Pilareiden materiaalimerkintä on piirustuksissa ollut vinoviiva, eli tiili (Puutalo Oy 1950; Rinkinen 1945). Valmisrakennuksissa tällainen rakenne on nopeuttanut ja helpottanut rakennuksen pystyttämistä, koska rakennuspaikkaa ei ole erityisemmin täytynyt tasoittaa.

Kuva 31. PS-parakin perustus, kuvalaatta 476, Puutalo Oy:n mainoslehti. Arkkitehtuurimuseo. (Kuva: Anu Varjo)

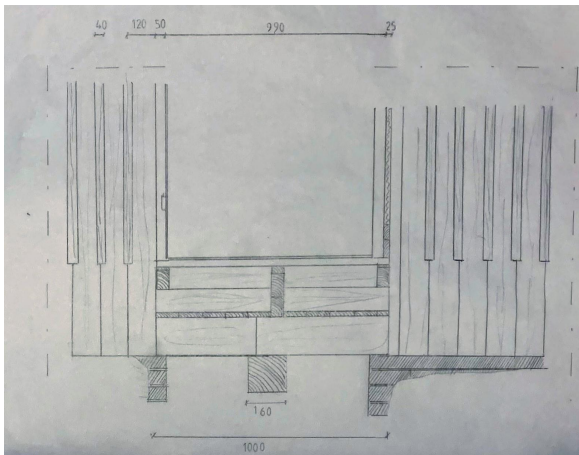
Tiili- tai betoniperustus on estänyt kosteutta siirtymästä maasta puiseen palkistoon ja rakenteisiin, mutta kantavan rakenteen on voinut perustaa myös suoraan maahan tai maavallin päälle (Siikanen 2016: 218-228). Peltajoella parakit oli tutkimuksen mukaan perustettu noin 20 senttimetriä korkealle ja metrin levyiselle hiekkavallille (Seitsonen et al. 2017). Norjan Svaerholtissa perustukset oli tehty hiekansekaiselle maavallille (Seitsonen et al. 2017; Grabowski et al. 2014). Turun kauttakulkuleirin perustamisolosuhteet vesijättömaalla olivat olleet huonot ja parakit olivat vääntyneitä jo vuosina 1945-1946 (Auvinen 1989: 99). Vääntyminen johtui kuitenkin ilmeisesti vetisestä maaperästä, eikä rakennusvirheistä. 1950-luvun lopun valokuvissa parakit eivät näytä erityisen vääntyneiltä, mutta mahdollisesti huonokuntoisimmat on otettu ensimmäisinä pois käytöstä.

Valokuvassa 32 Oulun ”Vaakunakylän” parakkien perustus ei itseasiassa ole kuvassa hyvin erottuva maavalli, vaan parakkien alla näkyy harmaata perustusta (Ylimaunu et al. 2013). Parakin pitkää ja lyhyttä sivua pitkin katkeamattomana kulkeva perustus on mahdollisesti betonia tai tiiltä Hangon Tulliniemen parakkien tapaan. Maavalleilla on voinut ollut esteettinen tarkoitus, sillä parakkien perustustapa jättää ne melko korkealle ympäröivään maastoon nähden.

Kuva 32. Oulun kauttakulkuleirin "Vaakunakylän" parakkeja. (Ylimaunu et al.2013/ Kalevan arkistot)

Tulliniemessä parakit on perustettu tiilestä ja puusta tehtyjen pilareiden ja yhden tiilirivin levyisen sokkelin päälle. Tiilet ovat olleet 7cmx28cm kokoisia, harmaita sementtitiiliä. Sokkelia tai pilareita ei ole juurikaan kaivettu maahan vaan ne lepäävät maanpinnalla niin sanottuna jalasperustuksena. Näin perustamalla parakki on jäänyt mastossa suhteellisen korkealle, mutta ei ole vaatinut juurikaan maanmuokkaamista. Parakeissa 4 ja 7 tiilirivin korkeus vaihtelee 5-6 tiilestä 3-4 tiileen. Keskellä olevien tiilipilareiden tueksi on laitettu myös puupaloista tehtyjä pilareita, mutta ne eivät välttämättä ole alkuperäisiä.

Kuva 33. Parakki 4:n perustukset ja alapohja. 1:10. (Piirros: Anu Varjo)

Kuva 34. Parakin 4. tukipilareita. (Kuva: Anu Varjo).

Perustuksiin on avattu tuuletusaukkoja, jotka ovat katkoneet tiiliä. Todennäköisesti tuuletusaukot on tehty myöhemmin parantamaan alapohjan tuulettumista. Parakissa numero 8 on tiilisen perustuksen päälle tehty betoninen kuori, joka tulee osin ulkoseinän laudoituksen päälle. Kuorella voitu myös tiivistää lattian ja seinän rakennetta taikka tukea liikkuneita perustuksia.

Kuva 35. Vasemmalla parakin 7 tiilinen sokkeli.
(Kuva: Anu Varjo).

Kuva 36. Parakin 8 sokkeli on päällystetty betonikuorella.
(Kuva: Anu Varjo)

Puutalo Oy:n kutsui kantavaa lattiapalkistoa alakehäksi ja se on ollut näkyvissä mm. parakissa 4 jossa voitu havainnoida näkyvissä olevia rakenteita. Palkistoa ei ole voitu valokuvausta enempää tutkia esimerkiksi mittaamalla sortumavaaran takia. Palkiston päälle on ladottu suunnittelupiirustuksen mukaan ponttilauta, joka on tarkasteltavissakin parakeissa yhä näkyvissä. Lisäksi laudoituksen päällä on ollut rakennuslevyä.

Kuva 37. "Aluspalkit", PS-parakki, laatta 141, lomake A247
Puutalo Oy:n mainoslehti. Arkkitehtuurimuseo.

Kuva 38. Parakin 4 lattiarakenteessa näkyy lautojen alla, alakehän palkisto. (Kuva: Anu Varjo)

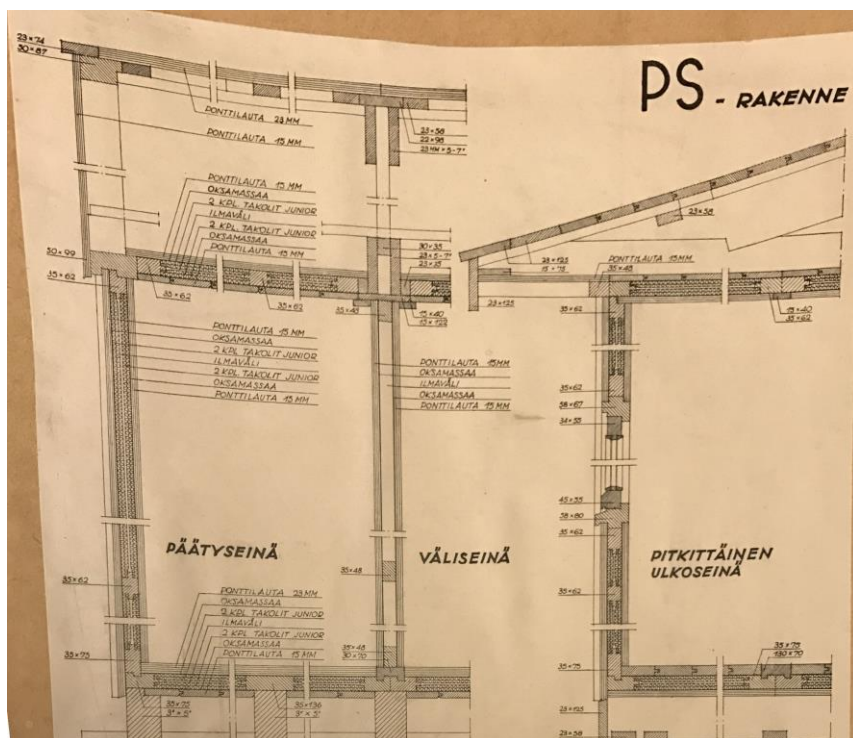
6.4 Seinät

Ulko- ja sisäseinät on valmistettu kokonaisista elementeistä. Puutalo Oy:n mainoslehden alla olevista kuvista näkee, että miten parakki on koottu yksitellen käsiteltävistä seinäelementeistä. Seinät on pystytetty siinä vaiheessa, kun alapohjan palkisto on ollut valmis. Seinälevyt ovat kiinnittyneet alaosasta alapohjaan ja yläosasta ne ovat yhdistetty ohjauspuulla.

Kuva 39. Ulkoseinien pystytystä. Puutalo Oy:n esite. Arkkitehtuurimuseo.

Ulkoseinissä uloimpana on julkisivulaudoitus, sitten tuulensuojalevyt, lämpöeriste ja sisäseinän laudoitus. Ulkoseinissä on ollut lämmöneristelevyjen lisäksi myös sahapurua. Rakennuksen sisällä olevissa väliseinissä ei ole ollut lämmöneristettä. Ennen Talvi-rakennejärjestelmän kehitystä vuonna 1943 Puutalo Oy kuvaili PS-parakeissa olleen heikko lämmöneristys, koska ne oli tarkoitettu väliaikaiseen asumiseen. (Rinkinen 1945: 60-63). Hangon rakennustöistä suurin osa on tehty vuoden 1942 aikana, joten näissä parakeissa ei todennäköisesti ole käytetty talvirakennetta.

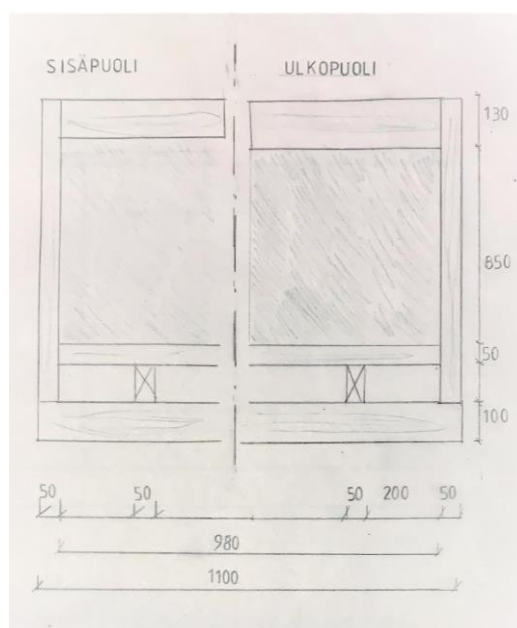

Kuva 40. Seinien rakennepoikkileikkaus Puutalo Oy:n materiaalissa. (Puutalo Oy, 1950)

Parakin 4 seinästä oli otettu pois ikkuna, ja samalla seinän rakennetta on avautunut esiin. Kuvassa näkyvät tukipalkit, sahanpuru eristeenä sekä levyt ja laudoitukset. Sisäverhouslevy liittyy suoraan palkkiin, mutta julkisivulaudoitusta varten palkistossa on erillinen lauta. Rakenne vastaa kuvassa 38 näkyvää seinärakennetta.

Kuva 41. Paraki 4:n seinärakenne. (Kuva: Anu Varjo)

Kuva 42. Ikkunarakenteen palkit.1:10. (Piirros: Anu Varjo)

Parakissa 4 on nähtävillä sisäseinän rakenne, jota voidaan verrata Puutalo Oy:n materiaaleihin. Seinän rakenne vastaa Puutalo Oy:n rakennetta eli seinäpintojen ponttilaudoituksen välissä on eristeenä oksamassaa ja ilmapäli. (Puutalo Oy 1950; Puutalo Oy 1943; Rinkinen 1945). Dokumentointipiirustuksessa seinälevyt ovat paksumpia kuin seinädetaljipiirustuksessa, mutta se voi johtua monesta syystä, kuten rakenteen kastumisesta ja turpoamisesta. Lisäksi on voitu käyttää eri levyä kuin mitä rakennepiirustuksessa on ollut. Joissain huonetiloissa seinissä on ollut tapetteja, mutta ne eivät ole olleet alkuperäisten sotilasparakkien materiaaleja.

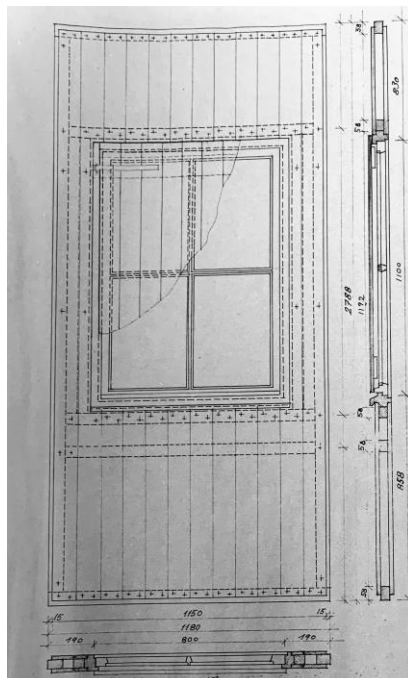
Kuva 43. Vasemmalla Puutalo Oy:n kirjasta seinärakennepiirustus (Puutalo Oy 1950). Keskellä valokuva parakin 4 sisäseinästä ja oikealla mittapiirustus samasta seinästä. (Piirros: Anu Varjo)

6.5 Ikkunat

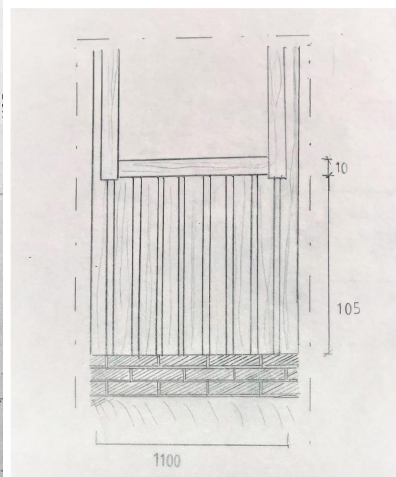
Tutkittavien parakkien ikkunoiden koko ja tyyli vastaavat Elkan arkiston Puutalo Oy:n PI-parakin ikkunaa. Ikkunoissa on voinut olla eroja suunnitteluvaiheen piirustuksissa sekä valmiissa parakeissa. Esimerkiksi puolustushallinnon rakennuslaitoksen arkiston saksalaisen huoltorakennuksen piirustuksessa on ikkunoissa kuuden ruudun jako ja Oulun Tuirassa on parakissa kahdeksanruutuiset ikkunat. Puutalo Oy:n mainoslehden ikkunoissa ruutujako on vielä erilainen. (Puutalo Oy:n mainoslehti, Arkkitehtuurimuseo).

Kuva 44. Ikkuna, Puutalo Oy:n mainos, Arkkitehtuurimuseo. (Kuva: Anu Varjo).

Kuva 45. Miehistöparakin ikkunadetalji. Puutalo Oy. Elka. (Kuva: Anu Varjo).

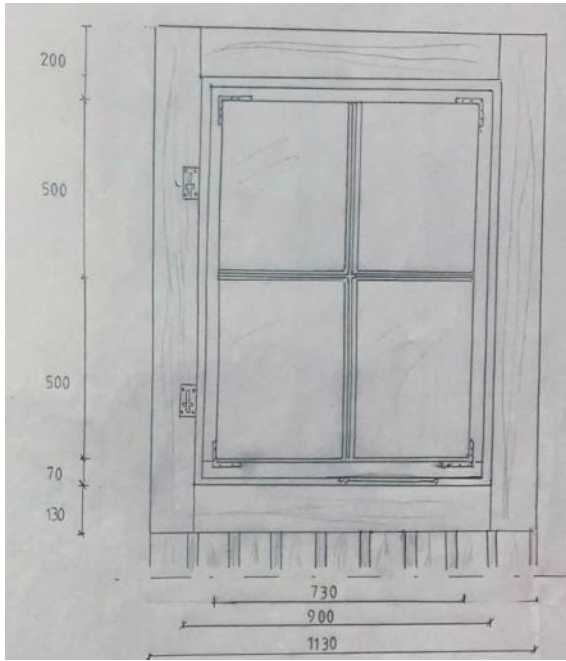

Kuva 46 parakin 7 ikkunadetalji. 1:20. (Piirros: Anu Varjo).

Parakeissa 4 ja 7 on todennäköisesti alkuperäiset ikkunat. Kuvassa 45 näkyy parakin 4 ikkuna. Ikkunoiden rakenteissa ei ole havaittavia muutoksia, mutta ikkunoita ympäröivä laudoitus voi peittää muutosjälkiä. Tällaista laudoitusta ei Puutalo Oy:n mainoksissa ole ollut, mutta se voi silti olla alkuperäinen, koska ikkunoissa on ollut eroja. Joissain parakin 4 ikkunoissa oli vielä ikkunan ulkopuitteen alalaidassa aukipitohaka.

Ikkunaluukut

PSM-parakin pääpiirustuksessa (Liite 1). on piirretty ikkunoihin luukut, mutta ne ilmoitetaan toimitettavan vain erillisestä tilauksesta. Ikkunaluukut eivät ole olleet kaikkien parakkien vakiovaruste, mutta niitä on ollut parakeissa. Oulussa Toppilan kaupunginosan saksalaisille vuokrattua aluetta kutsuttiin ”Vaakunakyläksi”, koska parakkien ikkunaluukkuihin oli maalattu niissä majoittuvien yksiköiden tunnuksia. (Ylimaunu, et al., 2013). Aikalaiskuvissa Hangon Tulliniemen kauttakulkuleiristä näkyy ikkunaluukkuja, mutta parakkimalli on ollut erilainen kuin tämä. Parakissa 8 on tehty ikkunaremontti, jolloin myös ikkunoita reunustavat laudat on uusittu, eikä luukkujen raudoitusta enää ole nähtävissä.

Kuva 47. Parakin 7 ikkunapiirros. 1:10. (Piirros: Anu Varjo).

Kuva 48. Parakin 4 ikkuna. (Kuva: Anu Varjo)

Ikkunoiden kalterit

Parakin 4 eteläisellä julkisivulla on kaksissa ikkunoissa kalterit. Kalterien rakenteesta ei selviä, että ovatko ne olleet alkuperäiset vai myöhemmin lisätyt. Vahvistamattomien tarinoiden mukaan naisten työsiirtola-aikana ikkunoihin olisi ollut kaltereita, mutta niukoissa asiakirjoissa ei ole ollut mitään mainintoja näistä. Sortuneelta puolella rakennusta ei ole havaittu kalterillisia ikkunoita. Parakeissa 4 ja 7 on ollut ikkunoiden ulkokarmeissa kanaverkkoa. Parakissa 4 on ollut pienisilmäistä verkkoa ja parakissa 7 suurisilmäistä.

Kuva 49. Pohjoisen julkisivun kahdessa ikkunassa on kalterit. (Kuva: Japo Knuutila)

6.6 Sisäänkäynnit ja kuistit

Sisäänkäynti on piirustusten mukaan voinut olla millä tahansa parakin sivulla. Parakissa 4 on sisäänkäynnit ainoastaan päädyissä. Parakeissa 7 ja 8 on sisäänkäynnit päädyissä sekä pitkällä sivulla. Tulliniemen kaikkiin parakkeihin on rakennettu kuistit suojaamaan ovea sateelta ja tuulelta. Rakenteesta näkee, etteivät ne mene sisälle parakin runkorakennejärjestelmään, eikä kuistin rakenne näin ollen ole alkuperäinen. Piirustuksissa ei ole kuvia kuisteista, eikä niitä näy aikalaisten valokuvissa. Kuistien laudoituksessa on haettu samaa visuaalista ilmettä kuin julkisivulaudoituksessa. Kuistit rakentanut taho on nähnyt vaivaa, että ne istuisivat rakennusten julkisivujen ilmeeseen. Kuistien tyyli viittaa ennemmin asuinrakentamiseen kuin esimerkiksi huolto- tai varastokäyttöön, sillä kuistit kattavat oviaukon tehokkaasti ja kaiteen kapea reunalaudoitus on lähes koristeellinen.

Kuva 50. Parakki 8 kuistit irtoavat julkisivusta. (Kuva: Japo Knuutila).

Kuva 51. Parakin 4 kuistista näkee laudoituksen mukailevan julkisivun tyyliä (Kuva: Japo Knuutila)

Parakkien ulko-ovien alkuperäisyydestä ei voida sanoa oikeastaan mitään. Ulko-ovien alkuperäisistä lukoista ei ole ollut mitään tietoja lähdeaineistoissa ja ovia on valmistanut useampi tehdas. Lisäksi oven vaihtaminen on suhteellisen helppoa.

6.7 Vesikatto

Kattotuolien päällä on laudoitus, jonka päällä on vesikatteena huopaa. Tämän kylmän vesikaton alla on ollut naulatuista levyistä valmistettu alakatto, joka on muodostanut huonetiilojen katon. Räystäät ovat olleet lyhyet ja niissä ei ole ollut rännejä sadeveden ohjaukseen. Vuoden 1943 ilmakuvan mukaan kaikissa parakeissa ei ole ollut tummana näkyvää huopakattoa vaan pienimmässä parakkityypissä on ollut vaaleana näkyvä sementtitiilikatto. Jos Tulliniemen parakit ovat olleet Puutalo Oy:n tuotteita, niin yritys kuvaili suunnitelmien mukaan katon kestävän 100kg/m² lumikuorman, mikä olisi riittänyt Hangon alueella. Porvoon ja Kristiinankaupungin muodostaman linjan koillispuolelle se ei olisi sopinut talviaikaan käytettäväksi (Rinkinen 1945: 61-63).

Kuva 52. Parakin 4 laudoitettu sisäkatto.
(Kuva: Anu Varjo)

Kuva 53. Parakin 4 kattotuolit ja vesikatto.
(Kuva: Anu Varjo)

Leirin alueella on maastossa sammaloituneita kattotiilipinoja, mutta ne ovat voineet liittyä kauttakulkuleirin jälkeisten käyttäjien rakennusmateriaalien varastointiin. Puutalo Oy:n asiakirjojen mukaan tiilikate olisi sopinut vain tietynlaisiin kattomalleihin riippuen katon kaltevuudesta (Rinkinen 1945). Jos nämä parakit ovat olleet Puutalo Oy:n malleihin perustuvia, niin niissä tuskin on ollut alun perin tiilikatetta.

6.8 Talotekniikka

Rakennuksen lämmittämiseen, ilmanvaihtoon, sähköistykseen, käyttöveteen ja viemärointiin liittyvät laitteet ja varusteet liittyvät talotekniikkaan. Huomioiden rakennusajan, tietolähteitä voivat olla rakennuspiirustukset, LVIS-piirustukset ja muutostöiden suunnitelmat, joissa on kuvailtu alkuperäinen talotekniikka sekä muutospiirustukset (Sahlberg 2010: 40–47). Kauttakulkuleirin talotekniset järjestelmät ovat vastanneet 1940-luvun talotekniikkaa, joka on nykyaikaan verrattuna vähäistä ja vaatimatonta. Vuosina 1942–1944 asuinparakkeihin on tullut pääasiassa sähkö. Ilmanvaihto on ollut kaikissa alueen rakennuksissa painovoimainen.

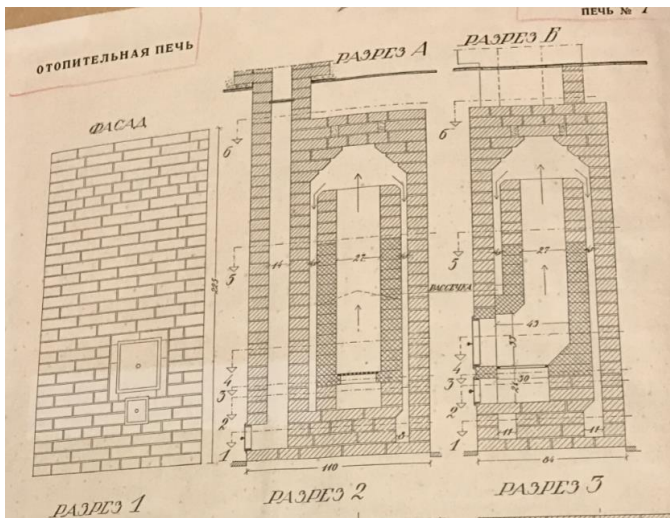
Vesijohto on mennyt leirin kartan mukaan saunoihin ja keittiöihin, sekä mahdollisesti myös muutamiin asuinparakkeihin. Puolan Zaganin leiriä käsittelevän artikkelin perusteella siellä olisi kaikissa parakeissa olleet pesuhuoneet, mikä herättää kysymyksen, miksei Tulliniemen parakeissa alun perin olisi ollut pesutiloja (Doyle et al. 2013). Tällä hetkellä tämä käsitys perustuu siihen, ettei vuoden 1943 kartan mukaan jokaiseen parakkiin oltu vedetty vesijohtoa. Alueella ei ollut kunnallista vesi- ja viemärointijärjestelmää, mutta kaivoja on kartassa useita. Vettä on voitu toimittaa pesutiloihin esimerkiksi kantamalla ämpäreissä kaivoista. Parakissa on voinut olla vain kaatoallas ja siitä viemärointi suoraan ulos. Parakkien 4 ja 8 pitkien sivujen kohdalla on ollut muutamia matalia viemärikaivoja, joihin viemärointi sisältä on tullut. Käymälöitä ei ole ollut parakeissa vaan ovat olleet erillisiä ulkovessoja, joita on ollut alueella useita. Vielä nykyisin osin pystyssä olevia ulkovessoja ei ole juurikaan tutkittu eikä tiedetä, että ovatko ne olleet alkuperäisiä.

Parakissa 4 on tiilestä muurattuja lämmitysuuneja, jotka ovat purettujen parakkien 5 ja 6 kuvien perusteella olleet samanlaisia. Lisäksi puretuissa parakeissa on jäänyt betonisia anturoita, jotka viittaisivat tiilisen ja painavan uunin perustukseen. Kaminatyypillisellä kevyemmällä uunilla on ollut tiiliperustus, kuten Svaerholtin ja Zaganin tutkimuksissa on mainittu (Grabowski et al. 2014; Doyle et al. 2013). Parakkien 7 ja 8 alkuperäisistä uuneista on vaikea sanoa mitään. Parakissa 8 on viimeisessä käyttövaiheessa ollut erilaisia lämmitysuuneja ja pönttöuuneja sekä puuhelloja. Missään parakissa ei ole ollut viimeisessä käyttövaiheessa kiinteitä sähköpattereita.

6.8.1 Lämmitysuunit

Tiilestä muurattuja lämmitysuuneja esitellään Puutalo Oy:n materiaaleissa, mutta niissä kerrotaan myös kamiinoista eli molempia uunityyppejä oli käytössä. (Rinkinen 1945:28, Puutalo Oy:n esite/Arkkitehtuurimuseo). Tiilestä muurattu uuni pitää lämpöä paremmin, mutta se on ollut työläämpi rakentaa. Puutalo Oy:n uunin piirustuksista näkee, että uunin on tarkoitus varata ja jakaa lämpöä mahdollisimman tasaisesti tiilimuuriin savukanavien kautta.

Alla olevan kuvan mukaisessa uunin rakennekuvassa on arina, jonka päälle polttoaine on ladottu tulipesään ja suuluukun alla on tuhkaluukku, josta palaneesta polttoaineesta jäänyt tuhka on voitu poistaa. Uunien suu- ja tuhkaluukut ovat samalle puolelle, jolloin uunia on voitu lämmittää esimerkiksi käytävän kautta, kuten Tulliniemen parakissa numero 4. Myöhemmin asunnoiksi muutetuissa parakeissa suuluukut ovat olohuoneeksi tulkittavaan tilaan ja tuhkaluukku keittiöön tai eteiseen (Puutalo Oy, mainoslehti, Arkkitehtuurimuseo).

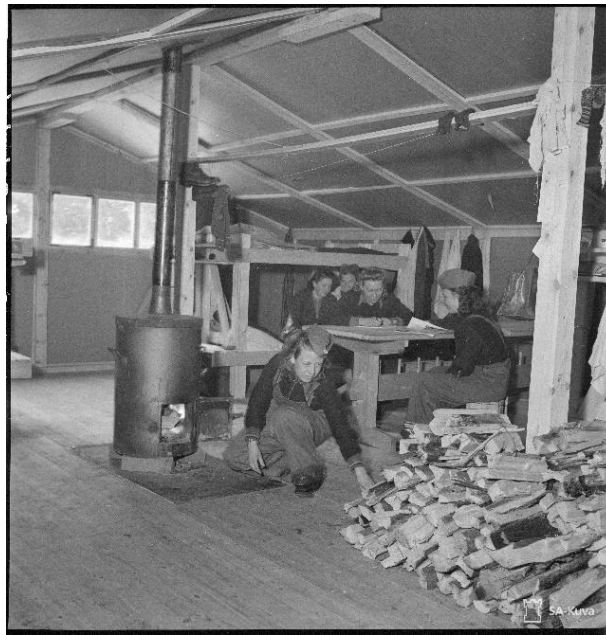
Kuva 54. Arkkitehtuurimuseo, Puutalo Oy:n mainoksen mallikirja (Anu Varjo)

Suomen armeijan TK-kuvassa Kanneljärveltä vuodelta 1941 näkyy parakissa olevan muuratut lämmitysuunit. Valokuvassa sisäseinien ja alakaton rakenne vaikuttavat hyvin samankaltaisilta kuin Tulliniemen parakissa 4 kuvassa 52, joten kyseessä voisi olla samanlainen uuni- ja parakkityyppi. SA-valokuvista näkee, että parakkeja on lämmitetty myös peltikamiinoilla.

Alkuperäisen kuvatekstin perusteella parakissa on ollut kylmä, mikä voi joutua muistakin syistä kuin lämmityslaitteesta, esimerkiksi polttopuun saatavuudesta tai parakin lämmöneristyksestä. Turun Pikku-Berliinin parakit olivat olleet yhden lähteen mukaan olleet kamiinalla lämmitettäviä, ja sen takia talvisin kylmiä (Auvinen 1989:99)

Kuva 55. Sisäkuva parakista Kanneljärveltä. (SA-kuva).

Kuva 56. Vapaahetki parakissa, Konnunkylä 28.03.1942. (SA-kuva)

Parakin 4 lämmitysuunit

Parakki 4 lämmitysuunien muuri on jakaantunut kahteen huonetilaan. Huonetiloissa uunien kyljet on rapattu valkoiseksi, mutta käytävällä näkyy paljas punatiilipinta. Uunien suuluukut ja tuhkaluukut ovat olleet käytävälle päin. Metalliset luukut ovat hävinneet osasta uuneista, mutta niiden aukot ovat yhä näkyvissä. Kauempana käytävällä olevissa uuneissa on vielä luukkuja kiinni uunissa. Tällainen lämmitysjärjestely on mahdollistanut kaikkien tilojen lämmittämisen ja tuhkien poistamisen samalla tavalla esimerkiksi yhden henkilön voimin.

Kuva 57. Parakki 4 lämmitysuurin muuri ja käytävälle avautuvat uuninsuut (Kuva: Anu Varjo)

Parakin 7 lämmitysuunit

Parakissa 7 on nähtävissä vain yksi uuni, jonka alkuperäisyydestä ei ole tietoa. Koko parakissa on kolme savupiippua, joten uuneja on ollut ainakin kolme. Tässä parakissa on ollut vähemmän uuneja kuin muissa parakeissa, tai sitten ne on myöhemmin purettu pois.

Kuva 58. Parakki 7 sisältä, vasemmalla lämmitysuuni. (Kuva: Japo Knuutila)

6.8.2 Peseytymistilat

Parakissa 4 on ollut kahdessa keskivaiheilla olevassa tilassa kaatoallas. Se on ainoa viittaus vedenkäsittelyyn. Hanaa ja putkea puhtaalle vedelle ei ole ollut, taikka ne on purettu pois käytön päättyessä. Lisäksi on mahdollista, että vesi on tuotu sisään kantamalla.

Kuva 59. Yksityiskohta Japo Knuutilan valokuvasta.

Altaan lisäksi tilassa on kaksi vihreää, kiinteää tasoa molemmilla seinänvierustoilla. Lattia on tehty puisen aluskehikon päälle laudoista ja rakennuslevystä. Oikealla olevan vaneriseinäisen kehikon tarkoitus on jäänyt epäselväksi, koska sitä ei ole voinut mennä katsomaan lähempää. Kaatoaltaan viemäri on johtanut suoraan parakin ulkopuolella olevaan jätevesikaivoon. Alueella ei ole ollut koottua viemäröintiä eikä se ole kuulunut kunnalliseen jätevedenkäsittelyyn.

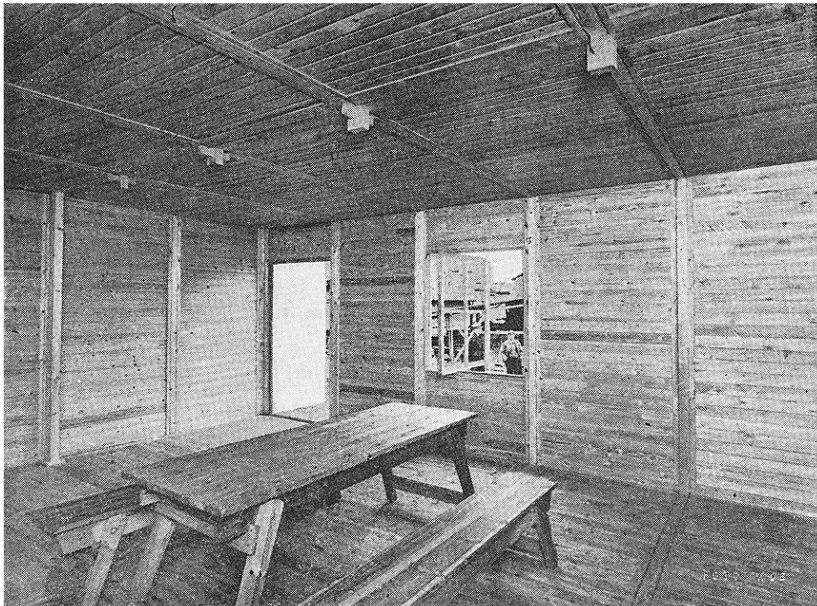
Tutkimusten alkuvaiheessa kaatoaltaan ja pesutilan alkuperäisyyttä epäiltiin, sillä oletettiin ettei parakeissa ollut vedenkäsittelymahdollisuuksia vaan kaikenlainen peseytyminen olisi tehty ainoastaan saunatiloissa. Huoltorakennuksen piirustuksista kuvassa 28 kuitenkin näkyy, että parakeissa on yleisesti ollut pesuhuoneita. Jopa Puolan Zaganin Stalag Luft III-vankileirin parakeissa on ollut pesuhuoneita, mutta niissä oli ollut betonilattiaiset pesuhuoneet, joissa oli ollut myös kiinteät vesisäiliöt ja muuripadat veden lämmittämiseen (Doyle et al.2013). Parakin pesualtaan tyyppisiä altaita on ollut parakkien rakennusaikana saatavilla, ja sellaisia on esitelty muun muassa Ab Vesijohtoliike-Huber Oy:n hinnastossa vuodelta 1930, joten kalusteiden puolesta tila on voinut olla alkuperäinen.

6.9 Huonejako ja sisätilat

Rakennuksen pohjaratkaisu, huonejako ja käyttötarkoitus sekä tehdyt muutokset kertovat paljon rakennuksen historiasta ja sen merkityksistä. Huonejakoa ja tiloja voidaan tarkastella yksittäisinä huoneina tai tilaryhminä riippuen rakennuksen laajuudesta (Sahlberg 2010, 40–47). Parakki numero 4 vaikuttaa olleen majoitus- tai työskentelytiloina suhteellisen alkuperäisen huonejärjestyksen tapaan sen mukaan mitä tiloista voidaan enää nähdä. Siellä on ollut kaksi huonetta yhtä lämmitysmuuria kohden kahta puolen keskikäytävää.

Parakki 7 vaikuttaa olleen viimeisessä vaiheessa huolto- tai teknisenä tilana, koska siellä on ollut ikkunassa tehostetun ilmastoinnin venttiili sekä keskelle on rakennettu palokatko. Rakennuksen keskellä kulkenut seinä on poistettu ja korvattu pilareilla mahdollisesti lisätilan takia. Parakki 8 alkuperäisestä käytöstä on mahdotonta sanoa enää mitään sen romahdustilan ja myöhemmin tehtyjen muutosten takia, mutta sen viimeisin käyttö on ollut asuntolina.

Aikalaisvalokuvia parakkien sisältä ei ole ollut käytössä. Puutalo Oy:n mukaan sotilassisustus parakkeihin on sisältänyt istuimet, pöydät, kaapit, naulakot, sängyt ja telineet. (Rinkinen 1945: 28).

Kuva 60. Sotilasparakki sisältä vuoden 1943 esitteessä. (Puutalo Oy, 1943:28)

6.10 Parakki 4

Tunnus: Vuoden 1943 kartan mukaan 4

Koko: 11m leveä ja 35m pitkä

Perustus: tiiltä (näkyvin osin).

Runko: puupalkisto, lautaverhous

Julkisivut: Lautaa

Katto: Huopakatto

Pohjaratkaisu: keskikäytävä, jonka molemmin puolin huonetiloja

Erityistä: Peseytymistilat

Parakki 4 vastaa rakenteeltaan Puutalo Oy:n PSM-miehistöparakkia (Liite 1). ja huoltorakennusta ilmiasunsa ja tilankäyttönsä puolesta. Kuvasta 53. näkee, että pohjoinen julkisivu on romahtanut keskivaiheilta ilmeisesti pesuhuoneiden kohdalta. Julkisivua on jäljellä niin paljon, että rakennuksen tyyli ja ilme ovat nähtävissä. Pohjoisen julkisivun romahtaneessa kohdassa on ollut kaksi kaatoaltaista tilaa, jotka ovat voineet olla pukuhuoneita tai pesuhuoneita. Näissä tiloissa on ollut ainakin poistoviemäri, jonka kaivo on ollut suoraan huoneiden kohdalla rakennuksen ulkopuolella.

Kuva 61. Parakki 4 pohjoinen julkisivu. (Kuva: Japo Knuutila)

Parakin eteläinen pitkä sivu on romahtanut kokonaan eikä sitä voida tutkia kuten alla olevassa kuvassa. Ei tiedetä, että onko eteläinen julkisivu ollut identtinen pohjoisen kanssa, vai onko tällä julkisivulla ollut sisäänkäyntejä tai ikkunoissa kaltereita. Myöskään eteläisen puolen huonejaosta tai tilojen käytöstä ei voida sanoa mitään.

Kuva 62. Parakki 4 eteläinen julkisivu. (Kuva: Japo Knuutila)

Päätyjä tarkastelemalla näkee, ettei parakkia 4 ole korotettu. Pääty on oikeastaan ainoa paikka, mistä korotuksen voi havaita, koska kattokulman muutosta ei painuneesta ja romahtaneesta katosta voi nähdä. Ainoa merkittävä muutos tässä parakissa vaikuttaa olleen kuistien rakentaminen rakennuksen molempien päätyjen sisäänkäynneille. Myöhemmin rakennetut kuistit ovat osittain romahtaneet ja niiden edestä ovat portaat kadonneet.

Kuva 63. Parakki 4 itäinen pääty. (Kuva: Japo Knuutila).

Kuva 64. Parakki 4 läntinen pääty. (Kuva: Japo Knuutila)

Tilojen käyttöön on vaikuttanut keskikäytävä. Yksi lämmitysuuni on lämmittänyt kahta tilaa ja uunia on huollettu sekä lämmitetty käytävältä. Ilmeisesti rakennuksen keskivaiheilla olevissa huonetiloissa on ollut yksi ikkuna ja päädyssä olevissa on ollut useampia. Kahdessa huoneessa on ollut kalterit ikkunassa, mutta niiden alkuperäisyydestä ei ole tietoa.

6.11 Parakki 7

Tunnus: Vuoden 1943 kartan mukaan 7

Koko: 11m leveä ja 40m pitkä

Perustus: tiiltä (näkyvin osin).

Runko: puupalkisto, lautaverhous

Julkisivut: Lautaa

Katto: Huopakatto

Pohjaratkaisu: sisäänkäynnit päädyistä ja pitkältä sivulta.

Erityistä: Harkkotiilinen palokatko rakennuksen keskellä

Parakin rakenne vastaa PSM-parakin ja huoltorakennuksen sellaista versiota, jossa ei ole keskikäytävää, vaan huonetiloihin on kuljettu päätyjen sisäänkäynnistä sekä rakennuksen koillissivulla olevasta pariovesta. Parakki 7 julkisivut vaikuttavat olevan pääpiirteissään alkuperäisessä kunnossa. Tässä parakissa ei ole keskikäytävää, vaan huonetiloihin on kuljettu päätyjen sisäänkäynnistä sekä rakennuksen koillissivulla olevasta pariovesta. Parakin leveys on 11m ja pituus 40m.

Parakkia ei ole korotettu, mutta sen keskivaiheille on tehty harkkotiilestä palokatko. Koillissivun ikkunaan pariovista oikealle on tehty peltinen osa, joka voisi olla osa tehostettua ilmanvaihtoa. Muissa parakeissa ei ole ollut tällaista vaan ilmanvaihtoa on lisätty korvausilmaventtiileillä. Rakennuksen alkuperäinen käyttötarkoitus Tainpoistokylässä ei selviä vuoden 1943 kartasta eivätkä työsiirtola-ajan karttojen merkinnät ole yksiselitteisiä. Ikkunassa oleva peltiosa sekä palokatko viittaavat jonkinlaiseen huolto- ja varastoimintaan, jossa on voitu käsitellä esimerkiksi kemikaaleja tai räjähteitä. Myös tähän parakkiin on rakennettu kuistit ja portaat ulko-oville. Keskilinjasta oikealle on pariovet, joille on tehty varsin tukeva betoninen porras. Muiden parakkien portaat ovat olleet pienempiä ja kevytrakenteisempia.

Kuva 65. Parakki 7 panoramakuva. (Kuva: Japo Knuutila)

Lounaissivu on lähes kokonaan romahtanut rakennuksen keskivaiheille asti. Romahtaneen osan ikkunoita ei ole voitu tutkia, joten niiden mahdolliset ilmastointiventtiilit tai muut rakenteet eivät ole tiedossa. Romahtaneessa osassa ei näytä olleen ulko-ovia. Alkuperäinen tiiliperustus on hyvin näkyvissä, eikä siihen ole tehty betonista kuorta kuten parakissa 8.

Kuva 66. Parakki 7 romahtanut julkisivu. (Kuva: Japo Knuutila)

Parakkia ei ole korotettu eli ullakko on alkuperäisessä korkeudessa, mutta kaakkoispäättyyn on lisätty huoltoluukkuun ikkunaruuhi. Päädyissä ei ole ollut ovien ikkunalasia ja huoltoluukku lukuun ottamatta ikkunoita tai muita aukkoja. Parakissa on tavanomaisen oloiset sisäänkäynnit kuisteineen ja portaineen päädyissä, mutta koillissivulla on pariovet ja varsin muhkea betonista valettu porras. Pariovi voi olla alkuperäinen rakenne, sillä oven ympärillä julkisivun laudoituksessa ei näkynyt merkkejä myöhemmin tehdyistä muutoksista, ja runkorakenneratkaisu mahdollistaisi parioven.

Päätyjen ulko-oville on tehty kuistirakenteita, jotka eivät ole alkuperäisiä, mutta pariovilla on ollut vain ovikatos ilman varsinaista kuistirakennetta.

Kuva 67. Parakki 7 eteläinen pääty. (Kuva: Japo Knuutila).

Kuva 68. Parakki 7 pohjoinen pääty. (Kuva: Japo Knuutila).

6.12 Parakki 8

Tunnus: Vuoden 1943 kartan mukaan 8

Koko: 11m leveä ja 40m pitkä

Perustus: tiiltä (näkyvin osin).

Runko: puupalkisto, lautaverhous

Julkisivut: Lautaa

Katto: Huopakatto

Pohjaratkaisu: sisäänkäynnit päädyistä ja pitkältä sivulta.

Erytyistä: Muokattu huomattavan paljon.

Parakin rakenne vastaa PSM-parakin ja huoltorakennuksen versiota, joissa ei ole keskikäytävää, vaan päädyistä ja pitkältä sivulta kuljetaan suoraan sisätiloihin. Parakin leveys on 11m ja pituus 40m. Tässä parakissa on vielä julkisivussa maalia jäljellä, ja ilmeisesti viimeisessä käyttövaiheessa rakennus on ollut keltainen, ja kulmalaudat ja ikkunoiden puitteet ovat olleet vihreät. Tätä parakkia on muutettu huomattavan paljon verrattuna muihin parakkeihin, koska se on ollut naisten työsiirtolan aikana henkilökunnan asuntolina. Rakennukseen on tehty keittiöitä, asumiseen sopivia lämmitysuuneja ja suuremmat ikkunat. Parakkia on myös korotettu siten, että ullakosta on tullut keskeltä seisomakorkea ja sinne on rakennettu ikkunat. Korotuksen muutokset julkisivuun näkee lähinnä päädyistä.

Kuva 69. Parakki 8 pääty. (Kuva: Japo Knuutila))

Molemmissa päädyissä on sisäänkäynnit kuisteineen sekä keskellä lännenpuoleista pitkää sivua on kaksi sisäänkäyntiä, joista toisessa on ollut yksi ovi ja toisessa kaksi ovea.

Sisäänkäyntien määrä ja järjestys on voinut olla alkuperäinen suunnittelupiirustusten perusteella. Läntisen pitkän julkisivun pohjoisen puoleisessa päädyssä näkyy vielä poistetun ikkunan paikka.

Kuva 70. Julkisivu, jossa näkyy kuistit sekä oikealla umpeen laitettu ikkuna. (Kuva: Japo Knuutila)

Idän puoleisella pitkällä sivulla ei ollut yhtään sisäänkäyntiä vaan ainoastaan ikkunoita. Ikkunat ovat kaikki erilaisia kuin parakeissa 4 ja 7 Kuvassa myös näkyy neljä matalaa kaivoa, joista yksi on lähempänä seinää. Kaivoista lähinnä oleva liittyy keittiötilaan, mutta muiden kohdalla oleviin huoneisiin ei näe sisälle, koska edessä on romahtaneita rakenteita. Keittiön ikkuna on ensimmäinen laudoittamaton ikkuna alla olevassa kuvassa.

Kuva 71. Itäinen pitkä julkisivu parakista 7 (Kuva: Japo Knuutila)

6.12.1 Ikkunat

Ikkunoita on muokattu alkuperäisiä suuremmiksi. Ikkunoiden sijoittelu vaikuttaa noudattavan runkojärjestelmän mittoja ja ikkunaruudut on mahdutettu palkiston väleihin. Poistettu ikkuna on ollut samankokoinen kuin parakin 4 ja parakin 6 ikkunat. Näiden muutosten tekoajankohdasta ei ole tietoa, mutta voisi olettaa niiden liittyneen työsiirtolan toiminta-ajalle.

Kuva 72. Ikkunadetaljeja parakista 7 muokatut ikkunat erottuvat hyvin. Tässä päädyssä näkyy myös rakennuksen viimeisen vaiheen väritystä. (Kuva; Anu Varjo)

6.12.2 Huonetilat

Sisätilojen muutoksen laajuutta on haastava arvioida, koska sisälle ei ole enää mahdollista mennä ja havainnointi on tehty ikkunoiden ja romahtaneiden rakenteiden kautta. Eteläpäädyssä on ollut seinillä tapetointia sekä lämmitysuuni on ollut miehistöparakkeja koristeellisempi. Viereinen tila on ollut keittiö, jossa on ollut puuhella sekä keittiökaapistoa.

Kuva 73. Parakissa 7 vasemmalla näkyy keittiö ja oikealla olohuonetta. (Kuva: Japo Knuutila)

Kylpyhuoneita tai vessoja tässä parakeissa tuskin on ollut, koska alueella ei ole viemärintijärjestelmää ja likavedet on johdettu rakennuksen ulkopuolelle, kyseisen tilan kohdalla olevaan matalaan kaivoon. Yhteen kaivoon on voinut johtaa useamman viemäroinnin. Kaivoja on idän puoleisella pitkällä sivulla neljä kappaletta. Peseytyminen on oletettavasti tapahtunut viereisessä saunassa, jonka päädyssä on myös ulkovessat.

6.12.3 Keittiö

Ei ole tiedossa, että montako keittiötä tässä useamman asunnon rakennuksessa on ollut, koska vain yksi on nähtävissä jokseenkin ehyenä kokonaisuutena ja sen lisäksi on havaittu yksi liesi sortuneiden rakenteiden keskellä. Varustelutason perusteella keittiöt voivat olla alkuperäisiä, mutta todennäköisemmin ne on tehty myöhemmin.

Kuvassa 74 vasemmalla näkyy vaaleansinistä keittiön kaapistoa, työtasoa ja pesualla. Pesualtaalle johtaa seinää pitkin ylhäältä yksi hana, eli tähän parakkiin on tullut sisälle kylmä vesi. Aivan keittiön ikkunan ulkopuolella on matala kaivo, johon tiskialtaan viemärointi ohjattu. Keittiökaapistossa näkyy aivan vasemmalla valkoinen, astiakuivausrilä, joka on ollut keittiön yläkaapissa. Enso-Gutzeit aloitti tällaisten astiankuivauskaappien valmistamisen vuonna 1948, ja tässä talossa on ollut vuonna 1948 toimintansa aloittaneen työsiirtolan henkilöstön asuntoja, joten todennäköisesti keittiö on tehty silloin.

Kuva 74. parakin 8 keittiö ja hellan detajji. (Kuvat: Anu Varjo)

Tässä kuvassa näkyy rakennuksen toisessa päässä olevan yksinäisen liedan valmistajan tunnus ”H” eli Högfors Oy. Liesi näyttää samankaltaiselta kuin keittiössä näkyvä liesi. Liesiosa on valurautainen ja tehdasvalmisteinen, ja alaosa on muurattu paikanpäällä. Kummastakaan liedestä ei näe, että onko siinä ollut vesisäiliö veden kuumentamiseksi. Tällaisten liesien käyttötarkoitus on ollut ruoanlaitto eikä se ole sopinut pääasialliseksi lämmityslaitteeksi varsinaiselle huoneelle tai asunnolle.

Kuva 75. Parakissa 8 uuni. Luukussa näkyy Högfors Oy:n logo H-kirjain. (Kuva: Japo Knuutila)

Tunnistettava hella ja astiankuivausrilä ovat arkeologisessa mielessä tunnistavia tekijöitä, mutta tässä tapauksessa aikaikkuna jää suureksi. Tällaiset vastaavantyyppiset löydöt vanhemmista kohteista, kuten vaikkapa keskiajan ja uudenajan kohteista toimisivat ajoittavina tekijöinä.

6.12.4 Lämmitysuunit

Parakissa 8 on ollut ainakin yhdessä olohuonetyyppisessä tilassa pinnasta koristeltu lämmitysuuni. Tällainen uuni viittaisi siihen, että se on rakennettu pysyvään asuintarkoitukseen. Koko uunia ei välttämättä ole uusittu, vaan sitä on voitu muokata myöhemmän käytön aikana. Rakennuksen toisen päädyn keltaiset ”pönttöuunit” ovat voineet korvata kamiinoja tai huonokuntoisia muurattuja uuneja. Kaikista näistä lämmitysuuneista puuttuvat uunien luukut. Uuniluukuissa on usein ollut valmistajan merkintöjä, joten niiden puuttuminen vaikeuttaa ajoittamista sekä alkuperän selvittämistä.

Ei ole tiedossa, että miksi luukut puuttuvat: onko haluttu estää uunien lämmittämistä jossain vaiheessa vai onko ne viety tyhjillään olleista rakennuksista. Svaerholtissa ja Zaganissa on löytynyt lämmitysuunien luukkuja, joten niiden katoaminen ei ole tavanomaista. (Grabowski et al. 2014; Doyle et al.2013).

*Kuva 76. Parakki 7. koristeellinen lämmitysuuni.
(Kuva: Anu Varjo).*

*Kuva 77. Parakki 7 pönttöuuneja.
(Kuva: Anu Varjo).*

7 PARAKKIEN ANALYSOINTIA

Inventoinnissa rakennuksista ja alueista arvioidaan niiden edustavuutta, harvinaisuutta, alkuperäisyyttä, historiallisen merkitystä sekä tehdään kokonaisuuden yhtenäisyyden tarkastelu ja arviointi. (Andersson 2003:6). Tässä tapauksessa samoilla kriteereillä voidaan tarkastella parakkeja sekä koko Tainpoistokylän aluetta, koska kyseessä on samaan aikaan, samoilla periaatteilla rakennettu kokonaisuus. (Andersson 2003: 6).

7.1 Rakennukset

Rakennuksista arvioidaan yleensä niiden ikää, aikakauden edustavuutta, tyyliä ja rakennustyyppiä sekä rakentamistapaa, joista muodostuu käsitys siitä miten harvinainen ja edustava tutkittava rakennus on (Andersson 2003: 6; Watt 2007: 15). Jo pelkkä rakennuksen ikä voi olla perustelu harvinaisuudelle, sillä mitä vanhempi rakennus on, sitä vähemmän sen kaltaisia on yleensä säilynyt (Watt 2007: 15). Hangon Tulliniemen parakeilla on ikää tällä hetkellä 76 vuotta, mutta ikänsä puolesta ne eivät vielä ole varsinaisesti harvinaisia.

Rakennuksista tulisi arvioida, kuinka paljon alkuperäisiä rakennusosia on jäljellä ja mitkä ovat myöhemmin tehtyjä muutoksia (Andersson 2003: 6). Ilman alkuperäisiä piirustuksia tai myöhemmin laadittuja muutospiirustuksia tai muita asiakirjoja arvioinnissa voidaan vain tarkastella näitä parakkeja sekä koettaa erottaa mahdollisia myöhempiä muutoksia. Parakki 4 vaikuttaa olevan alkuperäisimmässä kunnossa ja ilmiänsä. Mahdollisesti pesuhuone on tehty jälkeen päin, koska parakkeihin ei pitänyt mennä vettä 1942-1944 välisenä aikana. Parakissa 7 on keskellä harkkotiilinen palokatko, joka tuskin on alkuperäinen rakenne. Keskellä rakennusta kulkenut sisäseinä on poistettu ja korvattu pilarilla. Parakkiin 8 on tehty korotettu ullakko, ja sen alakerran tilojen ikkunoita on suurennettu sekä yksi ikkuna peitetty. Parakissa näkyvät kaksi keittiötä tuskin ovat alkuperäisiä, mutta koska käyttötarkoitus saksalaisajalla ei ole yksiselitteinen, ei voida sulkea pois sitä, etteikö parakissa olisi voinut olla keittiötiloja alun perinkin. Yhteenvetona parakit 4 ja 7 vaikuttavat olevan lähellä alkuperäistä. Kaikissa parakeissa kuistit ovat jälkikäteen lisättyjä, vaikka kuistien laudoitus mukailee julkisivujen laudoitusta. Kuistit on ilmeisesti haluttu saada näyttämään esteettisesti yhteneväsiltä. Tulliniemen parakit ovat rakenteiltaan samanlaisia, vaikka niiden tilankäytössä on ollut eroja.

Ne ovat hyvin suurella todennäköisyydellä saman valmistajan tekemiä. Niitä voidaan tarkastella pääpiirteissään yhtenäisenä massana, mutta huomioida kunkin parakin erityisominaisuuksia, varsinkin niiden erityispiirteiden kohdalla, jotka eivät ole alkuperäisiä.

7.2 Alue

Täinpoistokylä on muodostanut alun perin tiiviin kokonaisuuden keskenään saman tyylistä parakeista radan välittömässä läheisyydessä. Nämä tarkasteltavat kolme parakkia ovat tyyllisesti yhtenäisiä, suuria parakkeja. Parakkien laudoituksen päällä kulkevat rimat, ikkunat, korkea sokkeli ja katon tyyli viittaavat Puutalo Oy:n PS-rakenteeseen. Hangon museon vuoden 1943 kartan ja aikalaisvalokuvien perusteella alueella on ollut erityyppisiä parakkeja, mutta niitä ei ole enää yhtään jäljellä. Myöskään alkuperäisiä huoltorakennuksia kuten ruokalaa, kanttiinia, varastoa, tallia tai vastaavaa rakennusta ei ole säilynyt. Vaikka ei ole varmaa ovatko parakkien alkuperäiset käyttötarkoitukset olleet samoja, parakkien rakenne ja ulkoinen ilme on ollut keskenään samanlaista. Parakit muodostavat tyyllisesti, ajallisesti ja rakenteellisesti yhtenäisen rakennusryhmän. (Sahlberg, 2010; Andersson 2003: 6)

7.3 Suojelutilanne

Hangon parakkeja ei tulla suojelemaan, koska niiden kunto on siihen nähden aivan liian huono. Jos rakennukset olisi tunnistettu aikaisemmin, suojelukysymys olisi voinut tulla vielä kyseeseen. Modernin rakennuskannan suojelutarpeen tunnistaminen ei ole helppoa. Suurilla rakennusmassoilla on luotu tavanomaista ja itsestään selvää ympäristöä, jolloin suojeltavuuden sekä kulttuuriperintömerkityksen tunnistaminen ja perusteleminen ilman historiallista kontekstia on voinut olla haastavaa. (Enqvist 2014; Mikkola 2010; Schofield & Johnson 2006).

Vaikka alueen rakennussuojelullinen tilanne on jo mennyt, niin alue voisi olla suojeltavissa arkeologisenä kohteena. Toisen maailmansodan aikaisia arkeologisia kohteita on suojeltu tapauskohtaisesti ”muu kulttuuriperintökohde”-nimikkeellä, jos ne eivät muiden kriteerien, kuten esimerkiksi ikänsä puolesta täytyä suojeltavan muinaisjäännöksen määritelmää. (Seitsonen 2018; Enqvist 2016:142-143; Enqvist 2014). Tällöin on voitaisiin huomioida

alueen ja rakennusten muodostaman kokonaisuuden historiallista merkitystä suhteessa taloudellisen, poliittisen, sosiaalisen tai historiallisen tapahtuman tai kehityksen kuvaamiseen (Andersson 2003: 6). Tämän alueen historiallinen merkitys liittyy sotahistoriaan, Suomen historiaan ja teollisuuden historiaan. Kauttakulkuleiri rakennettiin suomalaisten ja saksalaisten yhteistyön tuloksena, sekä kauttakulkuleirit parakkeineen edustivat saksalaisten tapaa sotia. Lisäksi nämä analysoidut parakit ovat ainutlaatuiset siinä mielessä, ettei muiden kauttakulkuleirien rakennuksia ole enää jäljellä. (Heino 2018; Ylimaunu et al. 2013; Andersson 2003: 6; Auvinen 1989). Oma historiallinen merkityksensä on sillä, että parakit edustavat rakennushetkellä uutta, teollista valmisrakennustyyppiä Suomessa. (Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Laitinen 1995: 15-17). Tällä hetkellä parakit ja niitä ympäröivä alue ovat Hangon kaupungin itsensä suojaama kohde. Aluetta halkova luontopolku ja luonnonsuojelualue suojaavat entistä kauttakulkuleiriä maankäytöltä, joten virallinen suojelu ei ole kohteen säilymisen kannalta välttämätöntä.

8 KOHTEN KULTTUURIPERINNÖN ANALYSOINTIA

Kulttuuriperintö on ihmisten luomaa, ylläpitämää ja ajassa muuttuvaa historiaa. Osa kulttuuriperinnöstä on materiaalista kuten arkeologinen ja rakennettu kulttuuriperintö. Arvot ja merkitykset muodostuvat historiallisesta, kulttuurisesta ja sosiaalisesta kontekstista moninaisesti ja dynaamisesti. Kulttuuriperinnön määrittely ei ole yksiselitteistä, läpinäkyvää tai universaalia. Yhteisöt yleensä määrittelevät itselleen tärkeän kulttuuriperinnön, jota vaalitaan ja halutaan esitellä. Usein kulttuuriperinnön kautta pyritään esittelemään yhteisöä suurimmaksi osaksi myönteisessä valossa (Seitsonen 2018: 114; Enqvist 2015: 150-152; Enqvist 2014; Harrison 2013). Hangon museon julkaisuissa aiheet painottuvat hankolaisille merkittäviin ja miellyttäviin osa-alueisiin kuten kylpylään, kylpylävieraisiin, matkailuun ja kahviloihin sekä satamaan (Ekström & Wall 2011; Wall 2005; Ekström Söderlund et al. 2001)

Ikä tai ajoitus ei määrittele kulttuuriperinnön arvoa, mutta mitä vanhempi arkeologinen tai rakennettu kohde on, niin sitä helpommin se tunnistetaan kulttuuriperinnöksi. Kulttuuriperintö voi kuitenkin olla myös mielipiteitä jakavaa, ongelmallista ja pitää esillä sellaista historiaa,

joka haluttaisiin jopa mieluummin unohtaa. Tässä tutkimuksessa jo aikaisemmin viitattu Lapin synkkä kulttuuriperintö- projekti toi ainutlaatuisella tavalla esiin toisen maailmansodan aikaista historiaa Suomessa. (Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Thomas et al. 2016; Herva et al. 2016). Lapissa toiseen maailmansotaan ja saksalaisten läsnäoloon liittyneitä kohteita aikaisemmin ennemmin pidetty luontoa sotkevinä roskina ja romuna kuin kulttuuriperintönä. Ylipäänsä suhtautuminen on ollut ristiriitaista vuosien 1940-1945 aseveljeyteen ja sen purkautumiseen. Nykyään ymmärretään, että kulttuuriperintö voi olla myös epämiellyttävää (Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Thomas et al. 2016; Herva et al. 2016; Sääksilähti 2016).

Tässä työssä on tutkittu nimenomaan kauttakulkuleirin rakennuksia, mutta samalla on täynyt kiinnittää huomiota rakennustarpeeseen ja rakennuttajiin. Kauttakulkuleiriä ei olisi koskaan rakennettu ilman saksalaisten kanssa tehtyä yhteistyötä vuosina 1940-1944. Tämä tutkimus nostaa omalta osaltaan esille Hangon ja Tulliniemen alueen ”synkkää kulttuuriperintöä” (Seitsonen 2018:114). Hangon takaisinvaltauksen jälkeen joulukuussa 1941 Tulliniemessä ei ollut taisteluita ja sen merkitys sotahistoriaan on saksalaisten joukkojen läpikulkupaikkana sekä sotavankileirinä (Nieminen 2011; Westerlund 2008; Lappalainen, 1987).

8.1 Rakennettu kulttuuriperintö

Hangon Tulliniemen kauttakulkuleirillä on ollut monenlaisia kulttuuriperinnöllisiä merkityksiä rakennuskannasta sotahistoriaan ja rakennusten käyttäjiin. Rakennuskanta on edustanut uutta tapaa rakentaa puutaloja, jolla on ollut suuri merkitys asuntotuotantoon ja asumistapojen muutokseen. Ilman talvi- ja jatkosotaa teollinen puutalotuotanto olisi käynnistynyt hitaammin (Siikanen 2016; Kammonen 2012; Standertskjöld 2008; Savolainen 2005; Ahola 1996). Hangon Tulliniemen parakit ovat olleet väliaikaiseksi tarkoitettuja rakennuksia, joita 1940-luvulla rakennettiin paljon eikä tällaisten kohteiden tiedostaminen kulttuuriperinnöksi ei ole ollut itsestään selvää (Enqvist 2014; Lahti, 2011; Westerlund 2008, Beck et al. 2002; Puutalo Oy 1965; Puutalo Oy 1950). Hangon museon julkaisuissa rakennettua ympäristöä käsittelevät aiheet painottuvat kylpylään, huviloihin, ravintoloihin ja kahviloihin sekä satamaan (Ekström & Wall 2011; Wall 2005; Ekström Söderlund et al. 2001). Hangon rakennuskulttuuria ja kulttuurimaisemaa käsittelevässä kirjassa Tulliniemen

alueelta tunnistettiin merkittäviksi kohteiksi 1940-1950-luvun funktionalistinen luotsiasema sekä tulliasemaan liittyvä kivikellari ja hirsirakennuksia 1800-luvulta. Saksalaisen kauttakulkuleirin rakennuskannasta ei ollut mainintoja, jollei niihin viitata ”varastorakennuksina” (Lehto & Ekström 1989).

8.2 Paikallinen muistaminen

Tutkimuksessa mielenkiintoa herätti se, että miksi kokonainen alue vaikutti jopa paikallisten unohtamalta. Yksi syy on voinut olla Hangon kauttakulkuleiri sijainti pienen kaupungin vieressä. Leirillä ei ole ollut yhtä paljon näkyvyyttä ja julkisuutta kuin Turun, Oulun tai Rovaniemen kauttakulkuleireillä (Heino 2018; Wall 2014; Ylimaunu et al 2013; Parkkari 2006) Hangon vuokraaminen Neuvostoliitolle tyhjensi alueelta noin 8000 asukasta keväällä 1940. Takaisinvaltauksen jälkeen joulukuussa 1941 kaupunkilaisia ja teollisuutta palasi kaupunkiin, mutta kaikki eivät palanneet. Sotien jälkeen Hankoon muutti asukkaita muualta, joilla ei ollut muistoja saksalaisten ajasta (Wall 2014).

Hangon museon internetsivujen Sotatoimet-osioissa kerrotaan lyhyesti saksalaisten toiminnasta Hangossa 1942-1944. Saksalaisten läsnäololla on ollut taloudellista merkitystä alueelle, sillä heille oli vuokrattu siviilirakennuksia ja kauttakulkuleirille ostettiin paikallisia tuotteita, kuten esimerkiksi Tammisaaren olut- ja pilsneritehtaan pilsneriä sekä virvoitusjuomia. Saksalaisille työskentelystä sai rahapalkan lisäksi myös tupakkaa ja ruokatavaroita, joilla on ollut merkitystä säännöstelyaikana. Hangon koululaiset saivat syödä saksalaisten ruokalassaan keskustassa (Ekström-Söderlund/Hangon museo; Wall 2014). Kauttakulkuleirin vakituinen saksalainen henkilökunta liikkui kaupungilla, mutta läpikulkeviin sotilaisiin kaupunkilaisilla oli vähemmän kontakteja. Marketta Wallin mukaan marssiva hyvinpukeutunut ja -järjestäytynyt, laulava saksalaisarmeija oli ollut vaikuttava näky (Wall 2014). Muussa Hangon sota-aikaa koskevassa kirjallisuudessa kauttakulkuleiriä on käsitelty suhteellisen niukasti. Kirjallisuudessa on keskitytty lähinnä Hangon alueen vuokraukseen Neuvostoliitolle ja takaisinvaltaustaisteluihin taikka saksalaisten vankileiriin (Nieminen 2011; Westerlund 2008; Lappalainen, 1987).

Turun ja Lapin saksalaisten alueiden tutkimuksissa on paikallisten haastatteluissa noussut esille venäläisten sotavankien epäinhimillisen huono kohtelu (Heino, 2018; Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Grabowski et al. 2014; Raula, 2014; Westerlund 2008; Parkkari, 2006; Denkiewicz-Szczepaniak 1999). Saksalaisilla oli lähes jokaisella leirillä ja tukikohdalla työvoimana venäläisiä sotavangeja ja niitä oli myös Hangossa. (Nieminen 2011; Westerlund 2008; Lappalainen, 1987) Hankolaisten kirjallisissa muistelmissa ei ole ollut sotavangeista juuri mitään mainintoja vaan on muisteltu enemmän laulavia saksalaisia sotilaita. Vuosina 1948-1963 Hangon kauttakulkuleirin alueella toimineesta naisten työsiirtolasta on ollut jonkin verran mainintoja. (Wall 2014; Ekström-Söderlund/ Hangon Museo) Oletettavasti sotavankien kohtelu Hangossa on ollut linjassa muiden kauttakulkuleirien kanssa. Vaikka venäläiset olivat suomalaisten vihollisia, niin laihojen ja huonokuntoisten sotavankien näkeminen sekä mielivaltainen kohtelu todistaminen oli muun muassa Turussa kaupunkilaisista järkyttävää (Heino, 2018; Seitsonen 2018; Seitsonen et al. 2017; Raula, 2014; Parkkari, 2006). Ei olisi ollut mikään ihme, että sotavankien läsnäolon muistaneet eivät olisi halunneet muistella sitä. On huomattava, ettei kylmän sodan aikana ollut suotavaa muistella jatkosotaa eikä saksalaisten kanssa tehtyä yhteistyötä taikka sotavankien huonoa kohtelua (Seitsonen 2018, Sääksilähti 2016; Westerlund 2008). Jan Fast on haastatellut omaa tutkimustaan varten hankolaisia sekä kauttakulkuleirillä työskennelleitä ja toimineita suomalaisia sekä julkaisee omassa tutkimuksessaan haastatteluiden tuloksia.

8.3 Nykyistä kulttuuriperintöä

Hangon kaupunki kuuli Jan Fastin mukaan parakkien historiasta vuonna vasta 2014, jolloin niitä oltiin purkamassa. Purkusyynä oli ilmeisesti huonokuntoisten parakkien romahdusvaara ja parakkien alkuperä oli tullut yllätyksenä. Kaupungin suhtautuminen on ollut kiinnostunutta ja avointa. Tulliniemen ulkoilupolulla on pystytetty alueen historiasta kertovia infotauluja ja olemassa olevia parakkeja voi katsella turvallisesti aidan takaa. Parakkeja ei pureta eikä kunnosteta, mutta niiden annetaan näkyä. Hangon museon järjesti alueen historiasta kertovan ”Durchgangslager Hanko – Hangon saksalainen kauttakulkuleiri 1942–1944” -näyttelyn 19.5.2018-31.3.2019. Hangon kesäyliopiston kanssa yhteistyönä järjestetyt yleisökaivaukset vuosina 2016-2018 ovat välittäneet tietoa kaupunkilaisille ja vierailijoille.

9 TEOLLISESTI VALMISTETTU RAKENNUS ARKEOLOGISENA TUTKIMUSKOHTENA

Tässä luvussa tarkastellaan teollisesti valmistetun rakennuksen elinkaaren loppua ja rakennusta arkeologisena tutkimuskohteena. Periaatteessa väliaikaiseksi aiottu ja kevytrakenteinen rakennus voi olla hyvin pitkäikäinen, kunhan siitä pidetään huolta. Lapissa Pelkosenniellä on saksalaisten rakennuttama parakki, jota on myöhemmin käytetty ja ylläpidetty. Parakin alkuperäisestä tai myöhemmästä käytöstä ja sisätiloista ei ole tietoa (Seitsonen 2018: 61). Rakennus säilyy niin kauan kuin julkisivut ja katto pysyvät ehjinä, mutta hajoavat ikkunat ja rapistuva julkisivulaudoitus tekevät nopeasti tuhoja, kuten Hangon parakeista voidaan nähdä.

Tapausesimerkkinä käsitellään Hangon Tulliniemen parakkeja yhdessä muiden tutkimusten kanssa. Arkeologisessa mielessä kevyesti perustettu, kevytrakenteinen rakennus on haastava tutkittava, koska siitä ei jää juuri mitään jälkiä maastoon ja arkeologinen tutkimus on lähes ainoa mahdollisuus saada siitä mitään tietoja (Doyle et al.2013; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2013)

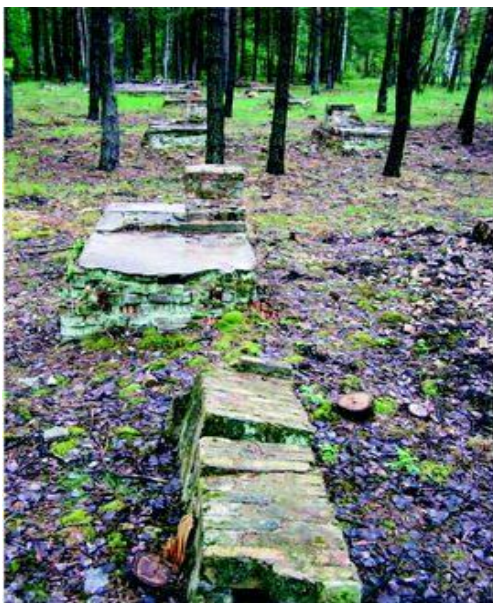

Kuva 78. Lapissa Pelkosenniellä sijaitseva modernisoitu parakki. (Kuva: Oula Seitsonen)

9.1 Paikantaminen maastossa

Parakit on voitu perustaa maastosta riippumatta pilareille ja tiiliselle umpisokkelille. Tällaisesta perustuksesta ei jää juuri mitään jälkiä maastoon, sillä maastoon ei ole ollut tarvetta tasoittaa rakennuspaikkoja tai kaivaa paaluja. Ainoastaan niitä rakennuksia, joissa on ollut kokonaan betoninen perustus on Hangossa voitu paikantaa. Arkeologisissa tutkimuksissa vuosina 2014-2018 koekuopissa ja kaivauksilla on maastosta löytynyt laastimuruja, tiilenkappaleita, rautanauvoja, metallisia osia ja ikkunalasien kappaleita, mutta niiden avulla ei ole voitu paikantaa suoraan yhtään tiettyä parakin paikkaa. Stalag III Luft-vankileirillä Puolan Zaganissa jo maatuneiden parakkien paikkoja voi löytää juurikin tiilisten savupiippujen, niiden betonianturoiden ja perustustiilien perusteella (Doyle et al.2013).

Lapissa, Peltjoella on löydetty parakkien paikkoja, koska maastossa on yhä näkyvissä perustuksena ollut noin 20cm korkea ja metrin levyinen hiekkavalli sekä uuneja ja lämmityskamiinoita varten valetut betoniset anturat (Seitsonen et al. 2017). Myös Vuotsossa on paikannettu parakkeja niiden lämmitysuunien tiilimuurien ja perustusten avulla (Seitsonen & Koskinen-Koivisto 2017). Jos rakennukseen ei ole tehty kellaria, niin piippuun ja uunin perustuksiin liittyvä tiili, laasti ja betoni ovat ainoita mahdollisuuksia löytää maatuneen rakennuksen paikka.

Kuva 79. Maastossa näkyy parakin 120. lämmitysuunin betoninen antura sekä tiilisiä piippuja. (Doyle, Pringle & Babits: 2013)

Kuva 80. Inarin Peltjoen saksalaistukikohdan uuninpaikka. (Seitsonen et al.; 2017/Seitsonen).

Norjassa Svaerholtin leirin parakkien paikat on perustettu maavalleille ja ne näkyvät yhä maastossa. (Grabowski et al. 2014). Myös Rovaniemellä näkyy maastossa parakkien perustusten valleja, joiden perusteella voidaan löytää parakkien paikkoja (Seitsonen 2018: 51). Parakin perustaminen suoraan maahan ei suojaa rakennetta kosteudelta, mutta sitä ei ole välttämättä pidetty väliaikaiseksi ajatellun rakennuksen kohdalla ongelmallisena.

Kuva 81. Teillager Svaerholtin rakennusten paikat erottuvat maastossa. (Olsen, B)

9.2 Rakennusmateriaalien tarkastelu

Tulliniemen parakit ovat hajoamistilassa, koska niiden kunnossapito on päättynyt, mutta ne eivät ole vielä täysin tuhoutuneet ja maatuneet. Parakkien pääasiallinen rakennusmateriaali on puu ja puupohjaiset materiaalit, mutta rakennuksissa on myös kattohuopaa, tiiltä, laastia, metallisia osia sekä lasia. Tutkittavat parakit 4, 7 ja 8 ovat sijainneet hiekkakankaalla, joka ei ole liikkunut tai painunut voimakkaasti eikä alueella ole ollut muita suuria muutoksia maaperässä.

Rakennusten tuhoutuminen aiheutuu käytön päättymisestä ja luonnonolosuhteiden vaikutuksesta, jos rakennukselle ei tapahdu jotain poikkeuksellista, kuten tulipaloa (Watt 2007: 137-139). Rakennusta rasittavat fysikaaliset, biologiset ja kemialliset muutokset, joita aiheuttavat muun muassa lämpötilavaihtelut, tuuli, vesi- ja lumisade sekä auringonpaiste. Erityisesti kosteus ja sen vaihtelut aiheuttavat lähes kaikissa rakennusmateriaaleissa tuhoavia vahinkoja. Jos rakennusta ei jatkuvasti hoideta ja korjata se alkaa tuhoutua (Watt 2007: 103-105, 125-129). Myös käyttö aiheuttaa kulumista, mutta sen vaikutus on luonnon olosuhteiden

aiheuttamaa rasitusta pienempää. Käyttö toisaalta suojaa rakennusta, koska huonokuntoinen ulkovaippa aiheuttaa rakennuksen käytölle epämukavuutta. Esimerkiksi vuotava katto tai rikkoutunut ikkunalasi korjataan tai paikataan eikä siitä pääse sisään sadevettä tai pakkasta tuhoamaan muita rakenteita (Watt 2007: 103-105, 125-129).

Puutalo Oy korosti tehneensä suunnittelussa mahdollisimman laadukasta työtä ja myös valmistalotteollisuuden tehneen parhaansa. 1940-luvulla oli pulaa materiaaleista ja yritys teki kokeita sekä kehitti rakenteita, jotta voisi tehdä mahdollisimman laadukasta työtä materiaalia säästään (Puutalo Oy 1950; Rinkinen 1945). Yrityksen on ollut tarkoitus saada tuotteitaan kaupaksi, mutta käytettävissä olevat materiaalit ovat voineet vaikuttaa lopputulokseen hyvistä aikomuksista huolimatta. Hangon Tulliniemessä parakit ovat kuitenkin kestäneet käytössä vuodesta 1942. Naisten työsiirtolan aikana 1948-1964 rakennuksista huolehdittiin. Turun kauttakulkuleirin rakennusten mainitaan olleen huonokuntoisia jo vuonna 1945, mutta viimeistään 1950-luvun lopulla. (Heino 2018; Auvinen 1989: 99). Työsiirtola lopetti siinä vaiheessa, kun parakit ovat olleet noin 20 vuotta vanhoja ja oletettavasti ne olisivat vaatineet korjaustöitä ja modernisointeja.

Parakit on rakennettu laudoista naulaamalla valmistetuista elementeistä, sekä puisista palkeista. Luonnonmateriaalina puu elää ilmankosteuden mukana eli kutistuu ja turpoaa. Myös rakenteiden mitoitukset elää, mikä vaikuttaa puisten rakenteiden kestävyys (Watt 2007: 44-45; Laitinen 1995: 7). Oletusarvoisesti käytetty puutavara on ollut suomalaista. Näissä parakeissa on ollut myös puupohjaista vaneria ja rakennuslevyjä. Herää kysymys, että miten lauta- ja palkkirakenteista voisi rakennuksen romahtamisen jälkeen tavoittaa esimerkiksi korotettuja kattorakenteita tai vaihdettuja ikkunoita? Katon korkeuden ja kulman muutosta voi olla vaikea havaita pelkistä materiaaleista, joista osa puuttuu, jos ei voi nähdä päädyistä korotusosaa. Kattotuolien palkit voivat olla katon pitkäikäisin osa. Niitä voi olla pääteltävissä korotus, mutta tällöin pitäisi tutkia kokonaista kattotuolia ja tietää, minkälainen alkuperäisen osan olisi pitänyt olla. Piirustuksettomasta rakennuksesta tämän selvittäminen on todennäköisesti mahdotonta.

Parakkien ajassa hyvin säilyviä materiaaleja ovat tiilet ja sementti. Parakeista säilyisi tällöin tiiliperustus, betoniset ulkoportaat, uunien tiilet ja betoniset uunien anturat. Rautaiset naulat, saranat, vesijohdot, pesualtaat, hanat, pönttöuunit ja muut metalliset rakennusosat ruostuvat pois muutamassa sadassa vuodessa (Watt 2007). Ikkunalasi säilyy maastossa lähes ikuisesti, mutta ellei ikkunoista ole jäljellä yhtään ehjää tai osista kokonaiseksi koottavaa, voi ikkunan koon päättelyminen olla mahdotonta. Saranoista ja heloista voi päätellä ikkunoiden määrää, mutta tällöin oletetaan ikkunoiden olleen tietyn kokoisia ja heloja tietyissä kulmissa. Tiili on materiaalina muotonsa ja mittasuhteensa pitävää kaikissa kosteus- ja lämpötilaolosuhteissa. Se rapautuu lämpötilan vaihteluiden vaikutuksesta ajan mittaan (Watt 2007: 55-57). Parakkien uunien savupiiput ja muurit on tehty punatiilestä. Sokkeleissa on käytetty sementtitiiltä. Tiilet ovat säilyneet hyvin esimerkiksi Puolan Zaganissa, jossa parakkien paikkoja on tunnistettavissa paikoilleen kaatuneiden savupiippujen ja uunien tiiliperustusten perusteella. (Doyle et al.2013). Myös Peltjoen leirin tutkimuksissa mainitaan löytyneen tiilestä muurattujen uunien paikkoja (Seitsonen et al. 2017) Ilmeisesti Tulliniemen parakeista on myös viety osia niiden käytön päätyttyä. Tämä ei ole ollut yhtä merkittävää kaiken käyttökelpoisen materiaalin ottamista muuhun käyttöön kuin esimerkiksi Puolan Zaganin parakkien kohdalla oli ollut toisen maailmansodan jälkeisen materiaalipulan aikana (Doyle et al.2013)

9.3 Puretun rakennuksen tutkimus

Tulliniemellä on purettu vuonna 2014 kaksi parakkia niiden sijaintipaikalle. Toinen puretuista rakennuksista oli saksalaisten 1943 kartan parakki 5 ja toinen rakennus oli työsiirtolan aikainen ruokala. Parakin 5 purkua on dokumentoitu valokuvaamalla. Valokuvissa 77 ja 78 näkyy lämmitysuunien piiput, sekä parakin rakenteita. Valokuvassa 78 lämmitysuunien rakenne erottuu hyvin.

Kuva 82. Parakki 5 purkuvaiheessa 2014. (Kuva: Jan Fast). Kuva 83. Parakki 5 uunit vielä pystyssä 2014. (Kuva: Jan Fast)

Kun rakennuslevyt on viety pois sekä uunit on purettu, niin maastoon on jäänyt vielä lautoja, tiiliä, lämmitysuunien betonisia perustuksia ja muuta jäännettä. Jos lopun purkumateriaalin kuljettaa pois, niin maastoon ei jäisi jälkiä parakeista, koska siellä ei olisi kivijalkaa, kellaria tms. eikä pelkän purkumateriaalijäämien eli tiilenkappaleiden ja lasinsirpaleiden perusteella ei voida tavoittaa rakennuksen tarkkaa sijaintia. 1940- ja 1950-luvulla parakit purettiin siten, että materiaalit menivät uudelleen käyttöön, joten maastoon jäi vain vähän materiaalia.

Kuva 84. Parakki 5 purettuna, jäljellä on vain uunien betonialustoja ja rakennusjätettä. (Kuva: Anu Varjo)

9.4 Palaneen rakennuksen tutkimus

Parakkeihin verrattavia runkorakenteisia valmisrakennuksia on Tulliniemen alueella palanut sen myöhemmän käytön aikana, mutta tutkimusajankohtana 1942-1944 sellaista ei tiedetä tapahtuneen. Esimerkiksi Norjan Svaerholtin ja Lapin Peltojoen leirien tutkimuksissa tiedetään saksalaisten polttaneen parakit ennen poistumistaan leiristä. Rakenteita ei ole

juurikaan jäljellä perustuksen maavallia lukuun ottamatta. Materiaaleista on jäljellä uunien tiiliä ja betoniperustuksia sekä sekalaisia metallisia osia, kuten nauvoja ja saranoita. (Seitsonen 2018, Seitsonen et al. 2017 Grabowski et al. 2014). On huomattava, että näissä paikoissa rakennukset on haluttu polttaa maantasalle. Mahdollisesti osittain palaneesta rakennuksesta voisi jäädä raivattunakin jäljelle enemmän rakenteita kuin purettuna, kuten esimerkiksi Turun kaupunkipaloissa on jäänyt palaneista puutaloista hirsirakenteita, jotka voisivat vastata parakkien tukirakenteita.

10 YHTEENVETO

Hangon Tulliniemen kauttakulkuleiri oli moderni 1900-luvun tutkimuskohde, jota tutkittiin rakennusarkeologian menetelmillä. Tutkimuksen tavoitteita oli selvittää, että millaista leirin rakennuskanta oli ollut vuosina 1942-1944, ja mitä tietoa rakennuksista voidaan saada arkistotutkimuksella ja inventoinnilla. Lisäksi oli tarkoitus selvittää, oliko rakennuskanta suomalaisen Puutalo Oy:n tuotteita. Arkeologista kiinnostusta toisen maailmansodan aikaisten kohteiden tutkimukseen on ollut vasta pari vuosikymmentä eikä tätä aluetta oltu tutkittu aikaisemmin. Kirjallisuudesta ei löytynyt juurikaan mainintoja Hangon kauttakulkuleiristä. Modernin ajan kohteesta oletettiin löytyvän asiakirjalähteitä arkistoista, mutta arkistotiedot olivat kuitenkin hajanaisia ja niukkoja. Ainoa yksiselitteinen tieto leirialueen rakennuskannasta, toiminnoista ja rakentumisesta on Hangon museon kokoelmissa oleva keväällä 1943 laadittu kartta. Arkistoista ei löytynyt PS-parakkien peruspiirustuksia eikä Hangon Tulliniemeen viittaavia piirustuksia.

Parakkeja valmistaneen Puutalo Oy:n arkisto oli Elinkeinoelämän keskusarkisto Elkassa, mutta arkistosta ei ollut juuri mitään 1940-luvun aineistoa. Aineiston puuttumiselle voi olla monta syytä: se voi olla osakasyritysten arkistoissa, hävitetty tarpeettomana taikka huonot aiemmat säilytysolosuhteet ovat tehneet siitä arkistokelvotonta. Piirustuskansioissa oli linnunkakkaa ja osa paperiliittimistä oli täysin ruosteessa, joten Elkaa edeltäneessä säilytyspaikassa on voinut tuhoutua materiaalia. On myös mahdollista, ettei sitä ole koettu tarpeelliseksi säilyttää. Muissa arkistoissa, kuten Puolustushallinnon rakennuslaitoksen

arkistossa, kansallisarkistossa ja arkkitehtuurimuseon arkistossa, aineisto oli parempikuntoista, mutta sitä oli vähän eikä materiaaleissa ollut yhtään suoraa, yksiselitteistä viittausta Hankoon. Puolustusvoimien ilmakuvista voitiin seurata leirialueen rakentumista, mutta niistä näki rakennuksista pääasiassa katot. Kauttakulkuleirissä otetut aikalaiskuvat eivät ole kovinkaan valaisevia, koska niiden tarkka paikka alueella ei ole tiedossa. Lisäksi näiden valokuvien parakit ovat erilaisia kuin analysoitavat parakit, mutta Puutalo Oy oli tehnyt myös vastaavanlaisia parakkeja.

Lopulta ainoastaan fyysisesti olemassa olleista rakennuksista saatiin tietoa inventoinnilla ja dokumentoinnilla. Jo alkuvaiheessa voitiin havaita olemassa olevien parakkien ilmiänessä paljon yhteneviä piirteitä Puutalo Oy:n eri parakkituotteiden kanssa. On hyvin todennäköistä, että ainakin tutkittavat parakit ovat Puutalo Oy:n PS-parakkeja. Muista rakennuksista ei saatu kirjallisuudesta tai arkistoista tietoa, joten ei voida tietää minkälaisia ja minkä näköisiä muut kauttakulkuleirin vuoden 1943 kartan rakennukset ovat olleet. Inventoinnin tarkoitus on dokumentoida, kuvailla ja analysoida rakennuksia, missä onnistuttiin olosuhteisiin nähden hyvin (Sahlberg 2010; Watt 2007; Andersson 2003; Watt & Swallow 1998). Tässä tapauksessa inventoinnilla voitiin saada tietoa rakenteista, joista ei normaalisti nähtäisi juuri mitään rikkomatta rakenteita. Esimerkiksi ulko- ja sisäseinäelementtien, lattian ja katon rakenteet olivat ainutlaatuisella tavalla auki ja nähtävillä. Koska rakennuksista puuttui noin puolet ja olemassa olevaan osaan ei voinut mennä sisälle menetettiin tilojen käyttötarkoitusten ja varusteiden tarkka analysoiminen. Sisätiloja ja huonejärjestystä voitiin tarkastella ainoastaan ikkunoista ja sortuneista kohdista sekä dokumentoida valokuvaamalla. Inventoinnilla sai selkeän käsityksen siitä, että väliaikaiseksi tarkoitettu rakennus voi olla kestävä, jos sitä hoidetaan ja huolletaan, mutta käytön päätyttyä alkaa tuhoutuminen (Sahlberg 2010; Watt 2007; Andersson 2003; Watt & Swallow 1998). Rakennusten inventoinnin kannalta tutkimusta olisi kannattanut tehdä 2000-luvun alussa, jolloin rakennuksiin olisi voinut mennä sisälle.

Tämä tutkimus on ollut uraa uurtavaa tutkimusta moderneista teollisestivalmistetuista puutaloista. joiden tehokas teollinen valmistaminen alkoi noin 75 vuotta sitten. Arkeologiassa tutkimuksen painopisteet ovat usein kaukaisessa menneisyydessä, vaikka materiaallinen kulttuuri ympärillämme kehittyy ja tuhoutuu jatkuvasti. Arkeologisessa tutkimuksessa tulisi

siksi tarkastella myös modernia aikaa. (Green & Dixon 2016; O’keeffe & Yamin 2015; Enqvist2014; Pétursdóttir, 2013; Hicks & Horning 2006; Beck et al.2002) Arkeologinen tutkimus ei ole aikaisemmin ollut tilanteessa, jossa syntyy uusi rakennustyyppi ja sen elinkaaren päättymistä tapahtuu tutkijoiden silmien edessä. Tämä tutkimus osoittaa, ettei historiallisen ajan saati modernin historiallisen ajan kohteista välttämättä ole arkistotietoja, vaikka niin vahvasti oletetaan. Kirjallisten lähteiden laatimiseen on ollut modernina aikana monenlaisia mahdollisuuksia, mutta tästä potentiaalista ei ole hyötyä, ellei tietoja ole säilytetty. Arkistointimahdollisuuksista huolimatta ei voida luottaa siihen, että tietoa on säilytetty tarpeeksi tai ollenkaan. (Green & Dixon 2016; O’keeffe & Yamin 2015; Enqvist2014; Pétursdóttir, 2013; Hicks & Horning 2006; Beck et al.2002)

Kohteessa mielenkiintoista on ollut sen rakennuskanta. Leirin rakentamishetkellä rakennuskanta on edustanut Suomessa uutta rakennustapaa ja teollista tuotetta. Valmistaloteollisuus oli täydessä toiminnassa muualla Euroopassa, mutta Suomessa se vasta käynnistyi tehokkaana tuotantona 1940-luvun alussa. 1940-luvun alun parakit oli tarkoitettu tilapäiseen käyttöön ja sellaista suurimman osan käyttö oli eli ne purettiin 1950-1960-lukujen aikana ja viimeistään 1980-luvulla. Tulliniemen parakit osoittavat, että ajan kuluessa tavallisestakin rakennuksesta voi tulla harvinainen oman rakennustyyppinsä edustaja, jos suurin osa muusta kannasta on tuhoutunut (Green & Dixon 2016; O’keeffe & Yamin 2015; Enqvist 2014; Pétursdóttir, 2013; Hicks & Horning 2006; Beck et al.2002).

Parakkien valmistamistavalla on tehty monenlaisia rakennuksia asunnoista kouluihin. (Siikanen, 2016; Savolainen, 2005; Puutalo Oy, 1950) Hangon parakeista voidaan johtaa vastaavalla tavalla valmistettujen kellarittomien tyyppitalojen arkeologisoitumisprosessia, jossa kohde muuttuu ajan kuluessa rakennuksesta arkeologisiksi jäänteiksi. Tämä tutkimuskohde on osoittanut, että modernin ajan materiaallinen kulttuuri katoaa teollisesti valmistettujen rakennusten kohdalla nopeasti käytön päätyttyä. Lisäksi jos arkistotietoja ei ole, niin modernillakin ajalla voi rakennuksia tai samasta rakennustyyppistä koostuvia alueita kadota lähes mitään jälkiä jättämättä. Hangon kauttakulkuleiri on ollut oman aikansa pienen kaupungin tai isomman kaupungin kaupunginosan kokoinen, jos suhteuttaa sen käyttäjämääriä kaupunkien väkilukuihin. (Seitsonen 2018; Doyle et al. 2013; SVT 1939)

Jos ei tehdä nykyajanarkeologista tutkimusta, niin voidaan lopullisesti menettää kohteita jo ennen kuin niitä on edes tutkittu. Tämän alueen osalta esimerkiksi sadan vuoden päästä ei ole enää juuri mitään tutkittavaa. Ajan kuluessa tutkittava materiaali vähenee, sillä ohuet puurakenteet kuten laudat ja rakennuslevyt maatuvat nopeasti. Palkistot lahoavat hitaammin, mutta ei ole varmaa, että lahonneista ja romahtaneista palkistoista voisi tunnistaa rakenteita riittävästi. Muuta mahdollista jäljelle jäävää materiaalia ovat ikkunalasi ja metalliosat sekä kattuhuopa. Pelkästä ikkunalasimateriaalin määrästä olisi vaikea tutkia ikkunoita, koska pitäisi muun muassa tietää, että ovatko ikkunat olleet yksinkertaisia vai kaksilasisia. Tässä tutkimuksessa huomattiin, että materiaalin tutkimuksen perusteella ei voida tietää, että miksi joissain ikkunoissa on ollut kanaverkkoa tai kaltereita. Kalterit voivat suojata murtautumiselta sisään tai ulos. Metalliosista jää nauvoja, ruuveja, heloja, kiinnityshakojia, ikkunoiden ja ovien saranoita sekä lukkoja, mutta niistä on vaikea arvioida ja tulkita sellaisenaan mitään. Esimerkiksi Puolan Zaganissa ei ole parakeista juuri mitään muuta jäljellä kuin tiilisiä, betonisia ja metallisia osia, mitkä eivät lopulta kerro kovinkaan paljon parakkien ilmiasusta ja rakenteista. Vastaavasti kellariton tyyppitalo voi lahota pois eikä siitä saa mitään tietoja rakennuksen jäänteitä tutkimalla. Modernin ajan materiaalin kulttuuri katoaa teollisesti valmistettujen rakennusten kohdalla nopeasti sen jälkeen, kun käyttö päättyy. Hangon Tulliniemen parakkien tyyppiselle modernin ajan kohteelle olisi kannattavaa tehdä jatkotutkimusta materiaaleista, koska sitä kautta olisi saatavissa tietoja modernin ajan erilaisten materiaalien säilyvyydestä (Green & Dixon 2016; O'keeffe & Yamin 2015; Enqvist 2014; Doyle et al. 2013; Pétursdóttir, 2013; Sahlberg 2010; Watt 2007; Hicks & Horning 2006; Schofield & Johnson 2006; Beck et al.2002).

Tutkimuksessa mielenkiintoa herätti se, että miksi kokonainen alue oli unohdettu. Hangon kauttakulkuleirin näkyvyys on ollut eri luokkaa kuin Turun tai Pohjois-Suomen kauttakulkuleireillä. Hangon leirin kohdalla alueen käyttö on hiipunut vähitellen sekä alue on saanut jäädä tarpeettomana pois käytöstä. Sotien jälkeen Hankoon tuli uusia asukkaita, jotka eivät tunteneet leiriä. Poliittinen tilanne ei ole ylipäättänsä tukenut suomalaisten ja saksalaisten yhteistyön muistelua. Unohtamiseen on voinut vaikuttaa se, että alue oli vuosikymmeniä suljettu yleisöltä käyttötarkoitustensa takia. Vaikea sanoa, että onko aikaisemmin ollut tarkoituksenmukaista olla muistamatta alueen alkuperää vai eikö ole ollut muistelijointa.

Viimeinen alueen käyttäjä oli Puolustusvoimat 1960-luvulta siihen asti, kun Hangon Rannikkopatterin toiminta päättyi 2000-luvun alussa. Parakkien kunto on ollut jo tuolloin huono eikä niitä oltu peruskorjattu tai modernisoitu eikä alueelle ollut enää käyttöä. Jan Fastin mukaan Hangon kaupunki yllättyi kuullessaan parakkien historiasta vuonna 2014. Elinkaarensa loppuvaiheessa olleet ”varastot” eivät olleet herättäneet huomiota satamatoimintojen kupeessa. Alueen arvostuksesta iso osa perustunut luontoarvoihin kuten ulkoilupolun varrella olevaan luonnonsuojelualueeseen ja lintujen tarkkailuun. Nykyisin Hangon Tulliniemen kauttakulkuleiri on aktiivinen osa kulttuuriperintöä. Parakkialue on aidattu siten, että parakkeja voi tarkastella. Polun varrella on infotauluja, joten ainakaan 2010-luvun toimijoille alueen historia ei ole ollut ongelma.

Tämä tutkimus oli metodeiltaan ja teorioiltaan pääasiassa rakennusarkeologiaa ja nykyajan arkeologiaa. Tutkimuksella oli myös liittymäkohtia konfliktiarkeologiaan ja synkkään kulttuuriperintöön. Tutkimuksen positiivinen ja mielenkiintoinen anti liittyy suomalaisen puu- ja rakennusteollisuuden kehitykseen, mutta sodat olivat kova hinta kehityksestä. Kaiken ikäisten historiallisten kohteiden tutkimus lisää ymmärrystä ja tietoisuutta, ja myös epämiellyttävän menneisyyden muistaminen on tärkeää. Oppimalla menneisyydestä ja muistamalla tapahtumia, jotka aiheuttavat surua ja häpeää voidaan vahvistaa tulevaisuuden kehittymistä hyvään suuntaan, rauhaan ja suvaisevaisuuteen. Arkeologeilla on oma roolinsa tässä toiminnassa. (Beck et al.2002)

Hangon Tulliniemen kauttakulkuleirin alueesta on tässä tutkimuksessa tarkasteltu vain parakkeja, sillä haluttiin keskittyä jollain tavalla olemassa olevaan rakennuskantaan. Alueella on olemassa vielä yksi alkuperäinen sauna, jonka voisi myös inventoida ja dokumentoida. Alueen rakennuskannasta ei ole myöskään tutkittu ukrainalaisten sotavankien alueen neljää vaneriteltan paikkaa. Telttojen rakenteita ei ole enää olemassa, vaan niistä on jäljellä nauvoja sekä pyöreät painanteet. Hangon Tulliniemen parakkien tyyppiselle modernin ajan kohteelle olisi kannattavaa tehdä seurantatutkimusta parakkien tuhoutumisesta. Esimerkiksi vuotuisella seurannalla saisi tietoja erilaisten materiaalien säilyvyydestä (Schofield & Johnson 2006). Seurantatutkimuksen voisi lopettaa siinä vaiheessa, kun parakit ovat täysin maatuneet.

11 LÄHDELUETTELO

Arkkitehtuurimuseon arkisto, Puutalo Oy.

Puutalo Oy:n teknisten esitelmien kirja, koonnut Olavi Rinkinen, 1945.

Puutalo Oy:n mainoskirja, 1946.

Elinkeinoelämän keskusarkisto, Elka. Puutalo Oy:n arkisto.

Piirustuksia

Kansallisarkisto, Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö.

Liite 2, Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö. Kansallisarkisto:

Hangon työsiirtola, asuinrakennus 1/50

Ia. 7:1-3 1.- 3. [Ilmeisesti Hangon työsiirtolan alueen asemapiirustus.]

Ia. 21 Tulliniemen työsiirtolan rakennukset. [asemapiirustukset]

Kansallisarkisto, Puolustusvoimien ilmakuvat

Puolustushallinnon rakennuslaitos arkisto (Phrakl), Puutalo Oy.

Liite 1, Puutalo Oy:n piirustuksia:

”Baracke für 50 Mann”, Puutalo Oy, 1941

Saksalaisparakki, Puutalo Oy,

PSM-pääpiirustus, Puutalo Oy, 1943

Verkkolähteet

Ekström-Söderlund, B. *Sotatoimet*. Hanko: Hangon museo. Noudettu osoitteesta <https://www.hanko.fi/files/81/sotatoimet.pdf>. Noudettu 5.2.2019.

Wall, M. (2014). *Tulliniemen uuden aidan avajaisjuhlassa kaupungintalon galleriassa 19.5.2014*. Hangon museo. Noudettu osoitteesta https://www.hanko.fi/files/5082/tulliniemiesitelma_19.5.14.pdf. Noudettu 16. 3 2019

Painamattomat lähteet

Ahola, T. (1996). *Ruotsin lahjatalot 1940-1941, esimerkki teollisesta pientalosta sosiaalisen asuntotuotannon käytössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Taidehistorian laitos.

Kammonen, K. (2012). *Tyypitalosta talopakettiin. Selvitys teollisen pientalotuotannon tilasta Suomessa, tulevaisuuden mahdollisuuksista ja kehitystarpeista*. . Tampere: Tampereen teknillinen yliopisto, arkkitehtuurin laitos.

Lahdenperä, N. (2015). *Teollisuusalueesta eläväksi kaupunginosaksi - Iso-Heikkilän vanhan teollisuusympäristön uudistaminen*. Oulu: Oulun Yliopisto, Arkkitehtuurin tiedekunta. Noudettu osoitteesta <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201511282184.pdf>

Painetut lähteet

- Andersson, K.;& Hildebrand, A. (1988). *Byggnadsarkeologisk undersökning - Det murade huset.* . Uppsala: Riksantikvarieämbetet.
- Andersson, P. (2003). *Rakennusinventoinnin opas* (Osa/vuosik. 4. uus. p.). Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki : Keski-Suomen museo.
- Anglert, M.;& Eriksdotter, G. (2018). *Människor, byggnader, sammanhang : idéskrift om en utvecklad byggnadsarkeologi.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Auvinen, E. (1989). *Turku laivaston tukikohtana. Turun laivastoaseman 50-vuotisjulkaisu 12.10.1989.* Turku: Turun kaupungin painatuskeskus.
- Banks, I.;Koskinen-Koivisto, E.;& Seitsonen, O. (2017). Public Engagements with Lapland's Dark Heritage: Community Archaeology in Finnish Lapland. *Approved to Journal of Community Archaeology & Heritage.*
- Beck, C. M.;Johnson, W.;& Schofield, A. J. (2002). *Matériel Culture : The Archaeology of Twentieth-Century Conflict.* Routledge.
- Buchli, V. & Lucas G., *Archaeologies of the Contemporary Past* (ss. 175-189). London: Routledge
- Carr, G. (2010). The archaeology of occupation, 1940-2009: a case study from the Channel Islands. *Antiquity*, 84(323), 161-174.
- Denkiewicz-Szczepaniak, E. (1999). Polish workers from Reichsgau Danzig-Westpreußen (The Gdansk-Western Prussia Region) in Organsiation Todt in Finland and Norway (1942-1945) . *Acta Poloniae Historica*(80), 117-142. Noudettu osoitteesta www.rcin.org.pl
- Doyle, P.;Pringle, J.;& Babits, L. E. (2013). Stalag Luft III: The Archaeology of an Escaper's Camp. Teoksessa H. Mytum;& G. Carr (Toim.), *Prisoners of War. Contributions To Global Historical Archaeology, vol 1.* Springer, New York, NY (ss. 129-144). New York, NY: Springer. doi:https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1007/978-1-4614-4166-3_8
- Ekström Söderlund, B.;Ekström, B.;& Wall, M. (2001). *Alussa Oli Satama: Hangon Satama 1873-2001.* Hanko: Hangon museo.
- Ekström, B. (Toim.). (1987). *Hankoniemi 1700-luvulla. Ruotsalainen etuvartio tsaarin varjossa.* Hanko: Hangon museo.
- Ekström, B.;& Wall, M. (2011). *Kallisarvoisin Helmi: Hangon Kylpylä 1879-1939.* Helsinki: Schildts.
- Enqvist, J. (2014). The new heritage: A missing link between finnish archaeology and contemporary society? *Fennoscandia Archaeologica*, 31, 101-123.
- Enqvist, J. (2016). *Suojellut muistot: Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Eronen, V.-O. (Toim.). (2011). *Hangon rannikkopatteriston perustamisesta 90 vuotta, 1921-2011.* Hangon Rannikkopatteriston Perinneyhdistys.
- Fast, J. (2017). German transit camp at Tulliniemi, Hanko 1942-1944. Teoksessa J. Kaila;& J. Knuutila, *Inside and Beside the Camp* (ss. 34-41). Lahti: The Academy of Fine Arts at the University of the Arts Helsinki.
- Grabowski, R.;Olsen, B.;Pétursdóttir, P.;& Witmore, C. (2014). Teillager 6, Sværholt: The Archaeology of a POW camp in Finnmark, Arctic Norway. *Fennoscandia archaeologica*(XXXI), 1-23.
- Green, A.;& Dixon, J. (2016). Standing buildings and built heritage. *Post-Medieval Archaeology*(50:1), 121-133. doi:10.1080/00794236.2016.1169492

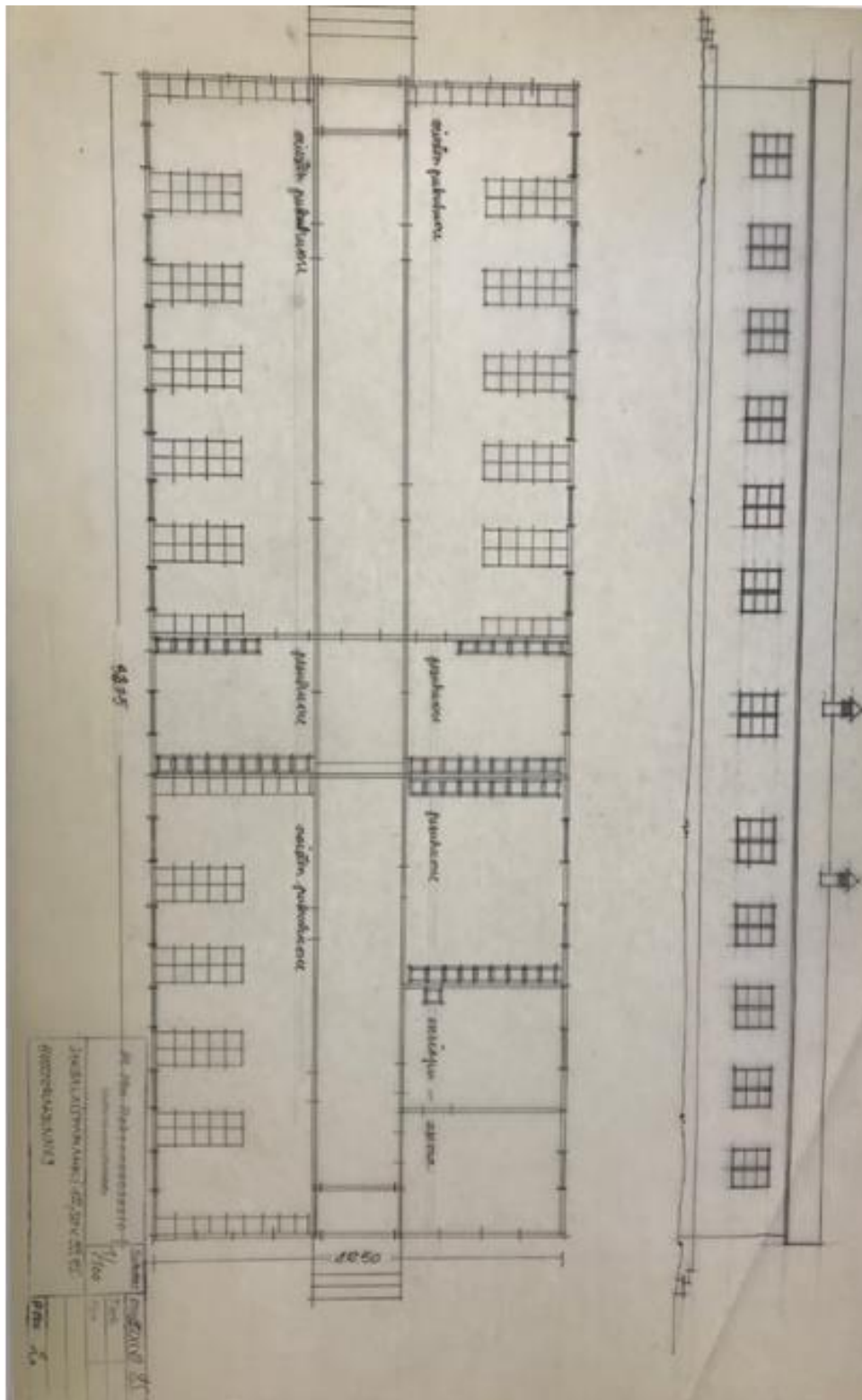
- Harrison, R. (2013). Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the "crisis" of accumulation of the past. *International Journal of Heritage Studies*, 19(6), 579–595.
- Heino, J. (2018). Pikku-Berliini- Pala Saksaa keskellä Turkua. *Vetoakseli*(2), 5-7. Noudettu osoitteesta https://www.ajkturku.net/wordpress/wp-content/uploads/2018/05/vetoakseli_2_2018.pdf
- Herva, V.-P. (2010). Maps and magic in Renaissance Europe. *Journal of Material Culture*, 15(3), 323–343.
- Herva, V.-P. (2014). Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology*, 1(2), 297-321.
- Herva, V.-P.; Koskinen-Koivisto, E.; Seitsonen, O.; & Thomas, S. (2016). 'I have better stuff at home': treasure hunting and private collecting of World War II artefacts in Finnish Lapland,. *World Archaeology*, 48(2), 267-281.
- Hicks, D.; & Horning, A. (2006). Historical Archaeology and Buildings. Teoksessa M. C. Beaudry; & D. Hick, *Cambridge Companion to Historical Archaeology*. (ss. 273–293). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallio-Seppä, T.; & Ylimaunu, T. (2013). Rakennukset, kartat ja kuvat – Pitkän ajan näkökulmia pohjoisiin kaupunkiympäristöihin ja tulliaidan taakse. *SKAS*(4), 39-48.
- Kauhanen, R. (2015). Etiikka konfliktiarkeologiassa. Teoksessa P. Häkälä; & J. Enqvist (Toim.), *Arkeologipäivät 2014. Eettiset kysymykset arkeologiassa ja yhteisöarkeologia*. (ss. 11-19). Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Kirby, M.; Ross, A.; & Anderson, S. (2013). The Excavation of a World War II Army Camp at Mortonhall, Edinburgh. *Journal of Conflict Archaeology*(8:2), 106-135. doi:0.1179/1574077313Z.00000000021
- Koponen, T.; Seitsonen, O.; & Koskinen-Koivisto, E. (2018). "Das ist Suomi" : photographic representation of Finland for a German audience during the Second World War. *Ennen ja nyt : historian tietosanommat*(4).
- Koskinen-Koivisto, E.; & Thomas, S. (2017). Lapland's Dark Heritage: Responses to the Legacy of World War II. Teoksessa H. Silverman; E. Waterton ; & S. Watson (Toim.), *Heritage in Action: Making the Past in the Present* (ss. 121-133). New York: Springer.
- Kuusela, K.; & Wikberg, O. (1996). *Wikingin suomalaiset*. Gummerus kirjapaino: Jyväskylä.
- Lahti, S. (2011). Kadonneet, eksyneet ja yksinäiset – taidehistoria, materiaalsen kulttuurin tutkimus ja kadonneet esineet. *SKAS*(2), 36-48.
- Laitinen, E. (Toim.). (1995). *Teollinen puurakentaminen*. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- Lappalainen, N. (1987). *Hankoniemi toisessa maailmansodassa*. Helsinki: WSOY.
- Lehto, T.; & Ekström, B. (1989). *Hangan Rakennuskulttuuri Ja Kulttuurimaisema: Byggnadskultur Och Kulturlandskap I Hangö*. Hanko: Hangan kaupunki.
- Loren, D.; & Baram, U. (2007). Between Art and Artifact: Approaches to Visual Representations in Historical Archaeology. *Historical Archaeology*, 41(1), 1-5.
- Mikkola, T. (2010). Rakennettu hyvinvointi: Yhteistyössä nyky-ympäristöä tutkimaan. Teoksessa M.-L. Ikkala; & S. Joutsalmi, *Museoviraston rakennushistorian osaston aikakauskirja 3*. (ss. 113-119). Helsinki: Museovirasto, rakennushistorian osasto.
- Mikkonen, K. (2016). *Parakkeja ja piikkilankaa*. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Nieminen, J. (2011). Hangan vanki- ja siirtolaitokset. Teoksessa A. Uitto; & C.-F. Geust, *Hanko toisessa maailmansodassa* (ss. 236-248). Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos.

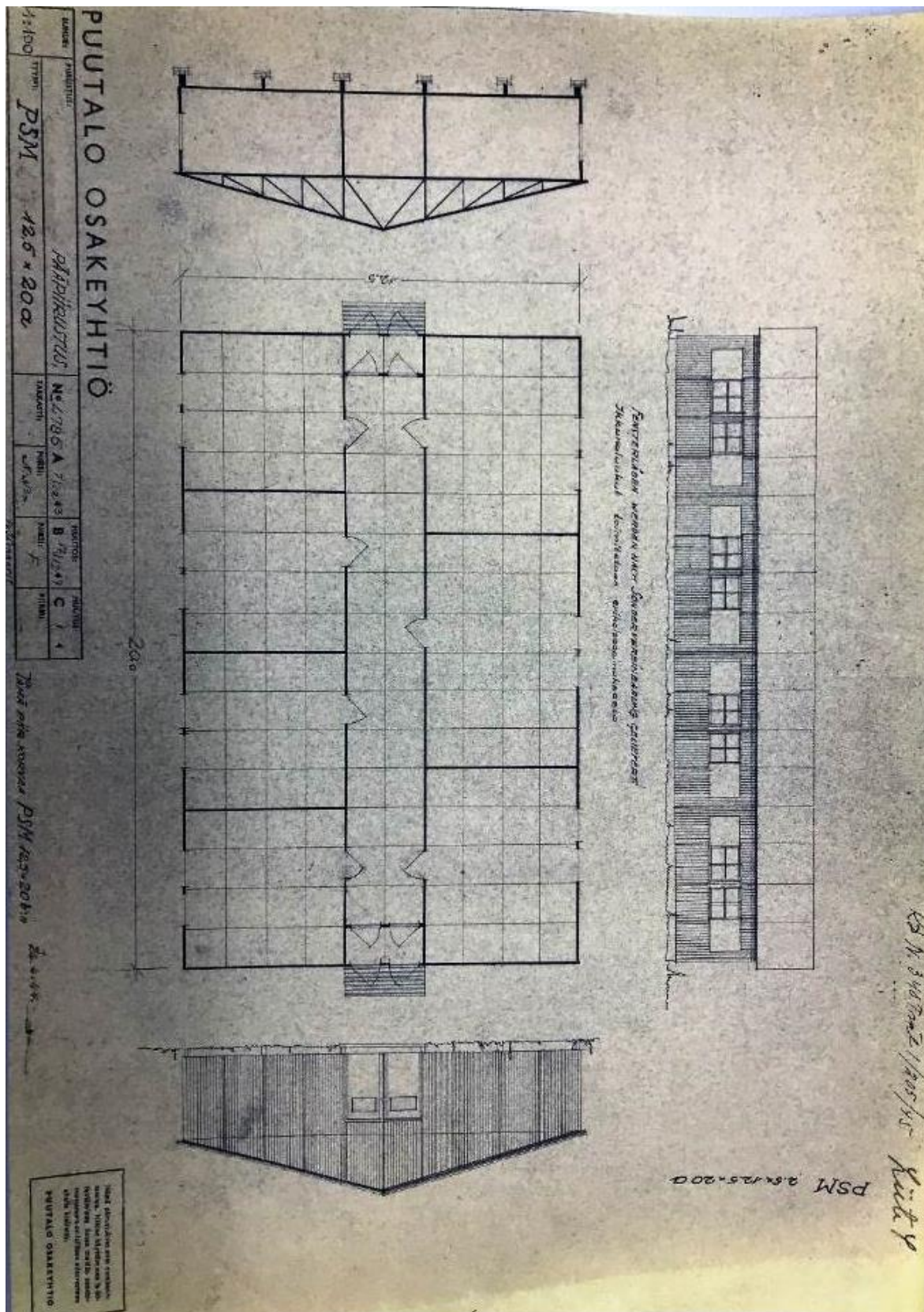
- Nummela, K.; & Wall, M. (2007). *Harparskog-linja, Harparskoglinjen, The Harparskog Line*. Helsinki: Oy Nord Print Ab.
- O'keeffe, T., Yamin, R. (2015) Urban historical archaeology. Teoksessa D. Hicks; & M. Beaudry, *The Cambridge Companion to Historical Archaeology* (ss. 87-103). Cambridge : Cambridge University Press.
- Olivier, L. (2001). The archaeology of the contemporary past. Teoksessa V. Buchli; & G. Lucas, *Archaeologies of the Contemporary Past* (ss. 175-189). London: Routledge.
- Otto, R. (2011). Cemeteries of Soviet Prisoners of War in Norway. *Historisk Tidsskrift*, 90(4), 531-631.
- Parkkari, J. (2006). Turun Pikku-Berliini. *Ruotuväki*(6), 8-10.
- Pétursdóttir, Þ. (2013). *Concrete Matters: Towards an Archaeology of Things*. University of Tromsø.
- Puutalo Oy. (1943). *Wohnhäuser Wochenendhäuser Sauna-Badehäuser Hallen, Baracken und Zelte*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Puutalo Oy. (1950). *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta*. Helsinki: Lehtipaino Oy.
- Ratilainen, T. (2010). Katsaus rakennusarkeologiaan 1990-2010. *SKAS*(1), 35-45.
- Raula, J. (2014). Kolmannen valtakunnan sotaväki Turussa 1940-1944. Teoksessa P. Grönholm; P. Kanervo; O. Kleemola; & A. Nyqvist (Toim.), *Elämää sotavuosien Turussa 1939-1945* (ss. 111-128). Porvoo: Bookwell Oy.
- Rinkinen, O. (Toim.). (1945). *Teknillinen esitelmäsarja Puutalo Oy:n henkilökunnalle*. Helsinki: Puutalo Oy.
- Sahlberg, M. (2010). *Talon tarinat: Rakennushistorian selvitysopas*. Helsinki: Museovirasto, rakennushistorian osasto.
- Saunders, N. J. (2012). *Beyond the Dead Horizon : Studies in Modern Conflict Archaeology*. Oxbow Books.
- Savolainen, M. (2005). Tehdasmaisesti taloja. *Tekniikan Waiheita*(1), 18-27.
- Schofield, J.; & Johnson, G. W. (2006). Archaeology, heritage and the recent and contemporary past . Teoksessa D. Hicks; & M. Beaudry, *The Cambridge Companion to Historical Archaeology* (ss. 104-122). Cambridge : Cambridge University Press.
- Schuller, M. (2002). *Monuments & Sites VII - Building archaeology*. ICOMOS .
- Seitsonen, O.; Herva, V.-P.; & Kunnari, M. (2016). Abandoned refugee vehicles "In the Middle of Nowhere": Reflections on the global refugee crisis from the Northern Margins of Europe. . *Journal of Contemporary Archaeology*, 3(2), 244-260.
- Seitsonen, O. (2018). *Digging Hitler's Arctic War: Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Helsinki: Unigrafia.
- Seitsonen, O.; & Koskinen-Koivisto, E. (2017). "Where the F... is Vuotso": Heritage of Second World War forced movement and destruction in a Sámi reindeer herding community in Finnish Lapland. *International Journal of Heritage Studies*.
- Seitsonen, O.; Herva, V.-P.; Nordqvist, K.; Seitsonen, S.; & Herva, A. (2017). A military camp in the middle of nowhere: mobilities, dislocation and the archaeology of a Second World War German military base in Finnish Lapland. *Journal of conflict archaeology*(12). doi:<https://doi.org/10.1080/15740773.2017.1389496>
- Siikanen, U. (2016). *Puurakentaminen*. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- Silvennoinen, O. (2008). *Salaiset Aseveljet: Suomen Ja Saksan Turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, O. (2017). The Akward Memory of Brotherhood in Arms. Teoksessa J. Kaila; & J. Knuutila, *Inside and Beside the Camp* (ss. 28-33). Lahti: The Academy of Fine Arts at the University of the Arts Helsinki.

- Soturikylä. Rakennustapaohje. Asemakaava nro. 366. (15. 7 2004). Porvoo: Porvoon kaupunki. Kaupunkisuunnittelutoimisto.
- Standertskjöld, E. (2008). *Halpoja koteja kaikille. Puisten tyyppitalojen ja teollisen sarjavalmistuksen varhaisvaiheita Suomessa*. Rakennustieto oy. Noudettu osoitteesta <https://www.rakennustieto.fi/Downloads/RK/RK090703.pdf>
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1939*. (1940). Helsinki: Tilastollinen päätoimisto .
- Sääskilahti, N. (2016). Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus. *Tahiti. Taidehistoria tieteenä*.(1). Noudettu osoitteesta <http://tahiti.fi/01-2016/tieteelliset-artikkelit/konfliktinjälkeiset-kulttuuriymparistot-muisti-ja-materiaalisuus/>
- Thomas, S.;& Banks, I. (2018). Asset, Burden, Cultybraggan. Community Site Ownership in a Scottish Village. *Journal of Community Archaeology & Heritage*.
- Thomas, S.;Seitonen, O.;& Herva, V.-P. (2016). Nazi memorabilia, dark heritage and treasure hunting as “alternative” tourism: understanding the fascination with the material remains of World War II in Northern Finland,. *Journal of Field Archaeology* 41(3);, 41(3), 331-343.
- Wall, M. (2005). *Vettä hankolaisille*. Helsinki: Hangon museo.
- Wasastjerna , R.;& Mäkelä-Marttinen, L. (Toim.). (2013). *Puukouvola 1890-1950*. Kouvola: Kymenlaakson ammattikorkeakoulun julkaisuja. Sarja A. Nro 39.
- Watt, D. S. (2007). *Building pathology : principles and practice. 2nd edition.* . Oxford: Blackwell Science.
- Watt, D.;& Swallow, P. (1998). *Surveying Historic Buildings*. Dorset: Donhead Publishing Ltd.
- Veiniö, J.;& Väisänen, E. (2016). Helsingin Rastilasta löydettyä – Nykyajan arkeologiaa leirintäalueella. *SKAS*(1).
- Westerlund, L. (2008). *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941-1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Ylimaunu, T.;Mullins, P.;Symonds, J.;Kallio-Seppä, T.;Heikkilä, H.;Kuorilehto, M.;& Tolonen, S. (2013). Memory of Barracks: World War II German ‘Little Berlins’ and Post-War Urbanization in Northern Finnish Towns. *Scandinavian Journal of History*, 38(4).
- Äikäs, T.;Perttola, W.;& Kuokkanen, T. (2016). Äikäs, T. 2016. "The sole you found was the soul of the Festival": Archaeological study of a rock festival in Seinäjoki, Finland. *Journal of Contemporary Archaeology*, 3(1), 77-101.

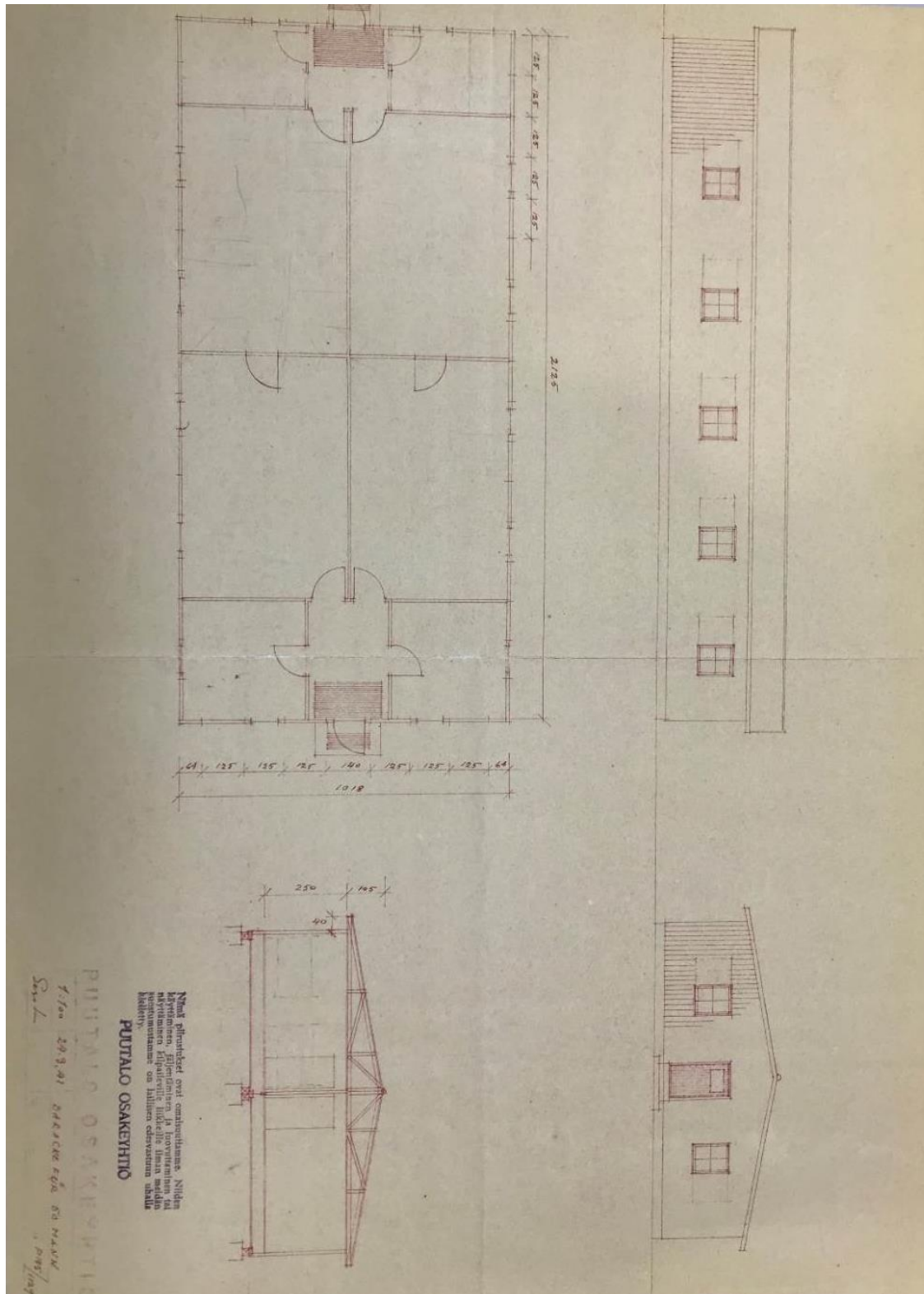
27LIITE 1. PUOLUSTUSHALLINNON RAKENNUSLAITOS

Saksalaisparakki, Puutalo Oy,

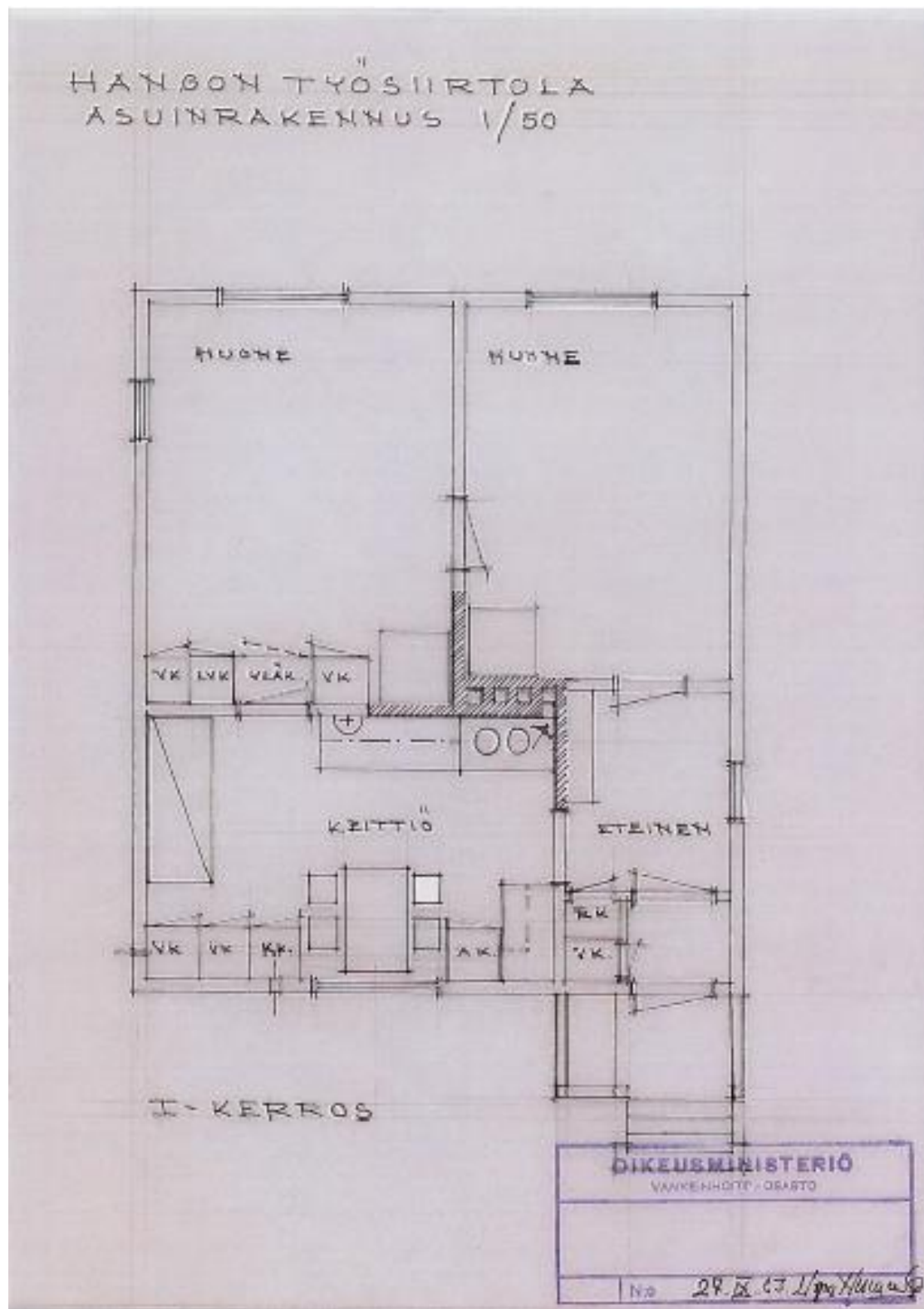

"Baracke für 50 Mann", Puutalo Oy, 1941

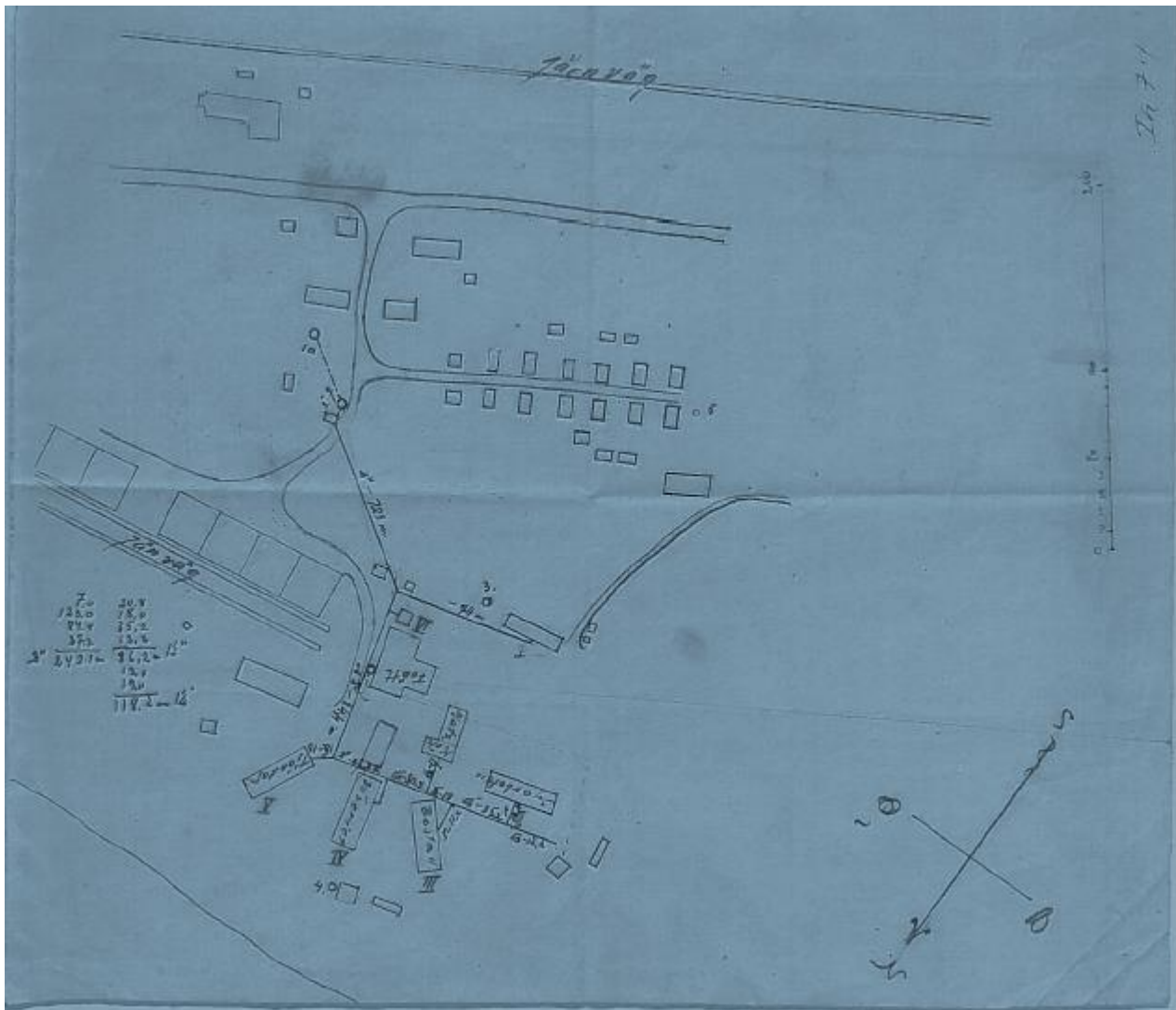

LIITE 2. VANKEINHOITOVIRASTO, OIKEUSMINISTERIÖ.
KANSALLISARKISTO

Hangon työsiirtola, asuinrakennus 1/50

Ia. 7:1-3 1.- 3. [Hangon työsiirtolan alueen asemapiirustus.]

Ia. 7:1-3 1.- 3. [Hangon työsiirtolan alueen asemapiirustus.] (Vankeinhoitovirasto, Oikeusministeriö. Kansallisarkisto)

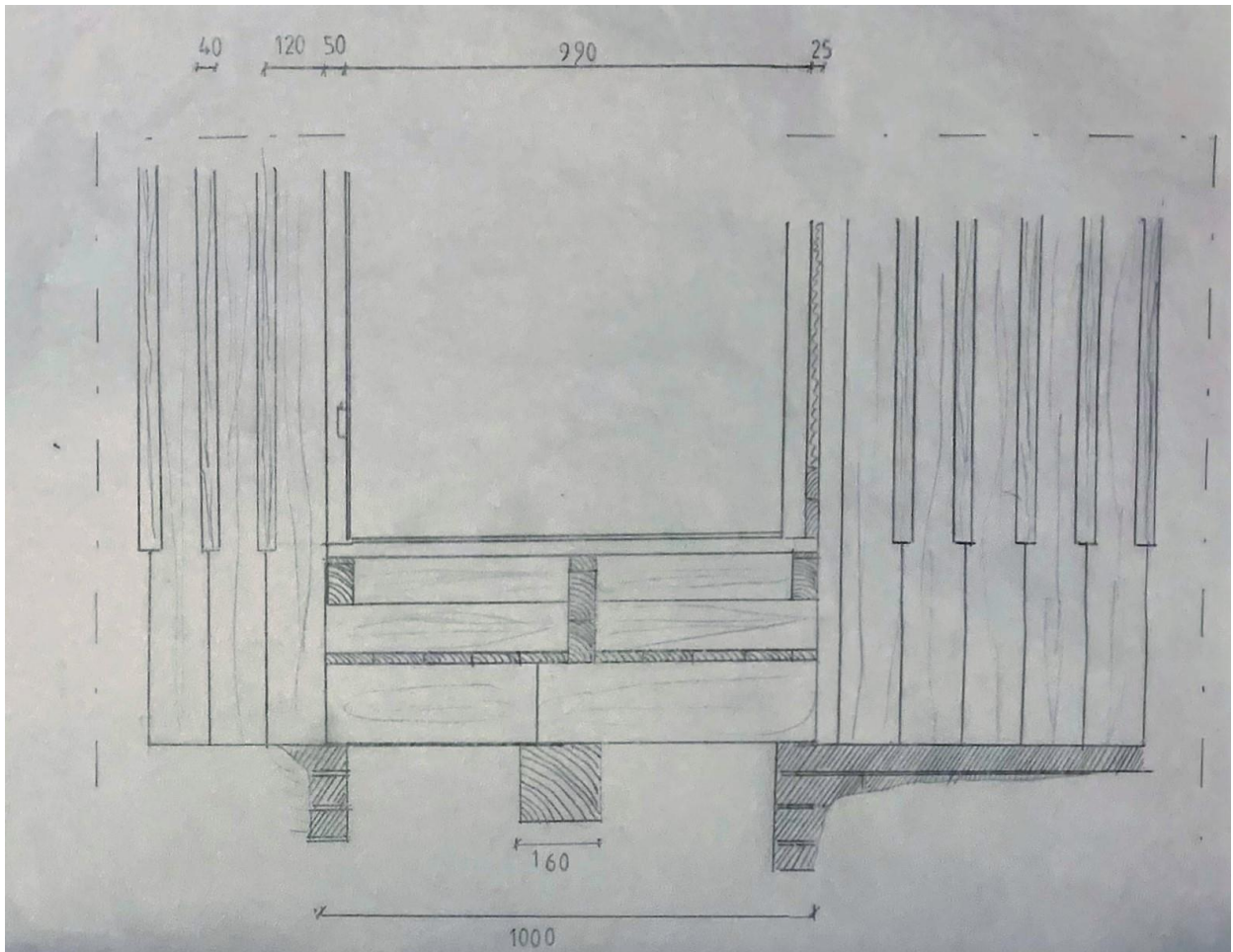
Tulliniemen työsiirtolan rakennukset

- 1 Kainus parakki
- 2 Ompelimo
- 3 Toimisto ja kutomo
- 4 Mekaanikon asunto
- 5 Pumppuhuone
- 6 Halkovaja
- 7 Henkilökunnan asuinrak
- 8 Henkilökunnan sauna
- 9 Vanha pesutla
- 10 Asuntoparakki
- 11 Käymälä
- 12 Kevot

IA 21

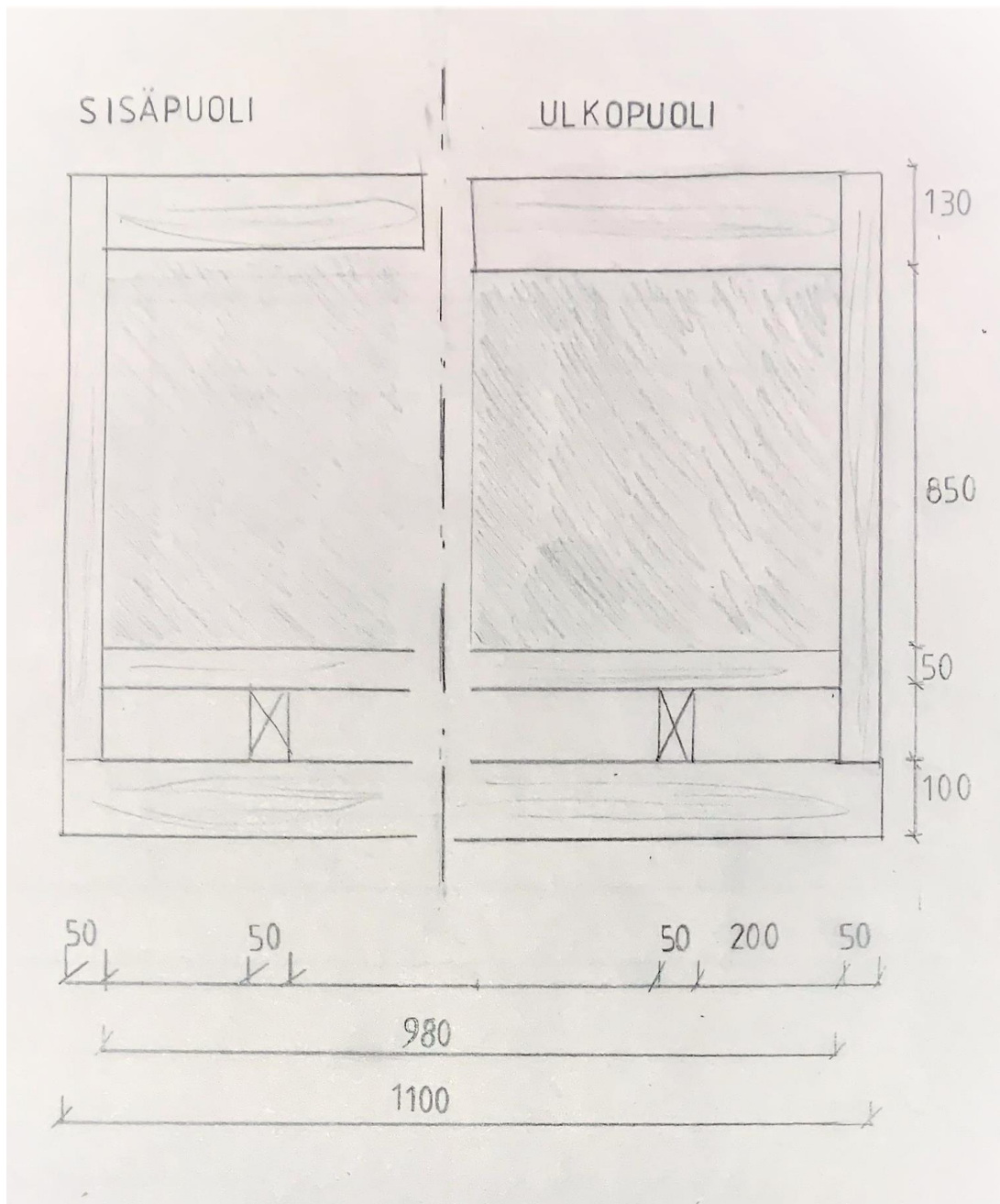
LIITE 3 ANU VARJON INVENTOINTIPIIRUSTUKSET

Parakki 4 alakehän tukirakenteet ja sokkeli detalji

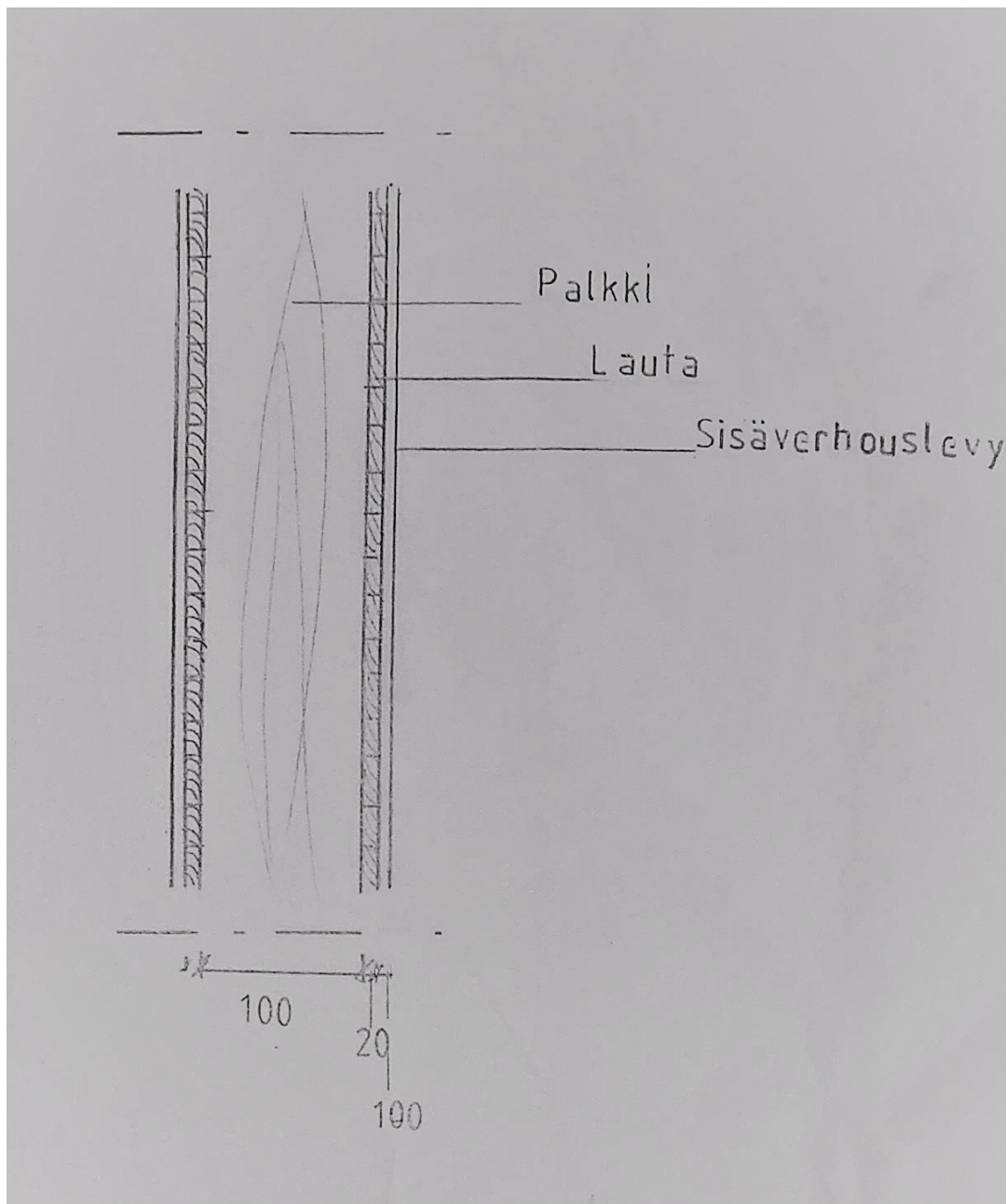
Mittakaava 1:10.

Parakki 4 ikkunan alta paljastunut elementtirakenne

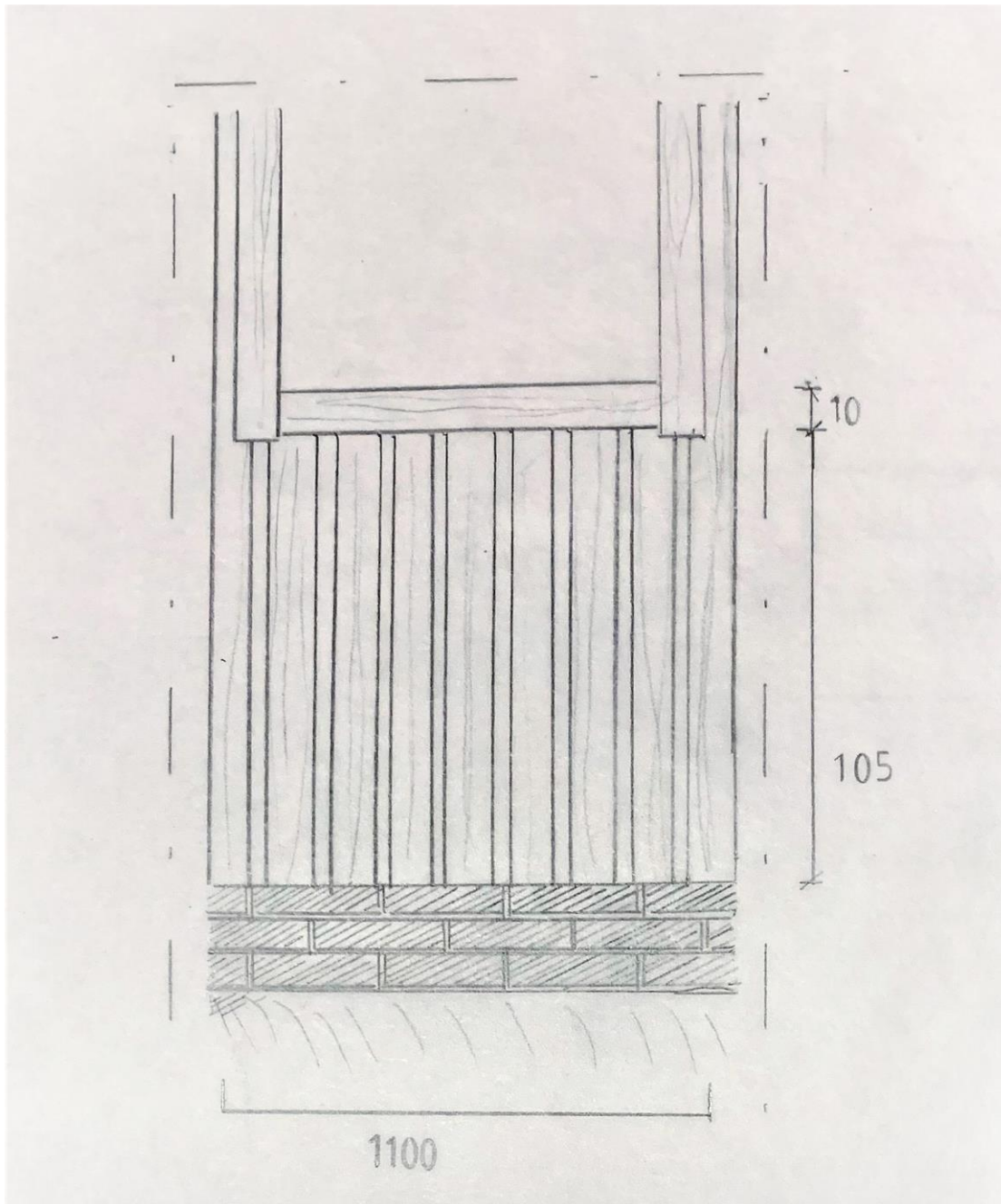
Mittakaava 1:20

Parakki 4 sisäseinän rakennedetalji

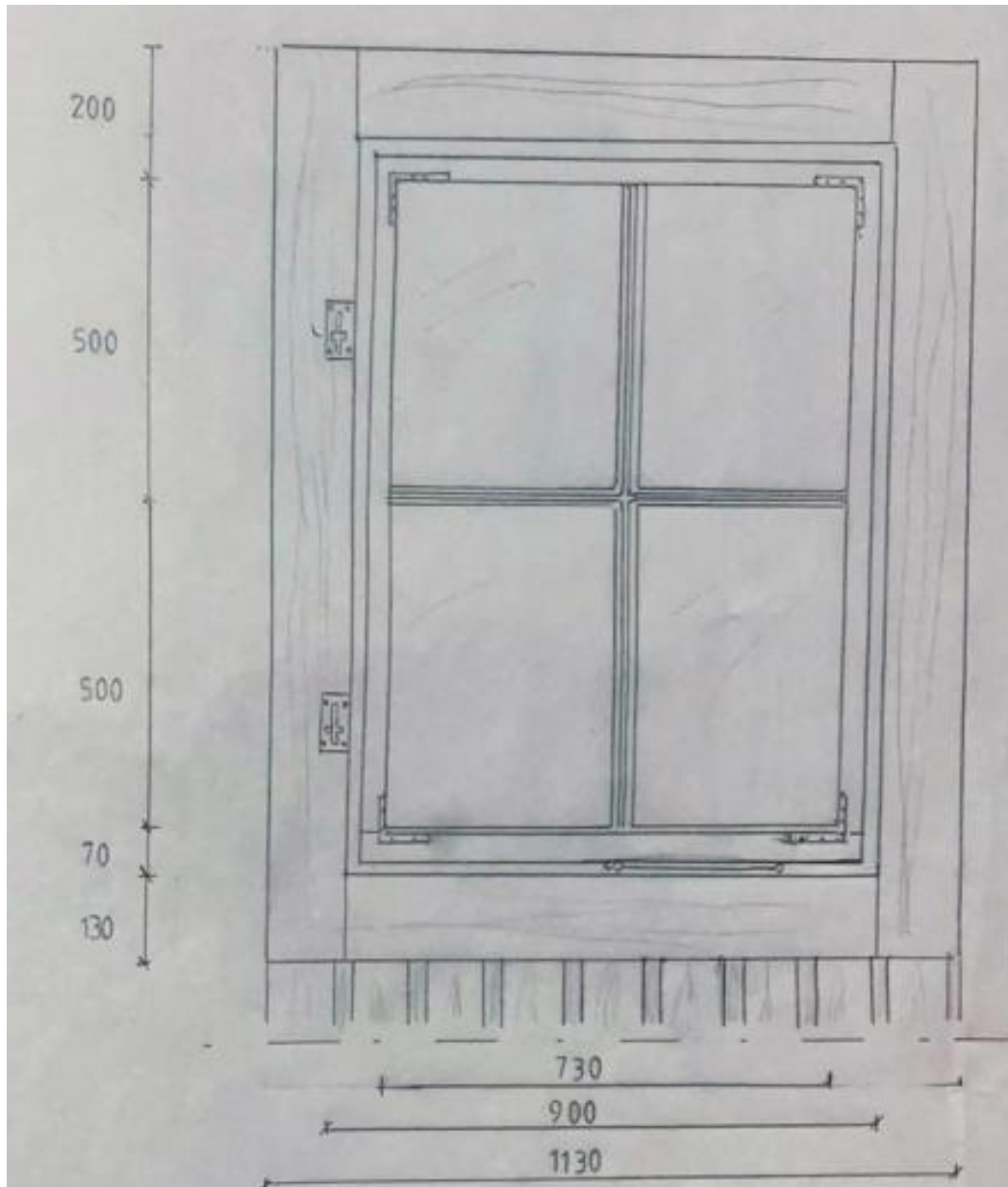
Mittakaava 1:10

Parakki 7 ikkunaelementin rakennetta

Mittakaava 1:10.

Parakki 4 ikkunan detaljipiirustus.

Mittakaava 1:10